

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ОНИСЬКІВ МАРТА ІВАНІВНА

УДК 930.2:94](477.83-25)"167"

ДИСЕРТАЦІЯ

**КОРОЛІВСЬКІ УНІВЕРСАЛИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ
ІСТОРІЇ РУСЬКОГО ВОЄВОДСТВА ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ
XVII СТ.**

07.00.06 – історіографія, джерелознавство та
спеціальні історичні дисципліни

03 – гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового
ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання
ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело

_____ М. І. Ониськів

Науковий керівник: Вінниченко Олексій Олександрович, кандидат
історичних наук, доцент

Львів – 2019

АНОТАЦІЯ

Ониськів М. І. Королівські універсали як джерело для дослідження історії Руського воєводства останньої третини XVII ст. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2019. Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України, Київ, 2019.

Об'єктом пропонованого дослідження виступають монарші універсали останньої третини XVII ст., які містяться у актових книгах гродів Руського воєводства. Проведений аналіз історіографії дозволяє зробити висновок про зацікавленість дослідниками документацією Коронної канцелярії. Проте їхні наукові розвідки стосуються документів, які видавалися на пізніше XVI ст. Натомість акти XVII ст., у тому числі й королівські універсали, які тоді набули особливого поширення, залишаються практично не опрацьованими в історіографії.

Монарші універсали, які надсилали мешканцям Руського воєводства, відклалися в актових книгах місцевих гродських судів. Більшість з цих книг нині зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові, також були вивчені матеріали Холмського гроду, що містяться в Державному архіві у Любліні. Більшість універсалів вписані в чистові реляційні книги гродів. Загалом виявлено й опрацьовано 417 монарших універсалів Міхала Вишневецького та Яна III Собеського, а також дев'ять, виданих від імені примасів і станів конвокаційного сейму в часі безкоролів'я.

В процесі дослідження залучено не тільки королівські універсали, але й інші неопубліковані джерельні матеріали: монарші мандати попереднього

XVI ст., постанови сеймових конституцій тощо. Ця документація знадобилася для вивчення генези та особливостей універсалу як документу.

Королівський універсал був документом, який не творив нового правового стану. Натомість ним оголошували про уже наявне рішення, як-от сеймову постанову (конституцію), привілей, декрет. При цьому універсал часто уточнював, конкретизував, роз'яснював зміст цих документів. Ще однією функцією універсалу було оголошення про скликання з'їздів та різних типів сеймиків і сеймів. Крім того сейм надавав право королю скликати «посполите рушення» саме за допомогою універсалів-«вісі». Згідно із законодавством, монарх мав і виключно свої владні повноваження та прерогативи. Зокрема, він був головнокомандувачем, міг призначати на державні посади та земські уряди, засновувати нові державні митні комори і прикоморки. Його рішення з цих питань також оприлюднювали за допомогою універсалів.

Формуляр монаршого універсалу, порівняно із середньовічними актами, був дуже спрощеним. Проте містив усі клаузули, що дозволяють його ідентифікувати як специфічний ранньомодерний документ. Найважливішими складовими формуляру універсалу є дуже розлога наратія та диспозиція. З них можна було дізнатися про різні аспекти життя держави. Крім того, їх активно використовували для офіційної пропаганди. Унікальною є клаузула кінцевої публікації універсалів, де вимагали якнайширшого оголошення і поширення змісту документу.

В королівських універсалах міститься багато інформації про військові дії, а також підготовку держави до війни, як за допомогою внутрішніх ресурсів, так і через активізацію дипломатичних відносин. Більшість таких відомостей є в документах, адресованих шляхті воєводства. Адже остання була політично активною частиною соціуму. Водночас така інформація в універсалах Міхала Вишневецького часто є опосередкованою. Тобто, від його імені переповідалися відомості, отримані монархом від маршалка та

великого коронного гетьмана. Натомість Ян III особисто брав участь у воєнних діях, тому у своїх універсалах подавав детальну інформацію з поля бою.

Крім загальнодержавних питань, королівські універсали містили відомості і про конкретні, приватні чи локальні справи. Наприклад, інформацію для певної частини чи типу військ держави, про різні аспекти фінансової політики країни, про ситуацію з православною та унійною митрополіями на території Речі Посполитої.

Інформація у королівських універсалах не обходила без ідеологічної складової. З її допомогою пропагували цінності та ідеї, апеляція до яких мала сприяти реалізації тих рішень чи розпоряджень, що про них повідомляли універсалом. Частіше всього універсали з такою складовою адресувалися шляхті. Популяризували вони, зокрема, сприйняття Речі Посполитої як передмур'я християнства. А отже вона повинна боротися за збереження віри від турецьких і татарських нападників, яких в універсалах часто називали «ворогами Христовими». Одночасно війну проти них репрезентували як боротьбу за збереження «золотих вольностей» шляхти. Апелювали універсали й до рицарських чеснот шляхти, хоча останні вже не були настільки важливими і актуальними для цього суспільного стану. Звичайно не обходилися ці документи без підкреслення відданості монарха своїй країні та її підданам, його діяльності на користь Речі Посполитої.

В залежності від того, хто був ініціатором видачі універсалів, їх можна поділити на загальнодержавні / пріоритетні та непріоритетні. Перші видавали з ініціативи короля та владних кіл. Тобто потреба в їх видачі була загальнодержавного значення чи важливою для влади. Видавали такі універсали багатьма екземплярами, адже часто була потреба надсилати їх до деяких чи всіх повітів воєводства або до кількох чи всіх воєводств країни. Непріоритетні універсали видавали на прохання зацікавлених у

цьому осіб і тоді їхній зміст стосувався певних соціальних (не з числа шляхти), етнічних, релігійних груп чи жителів визначених територій держави.

Процесом творення монаршого універсалу займалася Більша або Менша Коронна канцелярія. Він міг бути як писаним, так і друкованим. Останні найчастіше були загальнодержавними і їх видавали у Варшаві. При цьому універсал могли готувати і поза канцелярією у столиці.

Документи писали польською мовою, скріплювали підписами короля, а також регента Коронної канцелярії чи коронного секретаря. Обов'язково для засвідчення автентичності універсалу використовували Велику або Малу печатки Коронної канцелярії.

Загальнодержавні / пріоритетні універсали централізовано відправляли до місцевих гродських / старостинських урядів у вигляді складеного у кілька разів листка. До гродів ці документи потрапляли безпосередньо з Коронної канцелярії за допомогою коморників, козаків чи королівських дворян. Часто до одного гроду приносили кілька таких документів, які уже звідси поширювали по сусідніх старостинських урядах. Інколи один грод робив копії з універсалу і розсилав по інших повітах.

До старостинських урядів Руського воєводства приносили не тільки універсали, адресовані його мешканцям. Потрапляли сюди й універсали для жителів Подільського воєводства, яке було окуповане Османською імперією впродовж 1672–1699 років і шляхта якого здебільшого емігрувала на терени Руського воєводства.

Більшість загальнодержавних універсалів доставляли з Коронної канцелярії впродовж періоду, що в залежності від місця перебування королівського двору коливався від двох днів до двох з половиною тижнів. Натомість доставкою непіоритетних універсалів державні службовці не займалися. Поширювали їх зацікавлені у цьому особи серед тих верств

суспільства, для яких адресувалася інформація в таких універсалах, тож їх не завжди подавали до гродів.

Якщо універсал доставляли до гродського уряду, то вручали його старості як наміснику короля. Той передавав документ канцеляристам, які його дослівно переписували – облятували – у гродські акти. Також саме вони робили копії документу, які пізніше надсилали до інших гродів, представників шляхти, церков, де зміст універсалу оголошували під час богослужінь, комор. В останньому випадку копії прибивали на двері цих митних установ.

Генеральний коронний возний – як урядник, котрий співпрацював з гродським урядом – за його дорученням оголошував зміст монаршого універсалу під звуки бубн і сурм на місцях скупчення людей: на ринку і території біля канцелярії.

Королівський універсал останньої третини XVII ст. був інформаційним документом, що стало відповіддю на потреби тогочасного суспільства. Дослідники пишуть про «інформаційний голод» мешканців Речі Посполитої в той час. І хоча тоді існували різні шляхи отримання відомостей про життя у державі та поза нею, проте здебільшого ці джерела інформації мали неофіційний характер. Однак люди прагнули підтвердження інформації підписом і печаткою, відтак саме таку автентичність надавали їй універсали. Проте достовірність вміщених у них відомостей перепліталась із потрібною владі пропагандою. Останнє розуміла освічена частина тогочасного суспільства, тому не завжди заклики з універсалів не завжди ставали гарантією їх виконання, хоч про них добре знали й були обізнані з їх значенням.

Ключові слова: королівський універсал, Міхал Вишневецький, Ян III Собеський, Руське воєводство, Коронна канцелярія, грод, інформація, пропаганда.

SUMMARY

Onyskiv M. I. Royal universales as a source for studying the history of Rus Voivodeship of the last third of the 17th century. – Qualifying scientific research based on manuscripts.

Thesis for the degree of Candidate of Historical Sciences in specialty 07.00.06 – Historiography, Source Studies and Special Historical Disciplines, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2019. Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies named after M.S. Hrushevskyy, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2019.

The object of the proposed study is the monarch universales of the last third of the seventeenth century which are contained in the act books of the Rus palatinate grods. The analysis of the historiography enables us to draw a conclusion on the interest of researchers in the documentation of the Crown Chancery. However, their scientific research was based on the documents that were issued before the seventeenth century. At the same time the acts of the seventeenth century, including royal universales, which became particularly popular at that time, remain almost unstudied in historiography.

The monarch universales that were sent to the citizens of Rus palatinate were saved in the act books of the local grod courts. Most of these books are now stored in the funds of the Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv. The materials from the Holm grod, that are stored in the State Archives in Lublin, were also examined in this research. Most of the universales are included in the fair relational books of the grods. In total 417 monarch universales of Michal Wysznevecki and Jan III Sobieski, as well as nine universales issued on behalf of primates and officials of the convocation diet in the kingless time, were discovered and studied.

In the course of the research, not only royal universales were included, but also other unpublished source materials: monarch mandates of the preceding sixteenth century, resolutions of the diet constitutions, etc. This documentation was needed to study the genesis and the features of a universal as a document.

A royal universal was a document that did not mandate a new legal status. Instead, it was used to announce an already existent decision such as a diet resolution (constitution), a privilege or a decree. At the same time, a universal often clarified, specified, and explained the content of these documents. Another function of a universal was the announcement of the congress convocation and various types of dietines. In addition, the diet gave the king the right to convene «pospolite ruszenie» precisely with the help of «wici»-universales. Under the law, the monarch had exclusive authority and prerogatives. In particular, he was the commander-in-chief, could appoint state and terrestrial offices, and establish new state customs. His decisions on these issues were also made public through universales.

The form of a monarch universal, in comparison to medieval acts, was very simplified. However, it contained all the clauses that allowed it to be identified as a specific early-modern document. The most important components of the universal form are very fragmented narration and disposition. From them, it was possible to learn about various aspects of the life of the state. Apart from that, they were often used for official propaganda. The clause of the final publication of universals is unique and it required the widest announcement and spread of its contents.

Royal universales contain a lot of information on warfare as well as preparation of the state for war through both internal resources and the intensification of diplomatic relations. Most of this information is contained in the documents addressed to the gentry of the palatinate. After all, the latter was a politically active part of the society. At the same time, such information in Michal

Wysznevecki's universales is often mediated. That is, he reported the information received by the monarch from the marshal and the great crown hetman. Jan III personally participated in military actions, therefore, his universales provided detailed information from the battlefield.

Apart from nation-wide issues, royal universales contained information about specific private or local affairs. For example, they contained the information for a certain part or type of troops of the state, various aspects of the country's financial policy, the situation with the Orthodox and Ruthenian Uniate Church on the territory of the Polish-Lithuanian Commonwealth.

Information from the royal universales did not go without the ideological component. It helped propagate values and ideas, an appeal which was used to facilitate the implementation of those decisions or orders that were reported in the universal. Most often universales with such a component were addressed to the gentry. In particular, they popularized the idea that the Commonwealth defended Christianity. Consequently, it had to fight for the preservation of faith against Turkish and Tatar attackers, who were often called «enemies of Christ» in universales. At the same time, the war against them was represented as a struggle to preserve the «golden liberties» of the gentry. Universales also appealed to the knight virtues of the gentry, although the latter was no longer so important and relevant to this social state. Of course, these documents never went without emphasizing the loyalty of the monarch to his country and subjects, his activities in favor of the Polish–Lithuanian Commonwealth.

Depending on who initiated the issue of universales, they can be divided into priority and non-priority ones. The former ones were issued on the initiative of the king and the power circles. That is, the need for their issue was of national importance or significant to the authorities. Such universales were issued in many copies as there was often a need to send them to some or all of lands of palatinate or to several or all the palatinates in the country. Non-priority universales were

issued at the request of those interested in them, and their content related to certain social (not the gentry), ethnic, and religious groups or residents of certain areas of the state.

The process of creating a monarch universal was done by the Bigger or Lesser Crown Chancery. It could be both written and printed. The latter ones were mostly priority and were issued in Warsaw. At the same time, a universal could be prepared outside the office in the capital.

The documents were written in Polish, signed by the king, as well as the regent of the Crown Chancery or the royal secretary. Big or Small stamps of the Crown Chancery were used to certify the authenticity of the universal.

Priority universales were sent centrally to the local grod governments as multi-folded sheets. To the grods, these documents came directly from the Crown Chancery with the help of cossacks, or royal nobles. Often, several such documents were brought to one grod and then distributed to the neighboring local governments. Sometimes one grod made copies of the universal and sent them to other lands.

Universales addressed to its citizens were not the only documents delivered to the local governments of the Rus palatinate. There were also universales for the citizens of the Podilsk palatinate which was occupied by the Ottoman Empire in 1672-1699 and whose gentry mostly emigrated to the territories of the Rus palatinate.

Most of the nationwide universales were delivered from the Crown Chancery within a period that varied from two days to two and a half weeks, depending on the location of the royal court. Civil servants did not deliver non-priority universales. They were spread by people interested in them among those classes of society for whom the information in such universales was addressed, therefore they were not always submitted to grods.

If a universal was delivered to the government of the grod, then it was handed over to the headman (starosta) as the governor of the king. He handed over the document to the clerks who copied it word-to-word into the grod acts. They also made copies of the document which later were sent to other grods, representatives of the nobility, and churches where the contents of the universal were announced during a liturgy and at a customs office. In the latter case, the copies were nailed to the door of these customs offices.

The general Crown judicial officer (woźny) – an officer who collaborated with the grod government – declared the contents of the monarch universal to the sounds of drums and trumpets in public places – at the market and on the territory near the office.

A royal universal of the last third of the seventeenth century was an information document that became an answer to the needs of the society at that time. Researchers write about the «information famine» of the residents of the Polish-Lithuanian Commonwealth at that time. And even though there were different ways of obtaining information about the life in and outside the state, however, for the most part, these sources of information were unofficial. Still, people wanted the confirmation of such information by signature and seal, and such authenticity was provided to them by universales. However, the authenticity of the information contained in them intertwined with the propaganda that the authorities were interested in. The educated part of that society at that time knew about it, therefore, the calls from universales did not always become a guarantee for their fulfillment even though they were well known and everyone was aware of their significance.

Key words: royal universal, Michal Wysznevecki, Jan III Sobieski, Rus palatinate, Crown Chancery, grod, information, propaganda.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Ониськів М. Два королівські універсали 1678 і 1679 років до мешканців Львова і Львівської землі у справах «релігії грецької» // Львів: місто – суспільство – культура. Збірник наукових праць. Львів, 2012. Т. 8 / За ред. О. Аркуші, О. Вінниченка, М. Мудрого. Част. 2: Культура, освіта, наука, церква [Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск'2012]. С. 29–43.

2. Ониськів М. Королівський універсал: видача і доставка до Львівського і Перемишльського гродів Руського воєводства в 1674–1683 роках // Український історичний журнал / Гол. наук. ред. В. А. Смолій. Київ, 2014. № 4. С. 193–210.

3. Ониськів М. Королівський універсал – інформаційний документ Коронної канцелярії останньої чверті XVII століття (на матеріалах реляційних книг Львівського, Перемишльського, Сяноцького, Галицького та Тереховельського гродських урядів) // Вісник Львівського університету. Серія: Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. Львів, 2014. Вип. 9. С. 138–153.

4. Ониськів М. Місто Львів як простір для поширення урядової інформації серед населення Руського воєводства останньої чверті XVII століття (на підставі королівських універсалів) // Львів: місто – суспільство – культура. Збірник наукових праць. Львів, 2017. Т. 10: Львів / Lwów / Lemberg як міські простори: уявлення, досвіди, практики / За редакцією О. Аркуші, О. Вінниченка, М. Мудрого. Част. 2 [Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск'2017]. С. 71–84.

5. Ониськів М. Комунікативна ефективність універсалів королівських в останньому тридцятилітті XVII в. (на підставі книг реляційних городських воєводства руського) // *Historia Slavorum Occidentis. Czasopismo historyczne*. Toruń, 2017. Nr 3 (14). S. 89–104.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

1. Onyśkiw M. Oblata uніверсалів королівських в канцеларії городській львівській в роках 1674–1680 // *Пам'ятник XIII Огólnopolskiego Zjazdu Studentów Archiwistyki. Lublin–Zamość, 27–29 kwietnia 2011 roku: Kancelarie oraz archiwa wczoraj i dziś / Pod red. J. Łosowskiego, E. Markowskiej*. Warszawa, 2012. S. 27–34.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Історіографія.....	24
1.2. Джерела.....	30
1.3. Методологія.....	37
РОЗДІЛ 2. ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ КОРОЛІВСЬКИХ УНІВЕРСАЛІВ	
2.1. Універсал як особливий тип королівських актів: поняття, призначення, підстави, тематична типологія.....	45
2.2. Формуляр королівських універсалів.....	65
2.3. Місце королівського універсалу серед документації Коронної канцелярії.....	77
РОЗДІЛ 3. ІНФОРМАТИВНА РОЛЬ МОНАРШИХ УНІВЕРСАЛІВ	
3.1. Опис загальнополітичної ситуації в країні у королівських універсалах.....	86
3.2. Висвітлення приватних, локальних та конкретних справ в універсалах.....	102
3.3. Універсали як засіб офіційної пропаганди.....	116
РОЗДІЛ 4. ДОГРОДОВЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОРОЛІВСЬКИХ УНІВЕРСАЛІВ	
4.1. Процедура видачі та засвідчення монаршого універсалу.....	126

4.2. Доставка королівських універсалів до гродських урядів.....	141
РОЗДІЛ 5. КОМУНІКАЦІЙНЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ	
КОРОЛІВСЬКИХ УНІВЕРСАЛІВ НА ТЕРИТОРІЇ РУСЬКОГО	
ВОЄВОДСТВА	
5.1. Облятація (внесення) монарших універсалів до гродських актів та її комунікативна ефективність.....	154
5.2. Оголошення змісту королівських універсалів серед населення.....	164
5.3. Монарший універсал у воєводській системі масової комунікації.....	179
ВИСНОВКИ.....	187
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	197
ДОДАТКИ.....	227

ВСТУП

Актуальність дослідження. Особливістю нашого часу є наявність величезної кількості інформації у широкому доступі. По суті це масова інформація, для ознайомлення з якою не потрібно докладати надмірних зусиль, маючи доступ до мережі Інтернет. Зараз ми не уявляємо свого життя без інформації. Здається, що людина завжди мала потребу в отриманні відомостей про якісь події чи явища, про те, що відбувалося навколо. Тому увагу дослідників привертає ситуація з наявністю й доступом до масової інформації в минулому.

Для дослідження цих процесів обрали ранньомодерну Річ Посполиту, точніше періоду останньої третини XVII ст. По-перше, історики відзначають значний ріст інформаційних потреб у суспільства саме Нового Часу. По-друге, політичне життя тогочасної Речі Посполитої було насичене подіями, здебільшого військово-політичними. Вони безпосередньо впливали на життя мешканців держави і, відповідно, притягували їх увагу до себе. Особливо це стосувалося жителів українських воєводств Речі Посполитої, де якраз і відбувалися головні військово-політичні дії. До того ж, від їх перебігу залежало повсякдення місцевих мешканців, без огляду на їхню стану приналежність.

У дослідженні зосереджено увагу на королівському універсалі. Він був одним з публічних джерел масової інформації в цей час. При цьому, найбільш загальнодоступний для населення і ключовий у системі офіційного інформування. В означений період універсал був засобом центральної влади для поширення відомостей про перебіг політичних подій (зазвичай точки зору королівського двору та позицій владної еліти), про проблеми в окремих сферах державного життя і способи їх вирішення. Королівський універсал був і своєрідним вісником законодавчої політики держави, переказуючи, конкретизуючи й уточнюючи положення прийнятих

законодавчих актів. Не опускала влада й нагоди пропагувати, за допомогою монарших універсалів, королівську політику та ідеологічні засади Речі Посполитої. Зокрема й ті, що були вигідні владі, проте не завжди відповідали поглядам і переконанням загалу річпосполитського суспільства. Масовість королівського універсалу пояснюється походженням документу, адже для якнайширшого й найефективнішого поширення його змісту застосовували усі наявні державні засоби. В цьому й полягає актуальність дисертаційного дослідження, в якому спробуємо всебічно проаналізувати одне з найпоширеніших джерел масової інформації для ранньомодерного суспільства – королівський універсал.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження є складовою частиною планових наукових тем «Західноукраїнські землі в період середньовіччя і ранньомодерного часу» (номер державної реєстрації 0112U004039) та «Розвиток архівної справи, документознавства та спеціальних історичних дисциплін на західноукраїнських землях» (номер державної реєстрації 0112U004044), які виконувалися на кафедрі давньої історії України та архівознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

Метою даної роботи є проведення всебічного джерелознавчого аналізу універсалів, виданих королями Міхалом I Вишневецьким і Яном III Собеським, які були адресовані мешканцям Руського воєводства та відкриті в реляційних книгах місцевих гродських урядів, вироблення методики їх опрацювання та визначення місця монаршого універсалу серед джерел масової інформації Речі Посполитої досліджуваного періоду.

Мета конкретизована у наступних **завданнях**:

- розглянути стан наукового опрацювання питання, джерельної та історіографічної бази;

- визначити характеристики королівського універсалу як окремого документу Коронної канцелярії, їх залежність від потреб тогочасного суспільства;
- з'ясувати місце монаршого універсалу серед документації Коронної канцелярії;
- охарактеризувати фактографічну насиченість королівських універсалів, її залежність від типу й адресації документу, рівень достатності цієї інформації для обізнаності у тогочасних подіях;
- унаочнити ідеологічну складову монарших універсалів, зміст пропагованих цінностей, залежність їх наявності від типу й адресації універсалу;
- дослідити особливості видачі / виставлення королівських універсалів і надання їм автентичності в Коронній канцелярії;
- реконструювати перебіг доставки монарших універсалів до гродських урядів та її залежність від рівня пріоритетності універсалу для центральної влади;
- відтворити процедуру й обставини впису (облятування) монарших універсалів до гродських книг та визначити рівень комунікативної ефективності облятованих універсалів на рівні гродських урядів;
- виявити способи масового оголошення змісту королівського універсалу;
- визначити місце монаршого універсалу у системі масової комунікації Руського воєводства останньої третини XVII ст. та рівень його комунікативної ефективності.

Об'єктом дослідження є монарші універсали останньої третини XVII ст. (у контексті загальнодержавної та регіональної систем масової комунікації), а *предметом* – сукупність внутрішніх та зовнішніх рис універсалів як актового джерела.

Методи дослідження. В роботі головно застосовуються методи як зовнішньої (при дослідженні засобів надання автентичності та зовнішнього вигляду універсалів), так і внутрішньої (про опрацюванні власне змістового наповнення документів) критики монаршого універсалу. Використовуємо й структурний аналіз джерела, для аналізу окремих клаузул формуляру монаршого універсалу: як найбільш інформативних, так і характерних виключно для цього типу документу. Для кращого розуміння й інтерпретації текстового наповнення документів, відповідність вміщених тут ідеологічних елементів культурі й ментальності тогочасного суспільства, використовуємо методи герменевтики та семіотики.

Хронологічними рамками дисертаційного дослідження є період правління Міхала I Вишневецького (1668–1673 рр.) та Яна III Собеського (1674–1696 рр.), включно з часом безкоролів'я перед їхніми правліннями (1668–1669 і 1673–1674 рр.). В останньому випадку звернули увагу на універсали примаса Речі Посполитої, як того, на кого покладали обов'язки короля в період безкоролів'я. Правління саме Міхала I та Яна III обрано з огляду на інтенсивність і різноплановість політичних та публічних подій, які прямо чи опосередковано стосувалися життя мешканців Руського воєводства. Це спричинило видачу чималого числа монарших універсалів, скерованих до цього регіону.

Вужчими *просторовими межами* роботи є територія усіх п'яти земель Руського воєводства, до населення якого й адресувалися монарші універсали. Обрання саме цієї адміністративно-територіальної одиниці обумовлено тим, що Руське воєводство в останній третині XVI ст. було найбільшим серед підконтрольних Речі Посполитій українських воєводств, з найщільнішою густотою населення та найбільш інтенсивним публічно-політичним життям. Ускладнена адміністративна структура Руського воєводства, зокрема, функціонування тут багатьох гродських урядів і,

відповідно, канцелярій при них, створила можливості для порівнянь та повноцінної реконструкції усїєї сукупності королівських універсалів цього періоду, адресованих жителям воєводства (поза межами дослідження опинилися лише матеріали Красноставського гроду, який тоді відігравав підрядну роль по відношенню до Холмського гродського уряду, книги якого були опрацьовані під час підготовки дисертації). Ширшими географічними рамками є територія усїєї Речі Посполитої, адже значна частина універсалів стосувалася загальнодержавних справ. До того ж, в універсалах знаходимо відомості, що виходили й поза територіальні межі Речі Посполитої. А саме про її відносини з Османською імперією, Московським царством, Римським Апостольським престолом, Священною Римською імперією, Венеційською республікою, Бранденбурзьким курфюрством.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає у тому, що:

вперше:

- досліджено усї королівські універсали, виявлені в реляційних книгах гродських урядів Руського воєводства останньої третини XVII ст.;
- опрацьовано й залучено монарші універсали різноманітної тематики в одному дослідженні;
- укладено повний реєстр королівський універсалів, облятованих до гродських реляційних книг Руського воєводства останньої третини XVII ст.;
- зосереджено увагу на усїх характеристиках монаршого універсалу як документу в конкретний період;
- розкрито особливості надання автентичності королівському універсалу;
- виявлено ідеологічні й пропагандистські елементи, поширювані монаршими універсалами;

- визначено місце королівського універсалу у системі масової комунікації Руського воєводства останньої третини XVII ст. та рівень його комунікативної ефективності;

удосконалено:

- дослідження генези монаршого універсалу;
- вивчення процесу видачі документації Коронної канцелярії;
- опрацювання процесу доставки універсалів до гродів;
- дослідження фактографічної наповненості універсалів;
- вивчення процесу облятації документів до гродських книг;
- реконструкцію способів оголошення змісту монаршого універсалу;

отримали подальший розвиток:

- дослідження королівських універсалів, адресованих населенню інших воєводств Речі Посполитої останньої третини XVII ст.;
- вивчення універсалів як інших монархів Речі Посполитої, так і центральних урядників.

Суттєвим елементом наукової новизни дисертаційного дослідження є введення до наукового обігу значної кількості неопублікованих, невідомих чи маловідомих широким колам дослідників актових матеріалів.

Практичне значення. Основні положення та результати дисертації можуть бути використані при написанні наукових досліджень з історії України та джерелознавства, при підготовці лекцій та спецкурсів для студентів історичних та інших гуманітарних факультетів у вищих навчальних закладах.

Особистий внесок здобувача. Усі викладені в роботі положення та узагальнення, опубліковані за темою дисертації праці, належать дисертантці одноосібно.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дисертації апробовано у форматі виступів на засіданнях кафедри давньої історії України та архівознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, щорічних звітних науково-практичних конференціях викладачів та аспірантів історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка в секції історичних досліджень (Львів, 7 лютого 2013 р., 5 лютого 2014 р. і 4 лютого 2015 р.), XIII загальнопольському з'їзді студентів архівістики (Люблін-Замостя, 27–29 квітня 2011 р.), Другому українсько-польському історичному семінарі студентів та аспірантів (Жешув, 9–10 квітня 2014 р.), XII міжнародній конференції «Львів: місто – суспільство – культура» (Львів, 29–31 травня 2014 р.), Міжнародній конференції «Король Ян III Собеський і Річ Посполита в роках 1674–1683» (Музей палацу короля Яна III у Віланові (Варшава), 21 жовтня 2014 р.).

Публікації за темою дисертації. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження опубліковані у шести статтях. П'ять з них містяться у фахових виданнях: чотири – в українських, одна – у зарубіжному. Одна публікація є апробаційного характеру.

Структура роботи обумовлена її змістом, метою, науковими завданнями та побудована за проблемним принципом. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, поділених на параграфи, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. У першому розділі встановлено ступінь опрацювання даної теми в історіографії, особливості джерельного матеріалу, його публікації. А також окреслено методи, що використовуються в роботі для досягнення поставленої мети. Аналізу самих документів присвячені другий і третій розділи. У другому розглянуто їх характеристики, особливості й види, а в третьому – типи поданої в них інформації. Особливості догродового функціонування монарших

універсалів висвітлені в четвертому розділі, де йдеться про їх опрацювання в Коронній канцелярії та доставку в регіони представниками короля чи приватними особами. Власне всі елементи ґродового опрацювання документу (облятація в актові книги, створення копій, оголошення в багатолюдних місцях) були спрямовані на здійснення масової комунікації за допомогою універсалу, в даному випадку, на території Руського воєводства. Дослідженню цих елементів й присвячений останній, п'ятий розділ дисертаційного дослідження. Основний текст дисертації становить 181 сторінку, загальний обсяг дослідження – 264 сторінок. Список використаних джерел та літератури нараховує 314 позицій.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія

Королівські універсали дотепер не були предметом прискіпливої уваги в історіографії. Їм присвячені окремі невеликі й побіжні наукові студії. Відтак досліджень, які безпосередньо стосуються тематики роботи, виявлено небагато. Зважаючи на об'єкт дослідження, особливої уваги заслуговують праці, присвячені документації Коронної канцелярії загалом. В основному це роботи авторів польської історичної й дипломатичної шкіл періоду від початку до другої половини ХХ ст.: Освальда Бальцера [212], Станіслава Кутшеби [252], Владислава Семковича [288], Кароля Малечинського [262; 230], Станіслава Кентшинського [241], Александра Гейштора [233]. Ці дослідження репрезентують типи, специфіку та систему документації Коронної канцелярії, проте здебільшого обмежуються періодом Середньовіччя або XVI ст.

Про королівський універсал з правової точки зору найбільше написано в праці Станіслава Кутшеби «Історія джерел давнього польського права» [252]. Єдиний недолік даного дослідження – воно так само хронологічно обмежене XVI ст., тому розглянуті в ньому характеристики універсалів властиві тільки до цього періоду. Цінність праці полягає у наявній тут інформації про генезу цього документу, з яких типів документації Коронної канцелярії універсал походить, а також його місце в системі документації Речі Посполитої. Вартісною є можливість ознайомлення з іншими документами тієї ж групи, що й королівський універсал, і співставлення їхніх характеристик з тими, які набув монарший універсал вже у XVII ст.

Ранньомодерній документації Речі Посполитої присвячені праці сучасного польського історика Вальдемара Хоронжичевського [219; 220; 221]. Цікаво, що автор не намагається відтворити якусь структуру чи систему документації Речі Посполитої досліджуваного періоду. Скоріше він розглядає специфіку документації, її варіативність відповідно до суспільних змін ранньомодерного часу. Як представник новітньої історичної школи, В. Хоронжичевський популяризує думку про те, що документ потрібно розглядати й досліджувати, зважаючи на час його існування і, відповідно, запити до нього зі сторони тогочасного суспільства.

Для розуміння особливостей обробки монаршого універсалу у Коронній канцелярії, опрацьовано літературу, присвячену роботі й устрою цієї установи [223; 279]. Найбільше відомостей про неї отримали з дослідження Петра Кулаковського «Канцелярія Руської (Волинської) метрики 1569–1673 рр.» [192]. Автор подає тут й наявні в польській історіографічній традиції системи класифікації документальної продукції Коронної канцелярії, робить свої висновки щодо окремих груп документів (зокрема вказує на виділення самостійної групи документів – мандатів – до середини XVI – XVII ст.), та, що важливо для нашого дослідження, подає своє визначення універсалу [192, с. 114].

Досліджуючи особливості засвідчення монаршого універсалу, звернули увагу на роботу покойової канцелярії. Її урядники й печатка часто використовувались для скріплення цього документу. Цій канцелярії, як такій, що виникла на противагу Коронній, точніше монополії її канцлера й підканцлера, присвячені дослідження того ж В. Хоронжичевського [222] та Войцеха Кравчука [246].

Для розуміння засад організації та роботи гродської канцелярії, користуємось працями Олега Купчинського [194], Пелагії Захарчишиної [185], Стефана Соханевича [291]. Особливостям доступу та умовам

збереження книг у гродських канцеляріях присвячені дослідження Пшемислава Домбковського [228; 229].

Зосередивши увагу на інформаційній й пропагандистській складовій монаршого універсалу, як елементах масової комунікації, виявили значну кількість праць сучасних польських дослідників, присвячених особливостям цих процесів у ранньомодерній Речі Посполитої [218; 255; 287]. Особливої уваги заслуговує дослідження Урсули Августиняк «Інформація і пропаганда в Польщі за Зигмунта III» [210]. Тут поширюється думка про існування пропаганди відтоді, відколи людськість почала творити ідеологічні системи. Цікавим для нас є зосередження авторки на особливостях офіційної урядової інформації, що поширювалась; на шляхах поширення офіційної передсеймової інформації, зокрема й завдяки сеймовим універсалам; на рівні потреби й сприйняття тогочасним суспільством, головно шляхетським, таких відомостей.

Методам боротьби Яна III проти опозиційної пропаганди посвячена праця Анни Чарнецької «Ніхто не слухає мене за життя...» [226]. Ідентичними до поняття пропаганда авторка вважає вирази «масова комунікація» й «публічна інформація». Тому й не дивно, що королівські універсали тут розглядаються елементом монаршої пропаганди. Дослідниця зосереджує увагу тільки на сеймових універсалах, характеризуючи стереотипні елементи цього типу документації Коронної канцелярії.

Побіжно про місце монарших універсалів у системі комунікації Речі Посполитої згадується в дослідженнях Казимира Малішевського. У монографії «Суспільна комунікація в старопольській культурі» [264], відносячи монарший універсал до елемента офіційної інформації, автор вказує як на його переваги у процесі комунікації (наймасовіший діапазон суспільства та можливість поширювати інформацію всюди), так і на

недоліки (недовіра шляхетського суспільства до інформації від короля). Хоча більшість досліджень цього історика не присвячені безпосередньо універсалу, все ж дають можливість зрозуміти інформаційні потреби тогочасного суспільства, наявні способи їхнього задоволення (як за допомогою організації ліній зв'язку й переказу інформації [267], писаних газет [263; 266]) та шляхи формування думки шляхетського суспільства.

Виявити пропагандистські елементи монарших універсалів не можливо без розуміння ідеології тогочасного суспільства. Через монополізацію політичного життя Речі Посполитої шляхтою, зосередили увагу на працях, в яких досліджують шляхетські ідеали [232; 260; 272; 276] (зрештою, дослідженню вартостей інших станів тогочасного суспільства рідко присвячують наукові студії). Особливої уваги в цьому контексті заслуговує стаття Януша Тазбіра [297]. У ній є відомості про самосприйняття шляхетства, їхні ідеали, громадянські обов'язки та змінюваність їх впродовж XVII ст. Ідеології ранньомодерної Речі Посполитої присвячений і другий том збірника праць Генрика Ольшевського [274; 275].

Для розуміння рівня змістовності та інформативності монарших універсалів, залучено праці, присвячені як загальнодержавним процесам досліджуваного періоду [186; 204; 205; 284], так і окремим аспектам державного життя Речі Посполитої [180; 182; 190; 200; 214; 248; 281; 290; 305]. Серед них варто відзначити статтю авторства Лешека Вежбіцького, побудовану безпосередньо на універсалах Міхала Вишневецького, точніше на їхній інформаційній наповненості [304]. Автор зосередив увагу переважно на сеймикових і військових універсалах цього монарха. Вони містять найбільше фактографії, порівняно з іншими типами цього документу, головню через їхню адресацію шляхетству. Згідно з Л. Вежбіцьким, важливість цих універсалів обумовлена тим, що вони були

найбільш поширеною формою представлення двором реалізованої королівської політики. У статті подано інформацію з цих монарших універсалів. При цьому автор залучив документи, адресовані шляхті значних теренів держави, опрацювавши універсали, виявлені у Головному Архіві Давніх Актів у Варшаві (Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie) та вже опубліковані. Цінною для нас є можливість співставлення цієї інформації з тією, яку виявлено в універсалах, облятованих у гродських актах на теренах Руського воєводства. Це дозволило визначити повноту отриманої нами інформації з цих універсалів, адже не всі монарші універсали для населення Руського воєводства були облятовані у гродські акти.

Окреме дослідження присвятив універсалам короля і центральних урядників сучасний польський дослідник військової історії Анджей Гліва. Зважаючи на зацікавлення автора, його стаття стосується військових універсалів XVII ст. Спочатку дослідник намагається дати коротку характеристику цьому типу документації. Тут знаходимо міркування про особливості формуляру універсалу. Він, на думку автора, містив основні формули, необхідні для того, щоб вважатися документом. Вказує А. Гліва і на розлогість формулярів тих військових універсалів, які адресувалися шляхті. Окремо автор наголошує й на пропагандистській функції таких документів. Дослідником обрано кілька універсалів військової тематики різних центральних урядників і короля, проаналізовано їхній зміст, а також опубліковано ці документи у додатках [235].

Важливими для нашого дослідження є студії польського дослідника Януша Лосовського, який часто акцентує увагу на універсалах, зокрема й монарших. Власне королівський універсал він розглядає з точки зору інформаційного документу. У своїй праці «Холмська гродська канцелярія від XV до XVIII століття» [256] дослідник окремо пише про сеймикові

універсали. Він трактує їх посередниками у переказі інформації між королем і шляхтою. Науковець описує тут і процеси видачі, доставки, впису цього документу у гродські акти. А етапи публікації монаршого універсалу розглядає як елементи інформаційних і пропагандистських дій гродської канцелярії.

Королівські універсали іншої тематики, зокрема військові та податкові, Я. Лосовський досліджує як складові функціонування податкового апарату чи системи оборони держави відповідно. Власне генезі, особливостям, засобам поширення військових універсалів присвячена окрема стаття Я. Лосовського [259].

Класифікуючи вписи гродських актів в іншій своїй статті, люблінський історик відносить монарші універсали до різних типів: як політичних, так і судових, майново-фінансових, податкових, військових. Це свідчить про різноманітну тематику королівських універсалів. Крім предметної типології, автор відносить універсали як до вписів, які переказували актуальні політичні відомості; так і до вписів, які завіряли правові норми. Це допомагає зробити висновок про дві головні функціональні особливості королівського універсалу: поширення відомостей з державного життя та оприлюднення окремих положень прийнятих дипломів.

Я. Лосовський пише й про місце монаршого універсалу у процесі комунікації королівської канцелярії з гродськими урядами в XVII ст. Все завдяки розгляду процесу облятування передсеймових універсалів у гродські акти [257].

Отже, дослідженню королівського універсалу присвячено небагато праць. Проте ті, які опрацьовано при роботі над дисертацією, розглядають різноманітні аспекти цього документу: не тільки його фактографічну /

інформаційну насиченість, але й генезу; особливі риси документу, набуті головню у XVII ст.; внутрішню структуру; її залежність від адресації документу; особливості поширення та функції (здебільшого інформаційні) королівського універсалу. Важливими для нас є дослідження, які допомагають зрозуміти політичні процеси у Речі Посполитій досліджуваного періоду, особливості роботи центральної Коронної та регіональних гродських канцелярій, систему їх документації й документообігу. На особливу увагу в контексті дисертаційного дослідження заслуговують роботи сучасних польських дослідників, в яких кожен об'єкт історичного дослідження розглядають з точки зору часу й соціуму, в якому той існував. Це допомагає краще розуміти особливості й функції королівського універсалу, які були своєрідною відповіддю як на існуючі інформаційні запити тогочасного суспільства, так і на комунікативні / пропагандистські потреби центральної влади.

1.2. Джерела

Основним джерелом дослідження є монарші універсали, адресовані населенню Руського воєводства. Абсолютна більшість з них є неопублікованими й маловідомими історикам. До нашого часу вони збереглися у чистових реляційних книгах Галицького, Жидачівського, Львівського, Перемишльського, Сяноцького та Тереховельського гродських судів. Тобто тих, які функціонували на території Галицької, Львівської, Перемишльської і Сяноцької земель Руського воєводства. Зберігаються ці книги, відповідно, у складі 5-го, 7-го, 9-го, 13-го, 15-го та 17-го фондів Центрального державного історичного архіву України, м. Львів (далі – ЦДАЛ). Опрацьовано й ті королівські універсали, які були адресовані населенню Холмської землі – п'ятої у складі Руського воєводства. Відклалися вони у чистових реляційних книгах Холмського

городу, які нині зберігаються в 9-му фонді (zespoł) Державного архіву у Любліні (Archiwum Państwowe w Lublinie) в Республіці Польща.

Серед архівних матеріалів, що зосереджені у фондах гродських (і земських) судів, виділяють дві форми писемних пам'яток: акти [194, с. 19] та актові книги [194, с. 19-20]. У дисертації використано останні. Актові книги ділять на два види: книги, які містять записи всіх публічних, важливих актів; книги, в яких є вторинні акти, що використовувалися для внутрішніх потреб суду. Зрозуміло, що королівські універсали відклалися в актових книг першого типу. Їх прийнято поділяти на дві серії: книги інскрипцій (інакше «книги вписів угод») та книги реляцій (інакше «книги донесень»). Інскрипційні книги містять угоди, що стосуються майнових справ (головно земельних маєтків), реляційні – різноманітні заяви, донесення, зізнання та обляти принесених з-поза гроду публічних і приватних документів. Серед останніх були вписи королівських універсалів. Реляційні книги (як і книги інших серій) існували у двох варіантах – чорнові (протоколи) та чистові (індукти). Спочатку універсал у скороченому чи повному вигляді вписували до чорнової реляційної книги, згодом до чистової [194, с. 21-22].

У дисертаційному дослідженні використано в першу чергу чистові реляційні книги перелічених гродів. Опрацьовані нами книги (окрім холмських, фонд яких не має внутрішнього поділу) відклалися у перших описах відповідних фондів ЦДІАЛ. Найкраще збереглись актові книги Львівського та Перемишльського гродів: в дисертації використано матеріали з 41-єї львівської та 43-ох перемишльських книг. Проте й у цих гродах трапляються випадки, коли бракує книги / книг за певні роки. Для прикладу, не збереглись чистові реляційні книги Львівського гроду за 1682 рік.

Найгіршою є ситуація зі збереженням і, відповідно, інформаційним наповненням жидачівських і теребовельських актових книг. Тут монарші універсали виявлено тільки у дев'ятьох і двох чистових реляційних книгах відповідно. При цьому, якщо до жидачівських актів за 1679–1681 рр., 1683–1685 рр., 1687–1689 рр., 1691 р. просто не вписували універсали, то у теребовельських одна справа (спр. 145) охоплює записи аж за 14 років і при цьому не містить жодного монаршого універсалу.

Крайня хронологічна рамка використаних чистових реляційних книг – 1695 р. Саме у книзі за цей рік виявили останній універсал Яна III, вписаний до актів досліджених ґродів Руського воєводства.

У роботі використовуємо й дані з чорнових реляційних книг. Проте, у тих випадках, коли у чистовій вписано тільки заголовок монаршого універсалу. При цьому він настільки загальний і малоінформативний, що зовсім не передає змісту необлятованого універсалу. Такі книги використано з фондів Львівського, Перемишльського і Галицького ґродських урядів. У ЦДІАЛ вони містяться у тих же фондах і описах, що й чистові книги.

Загальна кількість виявлених й опрацьованих універсалів становить 417. Більшість з них вписані до реляційних книг Львівського та Перемишльського ґродів: 111 та 96 відповідно. Кількість облят універсалів в актових книгах інших ґродів є наступною: у книгах Сяноцького ґроду виявили 63 обляти універсалів, Холмського – 52, Галицького – 49, Жидачівського – 30, Теребовельського – 16.

Кількість опрацьованих універсалів не співпадає із нумерацією реєстру, де позначено 232 універсали. Все через те, що ідентичні універсали, які надсилали кільком ґродам, ми віднесли до одного пункту реєстру. Відповідно до реєстру, найбільшу кількість опрацьованих

універсалів видав Ян III – 144. Пояснюємо це часом його правління – 1674-1696 рр. Виявили 79 універсалів, виданих Міхалом I Вишневецьким. Всього дев'ять опрацьованих універсалів подали від імені примасів чи станів конвокаційного сейму в час безкоролів'я.

Переважну більшість універсалів Міхал I Вишневецький видав у Варшаві. Тоді як тільки половина опрацьованих універсалів Яна III писались у Варшаві. Решту частіше всього видавали у резиденціях короля, розташованих на східному прикордонні держави.

Найбільше універсалів поширювали в час активних воєнних дій. Для прикладу, у 1671 р. Міхал I видав аж 24 універсали, а у 1672 р. – 21. В основному це були універсали, що стосуються збору військових та забезпечення їх провіантом. Подібною є й ситуація з видачею універсалів Яном III. Найбільше виявлених є за 1674-1675 рр.: 14 і 15 відповідно. Тематично вони також відносяться до вирішення нагальних воєнних питань. Натомість, в часи воєнного затишшя кількість універсалів не була великою. Для прикладу за 1684 рік (після Віденської перемоги) виявили всього один універсал Яна III. Ним оголошували скликання передсеймового сеймика.

Кількісну статистику універсалів за тематикою важко подати. Значна частина документів стосувалася не тільки одного питання політики держави. Наприклад, один універсал містив військове, фінансове розпорядження, і стосувалися скликання сеймика [45, арк. 994-998; 92, арк. 733-736; 131, арк. 1699-1700; 153, S. 1022-1026]. Загалом кількість сеймових універсалів становить половину опрацьованих, фінансові – чверть, військові – також чверть. Виявили 10 універсалів, що стосуються питань «релігій грецької» та 15, якими оголошували призначення на уряди.

Частина досліджених монарших універсалів були опубліковані на підставі тих самих облят в гродських книгах. Низку сеймикових універсалів надруковано у серійному виданні «Акти гродські і земські»: вісім таких документів вміщено в 21-му, 22-му та 25-му томах, в яких видано матеріали вишенського й галицького сеймиків [164; 165; 166]. Тексти універсалів тут наведено повністю, зі всіма клаузулами, але без канцелярських протоколів тих облят, з яких їх взято.

У збірнику «Акти подільського сеймика у вигнанні 1672–1698 рр.», підготовленому Ярославом Століцьким [170], опубліковано сеймикові універсали для шляхти Подільського воєводства (та один, що стосувався королівської політики стосовно нової шляхти), які були облятовані у львівських гродських книгах за 1680–1694 рр. Упорядник брав до уваги тільки ті сеймикові універсали, зміст яких повністю облятували у гродські акти. Натомість, коли у книгах містилась тільки згадка про такі універсали (заголовок чи початковий канцелярський протокол без перепису змісту документу), то Я. Століцький не відмічав цього [52, арк. 2566; 77, арк. 159]. Зважаючи на тематику збірника, у ньому не були опубліковані виявлені монарші універсали, що стосувалися економічної політики влади щодо подільських емігрантів. Зокрема, стосовно надання їм грошової допомоги з податків, зібраних у кількох воєводствах [46, арк. 1567-1570], чи вибранецького податку [97, арк. 1112-1115; 135, арк. 109-111; 154, S. 2988-2990; 155, S. 1663-1664]. Формат опублікованих універсалів був наступним: заголовок, початковий канцелярський протокол та всі клаузули формуляру королівського універсалу, не публікувалися тільки кінцеві канцелярські протоколи.

У третьому, четвертому й п'ятому томах збірника документів «Сеймикових актів Краківського воєводства» надруковано й частину королівських універсалів загальнодержавного змісту, адресованих до

шляхти цього воєводства. Це були сеймикові універсали, універсали-вісі та ті, що скликали загальний збір військових. Оскільки ці універсали містили інформацію, важливу для всієї Речі Посполитої, то їх видавали у численних копіях й відправляли різним гродам по всій державі, залишаючи місце й пізніше вписуючи адресата документу. Тому деякі з цих опублікованих універсалів перегукуються з виявленими в гродських книгах Руського воєводства і призначеними для місцевої шляхти. Публікація універсалів у цьому багатотомному виданні відбувалась наступним чином: тут не подають усі клаузули формуляру документу, а тільки ті, що передають його основний зміст, тобто наратію і диспозицію [167, s. 415-416; 168, s. 19-20; 169, s. 4]. Тільки в одному випадку подано, крім цих клаузул, й кінцеву публікацію, що є важливою ознакою й характеристикою універсалів [169, s. 156]. У деяких випадках опубліковано тільки наратію, тоді як інформація з диспозиції міститься в анотації до документу [167, s. 295, 379].

Досліджуючи генезу монаршого універсалу, зосередили окрему увагу на королівських мандатах попереднього, XVI ст. Пояснюється це тим, що століттям пізніше королівський універсал перебрав на себе багато функцій саме цього типу королівських актів. При цьому суттєво розширив коло своїх адресатів, порівняно з мандатом. Натомість королівський мандат видавався в останній третині XVII ст. досить рідко й стосувався дуже вузьких, незагальнодержавних справ. Для дослідження особливостей монарших мандатів XVI ст. опрацьовано чистові реляційні книги Львівського гроду за 1576–1578 pp. [35; 36].

У дослідженні використовуємо документи, що зберігаються у фондах Головного Архіву Давніх Актів (AGAD) у Варшаві. Зокрема, користуємось оригіналами та копіями королівських універсалів з другого фонду (zespoł 2) цього архіву «Zbiór dokumentów papierowych» [148]. Оскільки в гродських книгах більшість універсалів відклалась у вигляді копій (у формі дослівного

перепису оригіналу), то опрацювання цього фонду дало можливість ознайомитися з: виглядом оригінальних монарших універсалів, способами прикріплення печатки, розміщенням підписів короля та канцелярійних урядників, варіантами складання документу задля зручності при його доставці й зберіганні, записами на звороті оригіналу універсалу як канцеляристів Коронної канцелярії, так і гродських урядників і канцеляристів. Наявність у цьому фонді копій облятованих документів, виготовлених канцеляристами гроду, дозволила вивчити також вигляд цих витягів та особливості їх засвідчення.

Опрацьовано й деякі матеріали з другого опису «Історичні документи» 354-го фонду «Зібрання Радзивіллів» цього ж архіву [149]. Фонд є одним із п'яти архівних зібрань цього роду, збережених на території Польщі, та акумулює документи представників різноманітних гілок Радзивіллів [311, s. 117]. Зі згаданого опису для дисертаційного дослідження використано архівні матеріали ліній «на Гоньондзі» та «Біржайської» [311, s. 121]. Тут знаходяться інформаційні документи, пов'язані з публічною діяльністю Радзивіллів [311, s. 122-123]. Хоча у досліджуваному XVII ст. політична роль представників цього роду дещо зменшилась, проте вони залишались одними з найвпливовіших магнатів Великого князівства Литовського, а в наступному столітті знову відновили свою гегемонію [311, s. 105-106]. Значення роду обумовило й надсилання його представникам окремих королівських універсалів чи їхніх копій з гродських канцелярій. Тому опрацювання матеріалів з архівного зібрання Радзивіллів сприяло вивченню зовнішніх характеристик універсалів і кращому зрозумінню окремих аспектів інформаційної діяльності гроду в той час.

Аналізуючи інформаційну функцію монаршого універсалу, не можна було оминати збірника сеймових ухвал «*Volumina legum*». Зокрема,

вміщених у п'ятому його томі конституцій тих сеймів, які відбулися за правління королів Міхала Вишневецького і Яна Собеського [174]. Вивчення цих сеймових ухвал дала змогу визначити роль монаршого універсалу у публічному оголошенні окремих положень сеймових конституцій, у чому були зацікавлені як владні органи, так і представники суспільних груп або окремі особи.

Отже, монарші універсали стали головним джерелом нашого дисертаційного дослідження. Всі вони були облятовані до чистових реляційних книг гродів Руського воєводства впродовж останньої третини XVII ст. Більшість з них залишаються неопублікованими. Незначне число з-поміж них була видана дослідниками. Зокрема, більшість тих, що адресувалися шляхті Подільського воєводства та кілька сеймикових для шляхти Руського воєводства. Опублікованими є й деякі загальнодержавні універсали, адресовані шляхті Краківського воєводства, зміст яких повторює й зміст відповідних універсалів для шляхти Руського воєводства. Також в роботі використано оригінали та копії монарших універсалів, які відклалися у фондах Головного Архіву Давніх Актів у Варшаві. Для вивчення генези королівського універсалу як документу залучено й неопубліковані королівські мандати XVI ст., так само облятовані у реляційних книгах Львівського гроду. Задля аналізу інформаційної складової монаршого універсалу, було опрацьовано сеймові конституції з періоду дослідження. Опубліковані вони в 5-му томі збірника «*Volumina legum*».

1.3. Методологія

Головним методом дослідження є критика королівського універсалу: як внутрішня, так і зовнішня. При цьому використовуємо й інші способи опрацювання джерел: герменевтику, семіотику, структурний,

квантитивний, просопографічний аналіз, історико-порівняльний підхід, які все ж є інтерпретаціями того ж критичного аналізу [208, с. 240]. Досліджуючи монарший універсал, в першу чергу намагаємось зрозуміти особливості конкретного періоду, специфіку тодішнього суспільства та його потреби. Це впливало на еволюцію та характеристики тогочасного монаршого універсалу. Оскільки дослідниками в першу чергу наголошується на зростанні інформаційних потреб суспільства Нового часу й збільшенні можливостей їх задоволення, це допомогло зрозуміти головні завдання універсалу періоду дослідження. Ними були інформаційні й пропагандистські цілі зі сторони офіційної влади на чолі з королем.

У другому розділі роботи спочатку намагаємось визначити, яка саме інформація поширювалася монаршим універсалом. Для цього здійснюємо структурний аналіз джерела, зосередивши окрему увагу на тих клаузулах формуляру універсалу, що передавали його основний зміст – на наративі й диспозиції. Опрацювання їх допомагає зрозуміти, що монарший універсал головню переказував уже прийняті постанови, тобто повідомляв й поширював зміст наявних нормативних актів. В процесі дослідження була здійснена їхня систематизація. Крім нормативних актів, виявили в універсалах і розпорядження, що йшли безпосередньо від короля, не покликаючись на жодні прийняті раніше дипломи. Саме тому досліджено владні повноваження монарха, які давали йому можливість самостійно приймати й оголошувати певні рішення. Опрацювання цих частин формуляру дало змогу й типологізувати королівські універсали за змістом. Однак, з огляду на існуючу практику оголошувати в одному універсалі відразу кілька розпоряджень, дана типологія не є ідеальною. Умовною виявилась і спроба виведення пропорційного співвідношення кількості універсалів певних тематичних груп.

Досліджуючи власне формуляр королівського універсалу, виокремлюємо основні клаузули цього документу. Співставлення їх з тогочасними вимогами приводить до висновку про сприйняття монаршого універсалу власне правовим документом. Структурний аналіз допомагає й виокремити клаузули, характерні саме для монаршого універсалу. Зокрема, це кінцева публікація з вимогою якнайширшої публікації королівського універсалу як державними засобами, так і приватними / людськими, а також наррація універсалів певних типів, яка була дуже інформативною. Виокремивши клаузули монаршого універсалу, намагаємось визначити приблизний відсоток їх використання при створенні цього документу (застосовуючи при цьому квантитативний аналіз). Досліджуючи формуляр універсалу, можна дійти висновку про існування й використання певних зразків послідовності при поданні відомостей у його тексті. Виявлено й наявні «взірці-прецеденти» [208, с. 243] певних клаузул (зокрема, наррації), які використовувались при написанні кількох універсалів.

Історико-порівняльний підхід використовуємо при написанні другої частини другого розділу роботи. Власне тут намагаємось спочатку зрозуміти генезу монаршого універсалу, опрацьовуючи інформацію про документацію Коронної канцелярії та виокремлюючи серед неї ті типи королівських актів, характеристики яких згодом набув / перебрав на себе універсал останньої третини XVII ст. При цьому порівнюємо його, для прикладу, з королівськими мандатами як попереднього XVI ст., так і періоду дослідження. Це допомагає дійти висновку про перехід більшості компетенцій королівського мандату до універсалу в XVII ст. Досліджуючи систему документації Коронної канцелярії, намагалися виокремити місце серед неї монаршому універсалу. В історіографії поширене твердження про неможливість створення такої системи для періоду дослідження. Тому

зосередилися на документальних потребах тогочасного суспільства і їхньому впливі на зміну функцій документів загалом і універсалу зокрема.

Досліджуючи рівень інформаційної насиченості універсалу у третьому розділі роботи, спочатку, за допомогою того ж структурного аналізу, визначили які саме клаузули формуляру містять найбільше інформації. Це наррація й диспозиція. Опісля здійснили наскрізну внутрішню («основну») критику цих клаузул. Для початку поділили виявлену інформацію на ту, що подає конкретні факти, дотичні до різних аспектів політичного життя держави, й ту, яка містила ідеологічні елементи. Переказуючи фактографічну наповненість універсалів, намагалися перевірити її вірогідність. Шукали наявні в інших працях відомості про ті чи інші події й процеси; співставляли їх; виявляли особисту зацікавленість, зокрема монарха, у поданому трактуванні певних подій.

Важливим завданням є дослідження повноти поданої в монарших універсалах інформації. Тобто, чи її було достатньо для розуміння населенням Руського воєводства загальнодержавної ситуації в той час.

Намагаємося також виокремити ті типи універсалів, які були найбільш інформативно насиченими, визначити їхню адресацію. Це допомагає зробити певне узагальнення щодо суспільних груп, яким надавалась перевага владою при поширенні інформації. Виявили, що королівські універсали, адресовані шляхетському загалу усієї держави, були найбільш інформаційно-насиченими. В основному це були сеймикові універсали, військові, що скликали шляхетське ополчення чи оголошували загальний збір військ, та загальнодержавні фінансові.

Для кращого подання відомостей, вирішили структурувати фактографічну інформацію з універсалів. Окремо виділили загальнодержавну інформацію, що репрезентує своєрідну «хроніку» подій

з політичного життя Речі Посполитої. А також інформацію, яка стосувалась окремих аспектів життя держави, локальних справ чи інтересів певних соціальних груп.

Розуміння ідеологічного наповнення монарших універсалів, якому присвячений наступний підрозділ третього розділу, неможливе без застосування методів герменевтики та семіотики. Намагаємося унаочнити глибинний зміст тексту, «зашифрований» у певних словесних формулах [208, с. 240-241]. В процесі дослідження виявлено значну кількість повторюваних мовних виразів ідеологічного значення в універсалах. Тож для трактування проаналізували систему цінностей тогочасної Речі Посполитої, їх змінюваність в час дослідження та загалом політичну ситуацію в державі. Це допомогло зрозуміти причини використання певних ідеологічних складових в монарших універсалах, рівень їхньої значущості для тогочасного суспільства, спроби влади таким чином вплинути на якісніше виконання розпоряджень, які оголошувались універсалом. Намагаємося також систематизувати пропаговані в універсалах цінності, відштовхуючись від вартостей тогочасної держави, влади, суспільства, окремих його груп (шляхетства) та загальнолюдських незмінюваних вартостей. Досліджуючи ідеологічні складові монарших універсалів, виявили ще одну закономірність: подібно до фактографічної насиченості, пропаганда здебільшого зустрічається в універсалах, адресованих шляхетському станові.

При дослідженні процедури видачі монаршого універсалу використовуємо як внутрішню, так і зовнішню («початкову», що включає дослідження автентичності джерела за його зовнішніми ознаками: папером, формуляром, способами засвідчення тощо) [208, с. 240] критику документу. До внутрішньої критики звертаємося тоді, коли відтворюємо етапи створення і видачі документу. Тобто при виявленні прохача / ініціатора

видачі універсалу: установи, особи / групи осіб чи центральної влади. Це й допомогло здійснити поділ королівських універсалів на загальнодержавні / пріоритетні для влади та непріоритетні (що пізніше впливало на особливості поширення змісту цих документів та наявність / відсутність їхньої обляти у місцевих гродських книгах). Зовнішня критика документу застосовується при дослідженні способів, якими засвідчували автентичність монаршого універсалу: королівського підпису, підписів державних урядників, використаних печаток різних типів, особливостей їх розміщення та прикріплення. Намагаємося дослідити їхню відповідність наявним правовим і суспільним нормам.

Застосовуємо зовнішню критику монарших універсалів й при дослідженні особливостей їх доставки до гродів. Найперше зосереджуємо увагу на способах складання оригіналу універсалу при перевезені й для меншого пошкодження документу та вміщеної в ньому печатки. Для кращого розуміння особливостей доставки, аналізуємо й записи канцеляристів Коронної та гродських канцелярій. Робили їх переважно на зворотах оригіналів. Описуємо тут й зовнішній вигляд копій монарших універсалів. Їх робили канцеляристи гродів з облятованих у їхніх книгах документів для наступної доставки іншим гrodom воєводства. В даному підрозділі використовуємо й елементи просопографічного аналізу. Намагаємося створити загальний образ тих осіб, які доставляли королівські універсали до одних і тих же гродів Руського воєводства протягом певного періоду. При визначенні часу доставки монарших універсалів до Руського воєводства та по його території, застосовуємо квантативний аналіз. Тобто намагаємося укласти певну статистику з отриманих цифрових даних.

Аналізуючи процедуру впису монаршого універсалу до гродських актових книг, в першу чергу звертаємо увагу не на сам універсал, а на форму його обляти – ту, яку йому надали канцеляристи гродів. Тобто окремо

досліджуємо форму заголовків королівських універсалів, порівнюємо їх із тими, що надані гродськими канцеляристами у початкових канцелярських протоколах вписів, та зі змістом самого універсалу. Окрему увагу звернули на початкові та кінцеві канцелярські протоколи облят універсалів. Здійснення їх внутрішньої критики допомогло, зокрема, унаочнити коло осіб, які приносили універсали до гродів, та відтворити сприйняття гродськими канцеляристами автентичності документу. Останнє здійснили завдяки опрацюванню вказаних у початковому канцелярському протоколі засобів засвідчення документів і в порівнянні їх з наявними у самому документі. При цьому дійшли висновку, що для канцеляристів достатньо було королівського підпису та печатки (причому не обов'язково канцелярської), щоб визнати документ автентичним. В процесі дослідження намагались відтворити певну структуру початкового та кінцевого канцелярських протоколів, виокремити їхні типи, від чого залежала й інформаційна наповненість формул. Здійснюємо тут і зовнішню критику облятованого універсалу у випадку, коли облятація полягала у прошиванні оригіналу документу, а не його дослівному переписі.

Виокремлюючи способи оголошення змісту монаршого універсалу, знову ж здійснюємо структурний аналіз документу. Тут зосередили увагу на кінцеву публікацію й наявні у ній вимоги щодо поширення змісту королівського універсалу. Намагаємось окремо проаналізувати специфіку кожного вказаного місця можливого оголошення змісту документу. Опрацьовуємо й кінцеві канцелярські протоколи. Зокрема, ту їх частину, в якій повідомлялось про здійснення оголошення королівського універсалу коронним генеральним возним, а також способи, місця, в одному випадку й зміст, цього оголошення. Намагаємось провести і зовнішню критику копій універсалів, що виготовлялись гродами для поширення їх у публічних місцях.

Зосередившись наприкінці роботи на особливостях масової комунікації досліджуваного періоду на території Руського воєводства, спочатку звернули увагу на інформаційні потреби тогочасного суспільства, можливості їх задоволення неофіційними джерелами та рівень їхньої інформативності для населення Руського воєводства. Перелічивши офіційні джерела масового переказу інформації, акцентуємо увагу на королівських універсалах. Завдяки співставленню отриманих в процесі дослідження відомостей про монарший універсал з виявленою формулою комунікативної ефективності певного джерела інформації, визначили її рівень для монаршого універсалу.

В дисертаційній роботі намагаємось всебічно дослідити королівський універсал останньої третини XVII ст. В першу чергу стараємось зрозуміти особливості досліджуваного періоду, як з точки зору політичної ситуації, так і зі сторони тогочасного суспільства Речі Посполитої. Це дозволяє провести ґрунтовну внутрішню критику королівського універсалу, застосовуючи при цьому й методи герменевтики та семіотики. Перший для пошуку зашифрованих змістів у тексті документу. Другий для аналізу вміщених тут культурних акцентів, на основі цінностей тогочасного суспільства. Здійснюємо і структурний аналіз монаршого універсалу для дослідження типу інформації, що поширювалась універсалом, її змісту, особливостей формуляру документу та способів поширення його змісту. Проводимо й внутрішню критику канцелярійних записів урядників гродів, для кращого розуміння їхньої роботи над універсалом та особливостей збереження й поширення цього типу документації. Здійснюємо й зовнішню критику королівського універсалу, головно при дослідженні особливостей засвідчення автентичності монаршого універсалу, доставки документу з Коронної канцелярії, а також з одних гродів до інших гродських урядів, впливових шляхетських діячів чи до публічних місць.

РОЗДІЛ 2. ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ КОРОЛІВСЬКИХ УНІВЕРСАЛІВ

2.1. Універсал як особливий тип королівських актів: поняття, призначення, підстави, тематична типологія

Поширення та кількісне збільшення серед документальної продукції Коронної канцелярії монарших універсалів припало щойно на ранньомодерний час. Особливо часто їх стали видавати в XVII ст. Переважна ж більшість досліджень, присвячених актовим документам, стосується пізньосередньовічних актів і хронологічно обмежується XVI ст. [212; 252; 241; 288; 262; 230; 233]. Тому вивченню королівського універсалу в історіографії присвячено небагато уваги.

Серед запропонованих в історичній літературі визначень цього типу документу варто згадати наведене київським археографом Іваном Новицьким. Він вважав, що універсалом є «грамота короля чи якого-небудь воєнного начальника, що доводить до загального відома про якусь подію, або ж містить у собі розпорядження, переважно воєнні, що стосувалися усіх обивателів» [199, с. 27]. Краківський історик права Станіслав Кутшеба відносив королівський універсал до монарших правових актів, що стосувалися управління державою і містили загальне адміністративне розпорядження для всіх [252, с. 49-51]. При цьому Януш Лосовський вказує, що королівський універсал виступав як заклик, постанова, наказ, скерований до станів, суспільних верств, осіб певної правової категорії й окремих осіб. При цьому зміст універсалу адресувався не тільки їм, але й іншим особам чи урядам [259, с. 93]. Побіжно, даючи визначення королівським привілеям, згадав про універсали і львівський археограф Мирон Капраль. На його думку універсал не творив нового правового стану, а стосувався здійснення певних правових чинностей на основі

прийнятих законодавчих актів (загальнодержавних конституцій, статутів, привілеїв) [197, с. 8].

В одному з королівських універсалів наведено таке трактування суті цього типу документів: «... всі інші акти, з'їзди, сейми і саме посполите рушення, що походять з права, у королівській руці не маємо іншого способу оголошувати, за винятком того, що робить відомим всім, тобто універсалом...» [34, арк. 1213-1216]. Зазначалося про те, що завданням універсалу було повідомити усім певну урядову інформацію. На це вказує і назва документу, що походить від латинського слова *universalis* – «цілий, загальний, всезагальний» [183, с. 798; 292, с. 968]. Тобто королівський універсал робив певну інформацію загальновідомою.

Для розуміння функцій цього ранньомодерного документу, потрібно визначити причини появи та розповсюдження королівського універсалу. А також розглянути його на тлі історичних умов, в яких він функціонував: тогочасних суспільних потреб та діапазону державної влади [221, с. 27]. Особливістю політичної культури Нового часу була тенденція до писемної фіксації кожної чинності політичного життя [219, с. 61]. При цьому документ виконував роль комунікату: з його допомогою влада зверталася до підданих, прагнучи заохотити їх до певних дій [221, с. 29]. Поступове зростання в XVI та, особливо в наступному, XVII ст. рівня грамотності [237, с. 227]. Збільшення через це потреби в публічній інформації (головно політичній). Урізноманітнення джерел її отримання, що стало можливим завдяки книгодрукуванню. Все це обумовило спроби монарха і його двору орієнтувати на широкий загал соціуму Речі Посполитої й власні інформаційні засоби. В числі цих спроб опинилися й королівські універсали. Зважаючи на їх назву, що, формально, апелювала до кожного мешканця країни – «*Litterae universales Sacrae Regiae Maiestatis*» («Листи всезагальні Священного Королівського Маєстату»), вони доносили

важливу урядову інформацію. До того ж, мали поширюватися за посередництвом місцевих городських урядів та їх канцелярій. Вони використовувалися для інформаційно-пропагандистської діяльності серед шляхти й інших прошарків суспільства [255, s. 217].

Вважаємо, що поширення королівського універсалу було й результатом зростання необхідності інформувати про деякі рішення короля й сейму не тільки урядників (для чого достатньо було б використовувати мандати), але й усіх мешканців. Існування такої потреби пояснюється тим, що ще на зламі XIV-XV ст. Польське королівство почало перетворюватися на станову монархію із превалюванням шляхетського (дворянського) стану. Вже до XVI ст. управління державою перестало бути монополією короля і його урядників (яким оголошували певні розпорядження через мандати). Воно почасти опинилося в руках шляхти – завдяки розширенню її прав (зокрема, податковому та судовому імунітету, наданому шляхті в 1374 та 1433 роках; Нешавського статуту 1454 року, за яким король не мав права скликати “посполите рушення” без згоди шляхти; конституції “Nihil novi” 1505 року, яка зобов’язувала монарха не видавати непогоджені зі сенатом і посольською ізбою рішення) [186, с. 86-92] та функціонуванню станово-представницьких зібрань (сеймиків і сеймів). Тому виникла потреба в офіційному інформуванні шляхти про політичні події, державні рішення та дії короля.

Водночас зростання впливу шляхти призвело до прагнення короля заручитися підтримкою й інших станів суспільства. Зокрема міщанства, яке було усунуте шляхтою від управління державою (міщани не брали участі в роботі сеймів, за винятком мешканців привілейованих міст [181, с. 227]). На це також були орієнтовані королівські універсали, які поширювали (фактично обстоювали) позицію і погляди королівського двору, часто протиставляючи їх «неприйнятним» діям шляхти [48, арк. 1126-1130].

За допомогою універсалів найперше поширювали та доводили до відома обивателів зміст загальнодержавних документів – ними були «акти, що походили з права» [34, арк. 1213-1216]. У даному випадку під актами розуміємо *дипломи / документи у вузькому значенні*. Тобто ті документи Коронної канцелярії, які творили новий правовий стан [241, s. 49-55; 288, s. 6-10; 295, s. 444]. Серед опрацьованих монарших універсалів є чимало таких, що повідомляли саме зміст прийнятих дипломів. Серед останніх найчастіше зустрічаються *сеймові ухвали (конституції)*. При цьому в досліджених універсалах могли вміщувати переказ змісту поодиноких сеймових конституцій. Щоправда тут не завжди чітко вказувалося про яку саме ухвалу йшлося [92, арк. 39-41]. Проте, співставивши інформацію з таких універсалів зі змістом тогочасних сеймових постанов, можна переконатися, що за допомогою універсалів поширювались окремі положення різноманітних конституцій – і тих, що стосувалися загальнодержавних питань [27, арк. 95-96; 38, арк. 607-610; 96, арк. 757-761; 134, арк. 307-310; 151, S. 360-363], і тих, що заторкували приватні справи [47, арк. 2399-2400]. Наприклад, універсалом від 5 березня 1677 р. король повідомляв про відновлення діяльності Львівської комісії. Вона мала судити тих військових, котрі не з'явилися до обозу в період між битвами під Хотином і Журавном (з 11 листопада 1673 р. [186, с. 194] до вересня-жовтня 1676 р. [186, с. 196]). А також опрацьовувати скарбові рахунки (тому монарх вимагав виплатити заборгованості державній скарбниці до 18 березня). Універсалом оголошено й скликання другої комісії у Сандомирі для вирішення питань щодо платні війську і завданих ним кривд приватним особам [27, арк. 95-96; 96, арк. 757-761; 134, арк. 307-310]. Диспозиція (частина формуляру, що містила зміст постанови, яку оголошував документ [193; с. 18]) цього універсалу є довільним повторенням змісту конституції варшавського сейму 1677 року [174, s. 221].

Отже, цей універсал містив загальнодержавну інформацію, призначену для поширення серед населення всієї Речі Посполитої.

Натомість, монарший універсал від 8 березня 1676 р. оголошував про звільнення від будь-яких публічних і приватних податків дружин львівських купців (тих, котрі залишалися заручниками у турків) [47, арк. 2399-2400]. Це було розгорнутим переказом одного з положень конституції коронаційного сейму цього ж року (під назвою «Miasto Lwow») [174, s. 180-181] і стосувалося локальної справи й інтересів приватних осіб.

Коли королівський універсал поширював зміст сеймової конституції, це не означало, що він просто його повторював. Часто універсал містив певні уточнення, конкретизацію окремих нюансів цих постанов. Зокрема, могло йтися про терміни їх виконання. Так було зі згаданим універсалом 1677 р. щодо скликання наступної комісії в Сандомирі: її перенесли на кінець травня [27, арк. 95-96; 96, арк. 757-761; 134, арк. 307-310], тоді як за конституцією комісію призначили на 1 вересня [174, s. 221]. Універсал від 14 червня 1674 р. повідомляв про скликання на 22 липня Радомського трибуналу [131, арк. 1009-1012; 146, арк. 688-691]. Необхідність його проведення зазначили в конституції 1674 року. Проте, не вказали дня, коли він мав розпочати свою роботу [174, s. 137].

Крім часової конкретизації здійснення певних положень сеймових конституцій, у монаршому універсалі могло бути уточнене й місце їх реалізації. Наприклад, у конституції варшавського сейму 1677 року задекларовано необхідність вирішити протиріччя між уніатами та православними [174, s. 227]. Уже королівським універсалом від 9 жовтня 1679 р. повідомлено про церковний з'їзд представників «релігії грецької» у Любліні 24 (14 ст. ст.) січня 1680 р. [54, арк. 177-182; 100, арк. 2828-2831].

Траплялися випадки уточнення й конкретизації в універсалі меж територій, на які поширювалась дія загальнодержавних конституцій. Для прикладу, у низці тогочасних конституцій під назвами «Disciplina militaris» [174, s. 174, 320] чи «Immunitas dobr szlacheckich» / «Securitas dobr ziemskich» [174, s. 138-139, 223, 321, 372] йшлося про недопустимість завдання військовими будь-яких кривд і шкод мирному населенню держави та реалізацію «справедливості» щодо військових у подібних справах. Аналогічну вимогу до військових, але вже виключно щодо передмістя Перемишля, оголошено в монаршому універсалі від 25 травня 1675 року [93, арк. 1860-1863]. Подібні ситуації часто обумовлювали видачу універсалів у справах євреїв. Наприклад, зміст конституції сейму 1673 року про заборону надавати будь-які протекції євреям при сплаті ними податків [174, S. 71] оголошено спеціальними універсалами, окремо адресованими євреям Белзького воєводства і Холмської землі [95, арк. 2037-2038] та Подільського і Руського воєводств [48, арк. 1948-1950].

У низці випадків універсали містили уточнення щодо порядку / способу реалізації тієї чи іншої сеймової ухвали. Зокрема, зміст конституції 1670 року під назвою «Ординація вибранців до певних років, на гвардію Й[ого] К[оролівської] М[илос]ті», в якій вказувалося на необхідність впродовж кількох років скеровувати на забезпечення гвардії прибутки з вибранецьких ланів [174, s. 40], було уточнено універсалом від 20 січня 1671 року. В останньому повідомили ім'я призначеного комісара – Войцеха Вольського. Він мав відповідати за збір надходжень з вибранецтв. В універсалі подали й актуальний реєстр ланів. Його склали після відповідної постанови конституції 1647 року [173, s. 52]. Зазначили тут й розмір вибранецького податку. А також застерегли, що його належить відправити до 1 березня у Варшаву [6, арк. 593-594; 39, арк. 366-368; 151, s. 338-340]. Подібні уточнення містяться й в універсалі від 23 червня 1675 р. Ним

оголосили про сплату компенсації в розмірі 20 тисяч злотих подільській шляхті, яка втратила свої володіння [46, арк. 1567-1570]. Про це йшлося в конституції сейму 1673 року і було підтверджено конституцією елекційного сейму 1674 року [174, s. 139]. Натомість в універсалі конкретизовано, що ці кошти належить взяти з податків у Краківському, Люблінському та Руському воєводствах [46, арк. 1567-1570].

У своїх універсалах монарх продовжував дію певних положень конституції. Тих, які діяли раніше, але не були прийняті на черговому сеймі через певні причини (зокрема, через зрив сейму). Це також можна віднести до уточнень сеймових постанов, які поширювали універсалами. Наприклад, універсалом від 23 жовтня 1674 р. оголошено, що розмір гіберни (податку на утримання війська та забезпечення його провіантом [284, s. 267; 290, s. 3-18]) залишатиметься таким же, як і минулого року. Повідомили, що збір цього податку здійснюватимуть особи, обрані попередньою комісією [45, арк. 999-1000; 92, арк. 737-738; 131, арк. 1734-1736]. Її призначили на сеймі 1673 р. [174, s. 63]. Видача такого універсалу обумовлювався тим, що на елекційному сеймі не було призначено нову комісію, тоді як податок збирався щорічно. Аналогічна ситуація склалася й з купецькою донативою (у той період вона становила близько 4 % вартості експортованих та 6 % імпортованих товарів. У 1678 році її підвищено ще на 2 % [257, s. 280]), постанову про розмір якої не було прийнято на сеймі 1677 року. Універсалом від 25 травня того ж року король оголосив, що її розмір повинен бути таким, яким встановив ще коронаційний сейм [52, арк. 1706-1709; 174, s. 172]. В універсалі від 27 липня 1694 р. монарх повідомляв, що євреї Малопольської провінції мусять сплатити такий поголовний податок і у такій пропорції, які були встановлені на минулому єврейському з'їзді – Вааді – в Ярославі [71, арк. 1867-1870]. Король тлумачив це повідомлення безрезультатним завершенням попереднього сейму. Він був зірваний і тому

не прийняв необхідної постанови про розмір податку з євреїв [71, арк. 1867-1870]. Варто вказати, що загальний розмір поголовного податку не змінювався і становив 105 тисяч злотих [174, с. 172, 243, 272, 325, 355, 375]. Саме на Вааді єврейські кагали розділяли виплату цієї суми між собою [181, с. 230; 253, с. 243].

Іншими правовими актами, положення яких оприлюднювали через монарші універсали, були *привілеї*. Останні являли собою різного роду грамоти на володіння майном, обіймання посад, майнові та інші права й прерогативи тощо [199, с. 20]. Цей тип документу «вносив нову правову регламентацію на певний або необмежений час» [197, с. 8]. Зокрема, через монарші універсали поширювали зміст королівських грамот, якими монархи призначали осіб на православні церковні кафедри [182, с. 85; 203, с. 54-63; 200, с. 339-343] (при цьому патріарше підтвердження було чистою формальністю) [182, с. 90]. Такі акти видавались безпосередньо новопризначеному ієрархові і в них фіксувались, поміж іншим, всі надані йому майнові права [163, с. 73-74; 187, с. 234]. Натомість королівські універсали направляли головно мирянам певної кафедри з оголошенням про призначення владики і вимогою бути послухними йому [52, арк. 2311-2314; 163, с. 16-17, 41-43]. Зокрема, універсалом від 30 жовтня 1672 р. оголошено про надання Йосифу Шумлянському грамоти на владитство в Львівському, Галицькому й Кам'янецькому єпископстві [43, арк. 191-194]. Уже в березні наступного року ще одним універсалом повідомлення цього документу і грамоту анулювали – як такі, що були надані помилково [43, арк. 591-595; 9, арк. 370-372].

Видавались подібні універсали й за Яна III. Так, універсалом від 3 серпня 1678 р. король підтвердив попереднє призначення київським митрополитом колишнього перемишльського єпископа Антонія Вінницького [52, арк. 2311-2314]. А універсалом від 9 вересня 1682 р.

вимагав від мешканців «руської віри» Київського, Брацлавського і Чернігівського воєводств послуху новому архімандриту Овруцького монастиря Сильвестру Тваровському [29, арк. 1024-1026].

Зауважимо, що оголошення такої вимоги універсалом має свої причини. Так, колишній архімандрит Теофан Креховецький (на момент видачі документу він вже став случьким архімандритом), розпродавши прибутки архімандрії, втік, але залишив за собою титул архімандрита Овруцького монастиря. Відтак король звернувся листом до тодішнього печерського архімандрита Іннокентія Гізеля з вимогою вирішити цю ситуацію. Цей лист вписано в жидачівську актову книгу перед універсалом [29, арк. 1023–1024]. До того ж, після універсалу облятовано привілей монастирю на звільнення від сплати мит та свідоцтво ієромонаха Овруцького монастиря Афтанасія Буського про обкрадання архімандрії колишнім архімандритом [29, арк. 1026–1028].

Серед виявлених привілеїв, зміст яких поширювався королівськими універсалами, були: монарші податкові протекції євреям Руського воєводства [73, арк. 1508-1510; 117, арк. 2026-2028]; привілей Матису Верлінгі з виключним правом на завіз та продаж «райських яблук» (тобто лимонів) на території держави [58, арк. 882-884]; цеховий / братський привілей (львівському стрілецькому братству) [53, арк. 388-392]; привілей на право, час і місце проведення ярмарків у Жовкві [71, арк. 2717^{1/2}–2719]. В останньому випадку в самому універсалі немає вказівок про виданий королівський привілей. Очевидно, ним не може бути ані локаційний привілей 1603 р. (згідно з ним, ярмарків у Жовкві на рік мусило відбуватися чотири), ані привілей 1693 р. (у ньому названо три ярмарки) [281; s. 12, 61]. В універсалі призначалися два ярмарки і на інший, ніж у цих привілеях, час. Як вказувалося вище, в універсалах не завжди зазначалося про ті акти, рішення яких оголошувались. Однак, універсал як документ не мав такої

законодавчої сили, щоб ним запроваджували нові ярмарки, тож його появі в цьому випадку мусила передувати видача привілею.

Королівськими універсалами доводили до відома населення й зміст *декретів*, тобто рішень судів та королівських і сеймових комісій [199, с. 8]. Так, універсалом від 20 січня 1672 р. повідомили про видачу королівського декрету щодо надання Львівського, Галицького й Кам'янецького єпископства Єремії Свістельницькому [42, арк. 337-341]. Універсалом від 30 вересня 1670 р. [38, арк. 2490-2493] та від 20 лютого 1671 р. [40, арк. 1223-1225] оприлюднили декрет, за яким чернігівського хорунжого Георгія Годлевського визнано щирецьким вйтом. Рішення королівської комісії від 22 вересня 1681 р. про необхідність повернути борги євреям також було опубліковано монаршим універсалом [103, арк. 1394-1396]. Інший декрет, оприлюднений через королівський універсал, стосувався сіл Чиже і Давідовце*. Їхні мешканці мусили належним чином обмундировувати й висилати замість себе 20 вояків на кожну військову кампанію [58, арк. 605-607]. Траплялися й оголошення універсалом комісарських декретів щодо призначень посесорів і державців деяких королівщин [61, арк. 1851-1852, 1881-1883].

Відомі також поодинокі випадки поширення за допомогою універсалу положень *контракту* [121, арк. 2929-2931; 95, арк. 844-848; 90, арк. 1520-1521], *рескрипту* [103, арк. 2242-2243] чи, навіть, *розпорядження королеви* [12, арк. 1827-1829, 1829-1830]. Останній випадок є надзвичайним, оскільки за підписаними Яном III «*Pacta Conventa*», його дружина не мала права втручатися в справи Речі Посполитої [174, с. 140]. До того ж, Калуське староство не належало до її «орґаву» [174, с. 269].

У таких універсалах населенню певних регіонів оголошувалося про попередні призначення на такі посади й уряди як: адміністратори мит [95,

* Нині населені пункти Підляського воєводства (Польща).

арк. 844-848], староства [12, арк. 1827-1829, 1829-1830], Самбірської економії [121, арк. 2929-2031], виконавці перевірки привілеїв і прав коронних війтівств цієї ж економії [103, арк. 2242-2243]; оголошували й права, надані урядникам, згідно з цими дипломами [90, арк. 1520-1521]. Дану групу монарших універсалів працівники Коронної канцелярії не завжди, на відміну від канцелярій гродських урядів, ідентифікували й позначали як універсали [12, арк. 1827-1829, 1829-1830; 103, арк. 2242-2243]. Крім того, у них відсутні деякі прикметні риси королівських універсалів: немає розлогої наративної, характерної для більшості монарших універсалів. Проте, частину з них відносить до універсалів і Петро Кулаковський, зазначаючи, що «універсали також видавалися канцелярією у випадку уведення старости чи державці в держання королівщини» [192, с. 114].

Оприлюднювали та поширювали королівськими універсалами й окремі пункти *мирних договорів*. Зокрема, універсалом від 27 листопада 1672 р. було повідомлено, що згідно з мирним трактатом, укладеним з Портою, купці Речі Посполитої можуть вільно торгувати на турецьких ринках без сплати будь-яких приватних зборів, а турецькі купці навзаєм матимуть такі самі торгові права на території Речі Посполитої [42, арк. 1956-1958].

Королівськими універсалами оголошувалось і *скликання з'їздів та сеймів*. Про останні повідомляли *сеймикові / сеймові універсали*, яких налічується близько половини серед усіх виявлених і опрацьованих. Ними скликали сейм та передсеймові, інколи післясеймові (реляційні, які іноді могли скликати воєводи чи навіть послы на сейм [251, s. 261-262]), «господарські», елекційні (для вибору кандидатів на земські уряди, скликав воєвода або каштелян [251, s. 261]) сеймики. Видача цих універсалів була

необхідною умовою проведення зібрань та залучення до них політично активної шляхти.

До кінця правління династії Ягеллонів у Польському королівстві розпорядження про проведення / скликання сеймиків король видавав після консультацій з коронною радою як окремі акти або під час сеймів у вигляді сеймових конституцій [245, s. 20]. «Генрикові артикули», що їх запрягли виборні монархи Речі Посполитої, містили вимогу до короля скликати сейм раз на два роки (це були звичайні / ординарні сейми). За нагальної потреби, король міг скликати сейм й частіше, узгодивши таке рішення з радою сенату або отримавши наперед згоду звичайного сейму (надзвичайні / неординарні сейми) [251, s. 253]. У кількох досліджених універсалах, які оголошували про скликання передсеймових сеймиків, міститься повідомлення про згоду ради сенату на їх проведення [8, арк. 564-565; 12, 1919-1922; 13, 1037-1039; 28, арк. 1190-1192; 41, арк. 3224-3226; 42, арк. 830-832; 45, арк. 994-998; 46, арк. 1796-1800; 48, 1126-1130; 54, арк. 2825-2828, 3028-3030; 91, арк. 2069-2074; 92, арк. 733-736; 95, арк. 2530-2532; 99, арк. 83-86; 102, арк. 2379; 131, арк. 1249-1255, 1699-1700; 133, арк. 1859-1861; 135, арк. 2333-2336; 136, арк. 1411-1413; 146, арк. 695-698; 147, арк. 39-41; 153, s. 1022-1026; 154, s. 1149-1151, 1609-1611]. Проте, тільки один такий універсал скликав надзвичайний сейм [8, арк. 564-565; 42, арк. 830-832]. Хоча за час правління обох королів неординарні сейми було скликано чотири рази [224, s. 29-33]. За Яна III зустрічаємо випадки відкладення ординарного сейму через військові дії (тут також вказувалося на згоду ради сенату) [45, арк. 994-998] чи самопочуття монарха. Варто зауважити, що король не часто відміняв скликання сеймику чи сейму, посилаючись на своє самопочуття. Про екстраординарність таких випадків свідчить спеціальний універсал, в якому Ян III роз'яснював для чого загалом видав цей документ та підкреслював його правову силу щодо скасування сеймику і сейму через свій стан

здоров'я [70, арк. 936-940]. У конституції сейму 1683 р. декларувалося, що король повинен повідомити універсалом про скликання сеймика не пізніше, ніж за два тижні до його проведення [174, s. 320].

Післясеймові (реляційні) сеймики призначались рішенням сеймів, у конституціях яких містилась ухвала про час їх скликання для кожних воєводства й землі [174, s. 203, 246, 295, 331, 359, 387-388]. Такі зібрання скликались спеціальними королівськими універсалами у випадках, коли було зірвано сейм [55, арк. 1563-1568; 137, арк. 1037-1040] (оскільки післясеймовий сеймик навіть за таких умов повинен був відбутися) [176, с. 13] чи сам сеймик (тоді король скликав універсалом повторний сеймик) [31, арк. 1962-1964; 64, арк. 1664-1666; 115, арк. 1570-1572]. У двох виявлених універсалах скликання реляційних сеймиків обґрунтовано згодою ради сенату [55, арк. 1563-1568; 88, арк. 1221-1223; 137, арк. 1037-1040].

Відомі й кілька універсалів, якими оголошували проведення надзвичайних (екстраординарних) сеймиків. Їх «скликали в окремих випадках для вирішення різноманітних нагальних проблем» [179, с. 49]. Зокрема, шляхта певних земель збиралась для вирішення питань їхніх податкових заборгованостей, призначених здебільшого на утримання війська [15, арк. 536-538; 16, арк. 737-739; 32, арк. 1263-1266, 1440-1442; 66, арк. 272-277, 278-284, 750-752; 116, арк. 1621-1625; 117, арк. 160-163; 132, арк. 382-384; 140, арк. 227-230]. Скликались такі сеймики й безпосередньо перед активними воєнними діями, для узгодження військового порядку [91, арк. 2069-2074; 131, арк. 1249-1255; 146, арк. 695-698]. В одному випадку монарх замість воєводи оголошував елекційний сеймик для обрання на уряд львівського підчашого [48, арк. 246-248].

Універсалами оголошували *скликання «посполитого рушення»*. Тобто повідомляли про збір шляхетського ополчення у зв'язку з воєнною

небезпекою [256, s. 319]. Таке ополчення було найстарішою військовою формою оборони Корони Польської. До нього входили шляхтичі, що посідали чи використовували землеволодіння; неосіла шляхта; державці маєтків; нешляхтичі, що посідали землі через своїх заступників; вйти, солтиси (якщо їх до цього зобов'язував локаційний привілей); вибранецька піхота. До того ж, королівські міста повинні були забезпечити це ополчення возами з обмундируванням та живністю [259, s. 75].

Універсали, якими скликали «посполите рушення», називалися «вісі» чи потрійні універсали. Початково, у Середньовіччі «вісі» були вітками лози, які відправляли від короля до найвищих урядовців регіону (воєвод, каштелянів, старост). Ті, через посланців, переказували інформацію про початок походу своїм підлеглим і підданам. Вітки лози символізували кару для тих, хто відмовлявся від виконання військової повинності [249, s. 10]. Проте, існують й інші пояснення цієї традиції. Старопольська система повідомлення про «посполите рушення» полягала у запалюванні в'язок соломи, які передавали від села до села. При цьому збір шляхетського війська оголошували й возні, слуги на місцях, у парафіях [259, s. 76]. Перші два такі повідомлення (згодом у формі універсалів) оголошували про небезпеку і попередню мобілізацію, а останнє (універсал про треті «вісі») – вже про обов'язок шляхти вирушати на місце збору війська.

Згідно з «Генриковими артикулами», король не мав права скликати посполите рушення без дозволу сейму [186, с. 124]. Він повинен був підтвердити право короля на збір «посполитого рушення» в період до наступного сейму [259, s. 75]. Згідно з сеймовими конституціями 1670 та 1673 рр., таке право було надане Міхалу I [174, s. 28-29, 60]. Це ж право залишалось й за Яном III, відповідно до конституцій 1676, 1677, 1683, 1685, 1690 рр. [174, s. 169, 224, 321, 345, 372]. Тому, видаючи універсали-вісі,

монархи частіше всього покликалися не тільки на своє право й волю. Зокрема, Міхал I вказував на прохання й згоду військової ради, яка складалася з сенаторів та гетьманів [40, арк. 2023-2025]; панів-рад [10, арк. 1669-1670; 44, арк. 2009-2011; 90, арк. 2356-2358]; прохання всіх воєводств (або частини з них) та рішення післясеймової ради сенату [42, арк. 1579-1582; 82, арк. 2168-2173; 88, арк. 1439-1442; 150, с. 287-291]. В таких універсалах Яна III також вміщено покликання на пропозицію / пораду панів-рад [11, арк. 755-757; 91, арк. 2069-2074, 2261-2264; 131, арк. 1249-1255, 1316-1319; 146, арк. 695-698; 153, с. 657-702, 773-777], проте не у всіх випадках.

Монаршими універсалами оголошували й поширювали *рішення короля, які ґрунтувались на його владних повноваженнях*. Зокрема, до них відносилися розпорядження *короля як головнокомандувача* [181, с. 205]. Виявлені універсали містили накази військовим щодо їхнього перепідпорядкування [43, арк. 672-674] і збору на визначених місцях [13, арк. 892-896; 26, арк. 178; 41, арк. 2448-2450; 42, арк. 1579-1582; 57, арк. 2207-2209; 59, арк. 1814-1816; 88, арк. 1439-1442, 1918-1919; 95, арк. 254-258; 133, арк. 1005-1008; 152, с. 561-564, 659-661]; про необхідність допомоги війську, головно людськими ресурсами [12, арк. 1458-1462; 46, арк. 1276-1278]; про дозвіл повернутись додому союзницьким бранденбурзьким військам [46, арк. 1295-1298] тощо. Наприклад, в універсалі від 25 червня 1675 р. оголошено про надання королівського дозволу Янові Древенському на збір добровольців (*ochotników*) з «українських», подільських і покутських земель. Добровольці мали збиратись у разі небезпеки і здійснювати перешкоди ворогу [12, арк. 1802-1803]. Універсали з військовими розпорядженнями ґрунтувались не тільки на правах короля. Часто основою для їх видачі служили загальнодержавні конституції. Тоді універсал, як і в попередніх випадках, просто

конкретизував ці положення (наприклад, щодо місця збору військових) [13, арк. 892-896; 26, арк. 1780; 57, арк. 2207-2209; 59, арк. 1814-1816; 95, арк. 254-258; 133, арк. 1005-1008]. При цьому вимога військовим збиратися до обозу, вміщена в конституції сейму 1676 року [174, s. 177]. Рішення про продовження військової служби й збір військових на звичних місцях наведене в конституції сейму 1685 року [174, s. 344–345].

За своїм характером ці універсали дуже подібні до ординансів (які, подібно до частини універсалів, також виокремились з едиктів, про що мова піде далі) – наказів будь-якого воєначальника [199, с. 17]. Саме тому канцеляристи гроду часто не розрізняли ці документи, називаючи королівські ординанси універсалами. Відмінність королівських універсалів даного типу й ординансів полягала в тому, що останні направлялися й зверталися до певних військових урядників: «Даємо цей наш королівський ординанс до всіх загалом уроджених військових депутатів, які до євреїв Холмської землі матимуть скарбові асигнації» [95, арк. 2039-2040], або «Уродженим ротмістрам ланової вибранецької піхоти Руського, Белзького та Люблінського воєводств» [45, арк. 688-690]. Тоді як універсали адресувалися до всіх військовослужбовців: «Всім загалом і кожному зокрема, кому це знати належить, однак особливо вельможним, уродженим регіментарям, полковникам, ротмістрам, поручникам, капітанам, урядникам, намісникам і всьому рицарству, як польського, так й іноземного вербунку, військ наших коронних і Великого Князівства Литовського, що з хоругвами чи підмогою до генерального обозу сходяться і перебувають у будь-яких наших володіннях, до відомості подаємо» [57, арк. 2207-2209].

Король у Речі Посполитій мав *ексклюзивне право призначати на державні посади та земські уряди* [186, с. 128], а також уповноважених осіб для виконання деяких тимчасових обов'язків. Ця монарша компетенція проявлялася в універсалах саме в оголошенні цих останніх – виконавців

певних розпоряджень. Так, універсал від 7 лютого 1675 р. вказував на бельського чашника Яна Хондзинського [302, с. 39] як на особу, відповідальну за мирне й нешкідливе для населення Речі Посполитої повернення відкликаних з її території союзницьких бранденбурзьких військ [46, арк. 1295-1298]. Функції захисту жителів Перемишля від свавілля військових були надані Петру Бродзінському (універсал видано 25 травня 1675 р.) [93, арк. 1860-1863]. В універсалі від 10 листопада 1688 р. повідомлялось про відповідальність Гульчевського, товариша панцирної роти, за виконання сеймової конституції щодо убезпечення мирного населення Самбірської економії від можливих кривд з боку військових [114, арк. 2150-2151]. Називаючи в універсалах осіб, які мусили стежити за виконанням певних сеймових рішень, король вказував і займані ними уряди. Надані таким урядовцям доручення могли повністю відповідати їх посадовим обов'язкам [17, арк. 1428-1430; 76, арк. 126]. А інколи могли й виходити за межі їх компетенцій: наприклад, коли коронний надворний маршалок повинен був приймати плату від тих представників нової шляхти, які не могли чи не хотіли йти воювати [15, арк. 45-48; 30, арк. 182-187; 58, арк. 182-187; 109, арк. 391-392]. Оскільки видача розпоряджень, що регламентували організацію й адміністрування королівських маєтків, залишалась у компетенції монарха [253, с. 105], то до цієї групи універсалів можна віднести й ті, котрі оголошували положення дипломів про призначення на уряди в королівщинах.

У компетенції монарха залишалося й право *заснування нових державних митних комор і прикоморків*. У разі потреби, таке рішення узгоджувалося з керівником Коронного скарбу, якому безпосередньо підпорядковувались державні комори й прикоморки [214, с. 322]. Крім того, знову ж, якщо питання стосувалося королівських доходів чи маєтків, монарх мав свободу урядування [253, с. 105]. Універсали даної групи

служили засобом оголошення про відкриття нової комори чи прикоморка в певному місті, містечку тамтешнім купцям та урядникам. Так, універсалом від 7 серпня 1674 р. король повідомляв про створення комори в Ярославі, у зв'язку з припиненням діяльності подільських комор. Виконання цього рішення покладалось на тодішнього адміністратора державних мит Адама Котовського, який мав організувати в місті збір мита, з допомогою скарбового писаря і відповідно до наявних інструкцій. Скріплений цей універсал підписом тодішнього коронного надвального підскарбія Яна Шумовського [45, арк. 831-833; 91, арк. 2238-2240], який керував королівськими доходами та міг заміщати коронного великого підскарбія [181, с. 207].

Оголошення монаршим універсалом відомостей про заснування нових комор не було нововведенням XVII ст. Так, подібний універсал видав ще Стефан Баторій 27 липня 1578 р. у Львові. У ньому вказували на заснування королем нових комор у Кам'янці та Снятині, пояснювали причини такого рішення та зазначали про вислану інструкцію щодо порядку збору мит у цих коморах [282, s. 106-107].

У правових підставах видачі монарших універсалів простежуються реляції короля з Сенатом і Посольською Ізбою – не зважаючи на те, що тут не часто зустрічалося пряме запевнення про згоду конкретних станів на оголошену ухвалу [220, s. 116]. Інколи зустрічаємо тут тільки посилення на згоду ради сенату [58, арк. 902-904; 109, арк. 1625-1628]. Проте, розпорядження, що містилися в таких універсалах, уже мали правову підставу. Зокрема, тут повідомлялося про вигляд і вартість монет, що були в обігу в державі. Очевидно, правовою підставою для їх видачі був результат діяльності познанської комісії, призначеної на сеймі 1685 року. Вона повинна була визначити вартість і якість монет [174, s. 351-352].

У деяких випадках в універсалах зазначають про згоду панів-рад на видачу розпорядження, вміщеного в універсалі. При цьому, першочерговою правовою підставою видачі універсалу була постанова конституції [52, арк. 1757-1760; 89, арк. 2522-2526; 90, арк. 2142-2145; 98, арк. 2976-2979; 135, арк. 1909-1912; 154, s. 1102-1104]. Пани-ради входили до так званої королівської ради, яка у XVI ст. отримала назву сенат. Сюди належали міністри, серед яких два архієпископи, єпископи, воєводи й каштеляни та 5 коронних урядників: канцлер, підканцлер, маршалок, надворний маршалок, коронний підскарбій. Королівська рада була загальнодержавним органом, проте вона не мала чітко окресленої компетенції чи справ, які король не міг вирішувати без її згоди [253, s. 21-27, 73].

Згадка в монарших універсалах про згоду ради сенату чи панів-рад найчастіше зустрічається в універсалах-вісі та в деяких сеймикових універсалах. Проте, постійне наголошення на правовій підставі поширеного розпорядження, якою найчастіше були прийняті обома палатами парламенту рішення чи надані ними права, свідчить про високий рівень взаємин всіх законотворців Речі Посполитої, що передували появі багатьох королівських універсалів.

Крім правових підстав, для оголошення розпорядження, вміщеного в універсалі, використовували й інформаційні. Монарший універсал, найперше адресований до політично активної частини тогочасного суспільства, містив ґрунтовні відомості про економічну ситуацію [18, арк. 1944-1946], перебіг військових дій [45, арк. 1060-1062; 46, арк. 1796-1800], дипломатичну діяльність держави [46, арк. 1295-1298, 1547-1550] тощо. У цьому випадку зазвичай покликалися на джерела цих відомостей: ними могли бути видані документи чи отримана інформація від коронних великого [41, арк. 2448-2450, 2585-2587] або польного гетьманів [91,

арк. 1957-1958], які брали безпосередню участь у військових кампаніях; донесення коронних послів [13, арк. 892-896; 26, арк. 1780; 42, арк. 894-896; 95, арк. 254-258; 133, арк. 1005-1008; 154, s. 372-377]; повідомлення від урядників держави: кам'янецького старости [152, s. 659-661], кам'янецького мечника [91, арк. 1714-1720; 131, арк. 1178-1181], комендантів східних прикордонних фортець [91, арк. 2069-2074; 131, арк. 1249-1255; 146, арк. 695-698]; надані вимоги ворожої сторони [12, арк. 1796-1799; 40, арк. 2023-2025; 46, арк. 1547-1550; 152, s. 659-661] тощо. Очевидно, наявність інформаційної підстави видачі універсалу було результатом вищеописаних інформаційних потреб ранньомодерного суспільства Речі Посполитої.

Тематично виявлені монарші універсали можна поділити на наступні групи та підгрупи (наводимо їх у порядку, зважаючи на кількісну частку):

- *сеймикові* (близько половини з-поміж виявлених):

- про проведення передсеймових сеймиків;
- про проведення реляційних сеймиків;
- про проведення господарських сеймиків;
- про проведення «військових» сеймиків.

- *фінансові* (близько чверті з-поміж виявлених):

- щодо монетарної політики;
- щодо збору військових податків (гіберни, вибранецького податку, кварта);
- щодо мит (регламентували стягнення загального мита, купецької донативи, митну політику стосовно окремих груп товарів);
- щодо торгівлі;

- щодо євреїв (регулювали сплату поголовного податку, питання перемишльських євреїв-кредиторів);

- *військові* (близько чверті з-поміж виявлених):

- про скликання «посполитого рушення» (wici);
- про загальний збір військових держави;
- про збір окремих родів військ (вибранецької піхоти, драгунських підрозділів, добровольців);
- проти дезертирства і втеч військових;

- *локальні*:

- для мешканців Самбірської економії;
- для мешканців Львова;
- для мешканців Перемишля;
- для мешканців прифронтових територій;

- *урядничі* (оголошення попередніх призначень на уряди);

- *релігійні* (щодо «релігії грецької»).

Представлений тематичний поділ є досить умовним, адже не завжди вдається чітко окреслити й виокремити тематику деяких універсалів. Інколи в одному універсалі вміщували кілька розпоряджень, які стосувалися різних аспектів державної політики, а загальнодержавне розпорядження могло адресуватись певній локальній території.

2.2. Формуляр королівських універсалів

Королівський універсал досліджуваного періоду є документом Нового Часу. Тому його формуляр є спрощеним (порівняно з середньовічними актами) [221, s. 30], хоча і містив усі елементи, необхідні для сприйняття універсалу документом [235, s. 35]. Загальний вигляд формуляру монаршого універсалу був наступним:

протокол

- інтитуляція;
- промульгація / публікація;
- інскрипція;

контекст

- наррація;
- диспозиція;
- санкція (наявна у близько 20% універсалів);
- кінцева промульгація / публікація;
- корроборація;

есхатокол

- датація;
- підписи.

Рідко, проте зустрічаємо змінену послідовність клаузул: ще одна коротка наррація після диспозиції [13, арк. 892-896; 26, арк. 1780; 46, арк. 1469-1470; 93, арк. 1312-1314; 95, арк. 254-258; 133, арк. 1005-1008; 154, s. 372-377, 1905-1908]; поміняні місцями корроборація та кінцева публікація [12, арк. 1796-1799; 37, арк. 67-69; 46, арк. 1547-1550; 81, арк. 100-103; 104, арк. 1424-1428; 153, арк. 1274-1279]; санкція, розміщена між кінцевою публікацією й корроборацією [49, арк. 991-993; 71, арк. 1867-1870; 96, арк. 2560-2564; 134, арк. 1684-1686].

Інтитуляція (оголошення імені, звання й титулів експонента [295, s. 449]) досліджених універсалів мала такий вигляд: «Michał z Bożey łaski krol Polski, Wielkie Xiąze Litewskie, Ruskie, Pruskie, Mazowieckie, Zmudzkie, Kiiowskie, Wołynhynskie, Podolskie, Podlaskie, Inflantskie, Smolenskie, Sieiwerskie y Czrniechowskie» [81, арк. 100-103], «Jan Trzeci z Bożey łaski Krol Polski, Wielki Xiąze Litewski, Ruski, Pruski, Mazowiecki, Zmudzki, Kijowski, Wołyński, Podolski, Podlaski, Inflantski, Smolenski, Siewierski y Czerniechowski» [63, арк. 2226-2229]. Як бачимо, клаузула містила ще й релігійну формулу «z Bożey łaski». Використовували її для того, щоб показати божественне походження влади, від імені якої видається документ [271, s. 31]. Наявність такої побожної формули була даниною середньовічній традиції [230, s. 23].

В інтитуляції міг змінюватися порядок викладу земель, підвладних королю. Проте землі, що становили основу держави, вказували завжди. Зустрічаються поодинокі випадки відсутності у переліку земель Сіверщини [45, арк. 672-674, 999-1000; 48, арк. 1032-1033; 50, арк. 2115-2116; 71, арк. 1867-1870] та Смоленщини [48, арк. 1032-1033; 70, арк. 936-940]. На той час ці землі офіційно не входили до складу Речі Посполитої. А вже з січня 1667 р., згідно з Андрусівським договором (перемир'ям), вони відійшли до складу Московської держави на 13,5 років [204, с. 105-108], а за «вічним миром» 1686 р. – остаточно стали складовою Московського царства [205, с. 356-357].

Цікаво, що в час, коли монархи були тільки обрані, але ще не короновані (в період між елекційним і коронаційним сеймами), інтитуляція містила додаткове слово «obranу»: «Jan Trzeci z Bożey Łaski obrany Krol Polski, Wielki Xiąze Litewski, Ruski, Pruski, Mazowiecki, Zmudzki, Kijowski, Wołyński, Podlaski, Podolski, Inflantski, Smolenski, Siewierski y Czerniechowski» [45, арк. 831-833]. Серед універсалів Міхала

Вишневецького виявлено тільки з такою інтитуляцією, датований 9 серпня 1669 р. [3, арк. 1202-1203; 80, арк. 142-144]. Натомість в усіх універсалах Яна III, що видані в період до листопада 1675 р., використано це додаткове слово [46, арк. 1796-1800].

Наступна клаузула універсалів – *промульгація чи публікація* (формула, що є оголошенням волі експонента [230, s. 23]) була характерним елементом універсалів, що відрізняв їх від інших королівських актів (зокрема, мандатів): «Wszem wobec y kazdemu z osobna, komu to wiedziec nalezy» [51, арк. 753-754]. Клаузула могла мати трохи інше звучання, проте змісту це не змінювало: «Wszem wobec y kazdemu, komu na tym będzie należało» [45, арк. 831-833], «Wszem wobec y kazdemu z osobna, komu o tym wiedziec nalezy» [45, арк. 1060-1062].

Цю клаузулу віднесли до протоколу, а не, як звично, до контексту. Оскільки, в універсалах промульгація іде перед інскрипцією (адреса; особа / особи, до яких направлявся документ [230, s. 23]) чи з'єднується з нею [259, s. 82], то після неї зустрічаємо вирази: «wiadomo czyniemy» [45, арк. 831-833], «do wiadomosci donosiemy» [46, арк. 1295-1298], «oznaumujemy» [52, арк. 2311-2314]. В інших випадках ці вирази вживалися зразу ж у промульгації.

Набагато рідше публікація подавалася у такій формі: «Oznaumujemy komu wiedziec nalezy» [45, арк. 994-998]. Відсутня дана клаузула дуже рідко. Останнє не залежало від тематики документу, адже не зустрічаємо промульгації у деяких сеймикових [38, арк. 607-610; 42, арк. 1068-1070], військових [3, арк. 1202-1203; 41, арк. 2448-2450; 45, арк. 672-674; 80, арк. 142-144], релігійних [43, арк. 191-194; 54, арк. 177-182; 100, арк. 2828-2831; 156, s. 1365] та одному податковому [73, арк. 1508-1510] універсалах.

Інскрипція монарших універсалів залежала від змісту й вміщеного у ньому розпорядження. Універсал з порівняно змістовними й розлогими загальнодержавними відомостями та розпорядженнями адресували до всього політично активного суспільного загалу – шляхти. Переважно це були сеймикові універсали, частина військових (котрі оголошували загальний збір військ) та фінансових (якщо доходи від зібраних податків повинні були йти на забезпечення дипломатичних місій). При цьому клаузула містила чітку ієрархію адресатів [259, s. 82]: спочатку зверталися до сенаторів, як членів вищої палати вального сейму, далі до дигнітаріїв, урядовців та всіх «лицарів» (рядової шляхти): «A mianowicie wielmożnym, wrodzonym senatorom, dignitarzom, wżędnikom u wszytkiemu rycerstwu» [131, арк. 1178-1181]. Відмінності інскрипцій таких універсалів простежуються тільки при зазначенні адміністративних одиниць. При цьому зустрічаються як широко окреслені географічні межі: «województwa Ruskiego» [54, арк. 2825-2828], так і досить вузькі: «województwa Ruskiego ziemie Sanockiey» [131, арк. 1178-1181]. Інколи така конкретизація взагалі відсутня, натомість могли вказувати загальнодержавне адресування: «wszytkich in genere wojewodztw, ziem u powiatow koronnych» [146, арк. 695-698; 153, s. 657-702]. Окреслення географічних меж в інскрипціях таких універсалів пояснюється особливостями їх видачі, про що мова піде далі.

Адресувалися універсали й до інших суспільних верств загалом: до представників «релігії грецької» усієї Речі Посполитої [52, арк. 2311-2314; 54, арк. 177-182; 100, арк. 2828-2831; 156, s. 1365-1368] чи певної території [43, арк. 191-194]; до усіх військових, не залежно від їхнього рангу [45, арк. 672-674; 56, арк. 1781-1784; 57, арк. 2207-2209; 59, арк. 1814-1816]. В інших випадках адресатом виступали увесь соціум держави (коли оголошувалася коронація Яна III) [46, арк. 1796-1800] чи окресленого регіону (з метою попередити населення, що проживає поблизу Журавна,

про можливу небезпеку з боку турецьких і татарських військ) [48, арк. 1032-1033].

Іншою була інскрипція монарших універсалів, які поширювали тематично вузчі розпорядження. Тут збереглася традиція, властива для мандатів: адресатами виступали урядовці, котрі повинні були проконтролювати виконання постанови. Наприклад, коли оголошували збір «вибранецької» піхоти, то універсал адресували її старшим [46, арк. 1469-1470; 93, арк. 1312-1314]. Військова старшина та ротмістри (а також «товариші», тобто вояки-шляхтичі у складі хоругв) були адресатами універсалів, коли виникала потреба негайного скликання війська: «А mianowicie urodzonym rothmistrzom towarzystwu y wszystkiey starszynie woyska naszego polskiego zaciągu» [46, арк. 1473-1474]. Серед них ротмістри стояли на першому місці, адже саме вони мали королівські приповідні листи, за допомогою яких збирали солдат до хоругв, надаючи їм певний грошовий завдаток [188, с. 242; 256, с. 81]. До судових урядників, котрі були відповідальні за збереження законності, адресувалися королівські універсали в час військових дій [45, арк. 1060-1062; 58, арк. 182-187]. В одному з таких універсалів [45, арк. 1060-1062] Ян III звернувся до каптурових судів. Останні діяли в час безкоролів'я [291, с. 28], проте, на момент видачі універсалу – 23 листопада 1674 р. – вони продовжували працювати, адже коронації Яна Собеського ще не було.

Така ж тенденція проявилась і в інскрипції універсалів іншої тематики. Зокрема універсали, що стосувались митної політики, адресувалися тим, хто відповідав за функціонування митного збору: урядам й державцям місць, де існували комори [44, арк. 1343-1345; 45, арк. 831-833; 90, арк. 1520-1521; 91, арк. 2238-2240; 95, арк. 844-848] чи митникам різного рангу [44, арк. 1343-1345; 58, арк. 882-884; 90, арк. 1520-1521]. Документи, в яких повідомлялось про потребу сплати податків, що йшли на

забезпечення війська, адресувались держателям королівських маєтків [6, арк. 593-594; 39, арк. 366-368; 52, арк. 1757-1760; 98, арк. 2976-2979; 101, арк. 461-462; 135, арк. 1909-1912; 147, арк. 458-459; 151, s. 338-340; 154, s. 1102-1104]. Універсали, що оголошували особливості сплати поголовного податку євреями, направлялись до збирачів цього податку [72, арк. 488-490] чи старших євреїв [71, арк. 1867-1870]. Інколи серед адресатів таких універсалів зустрічалися й ті, кого безпосередньо вони стосувалися: купці (в універсалах щодо торгових операцій [71, арк. 2717^{1/2}-2719] чи митної політики держави [44, арк. 1343-1345; 45, арк. 831-833; 91, арк. 2238-2240; 108, арк. 2510-2512]); вибранецька піхота [46, арк. 1469-1470]; громада, представники якої повинні виконувати покладені на них військові зобов'язання [58, арк. 605-607] чи прийняти й підпорядковуватися новопризначеному уряднику [38, арк. 2490-2493].

Відсутність інскрипції в універсалах трапляється вкрай рідко і, знову ж, це не залежало від тематики документу. При цьому диспозиція таких універсалів містила чітку вимогу до конкретних урядників [18, арк. 1946-1947; 53, арк. 388-392; 65, арк. 2150-2152; 104, арк. 1424-1428; 117, арк. 2026-2028] чи осіб, що спричинились до видачі розпорядження [9, арк. 370-371; 43, арк. 591-595; 104, арк. 1424-1428], виконати його. В одному випадку інскрипція подана не характерною для універсалів польською мовою, а латиною (причому інші клаузули написані польською). Можливо, це було пов'язано з тим, що документ стосувався полку німецької піхоти, яка направлялася до Львова, й містив вимогу не завдавати шкоди містянам, хоча й адресувався міським урядникам: «Nobilibus et spectabilibus proconsuli, consulibus toti[usque] magistratui ciuitatis nostrae Leopoliensis, fideliter nobis dilectis, gratiam nostram regiam» [41, арк. 2585-2587].

Наступна клаузула універсалів – *наррація* (формула, що містила конкретні причини видачі розпорядження [193, с. 18]), часто розпочиналася

салютаційною формулою (ввічливим привітанням-побажанням): «vrzeumie y wiernie nam miłym łaskę naszą krolewską wielmożni wrodzoni vrzeumie y wiernie nam mili» [42, арк. 830-832]. Януш Лосовський вказує, що така особливість була перейнята універсалами від листів [259, s. 82].

Особливістю офіційної документації Нового часу було те, що власне наррація й диспозиція королівських актів якнайбільше надавалися для розповсюдження урядової інформації і, відповідно, здійснення державної пропаганди [221, s. 38]. Використання цих клаузул з пропагандистською метою зустрічаємо головно в тих монарших універсалах, які адресувалися шляхетському загалу. Пропагандистська частина частіше всього розміщувалася на початку наррації. Крім цього, дослідники вказують й на формалізацію наррації документів цього періоду. Тобто клаузула часто містила сталі складові елементи з певним їх упорядкуванням у рамках формули [221, s. 40]. Інколи це призводило до позбавлення індивідуального змісту наррації [220, s. 115].

У монарших універсалах ця клаузула також мала певну формалізацію. Можна виділити такі її складові: повідомлення про проблему, яка стала причиною встановлення конкретної правової ситуації; повідомлення про уже наявну правову підставу до розпорядження, яке буде вміщено у диспозиції. Наприклад, в універсалі від 7 липня 1673 року зазначалось про великі видатки Львова, як прикордонного міста, тому на останньому сеймі його звільнили від потреби утримувати послів, які переїжджатимуть через місто [44, арк. 1708-1712]. Інколи просто вказувалася правова підстава до видачі розпорядження. Наприклад, в універсалі від 20 січня 1671 року в наррації повторюється постанова попереднього варшавського сейму щодо вибранецьких ланів, податок з яких протягом кількох років буде направлятися на забезпечення гвардії. Тут також посилаються на ще одну конституцію, в якій зазначено розмір цього податку [6, арк. 593-594; 39,

арк. 366-368; 151, s. 338-340]. Коли оголошували збір військових, то часто, замість правової підстави, повідомляли про небезпеку для держави.

Складові надрації сеймикових універсалів були наступними: спочатку вказували про зрив або успішне завершення попереднього сейму (коли оголошувалося про проведення нового сейму чи скликання реляційного сеймика) та описували наявну ситуацію в державі, задля переконання шляхти у необхідності прибути на сеймик. Рівень інформативності такого опису в надрації сеймикових універсалів залежав від часу його видачі. В час активної військової чи дипломатичної активності держави ця клаузула була більш фактографічно наповненою, порівняно з періодом «затишшя». В останньому випадку надрація в основному містить риторичні елементи пропагандистського значення [54, арк. 2825-2828, 3312-3314; 101, арк. 2656-2657; 136, арк. 1411-1413, 1526-1527, 1546-1548]. Причому їх, очевидно, брали з уже готових зразків, оскільки зустрічаються ідентичні частини надрації у різних документах. Наприклад, в універсалах, датованих 18 квітня 1689 року, якими скликали реляційні сеймики у Вишні, Галичі й Львові (для шляхти Подільського воєводства) [17, арк. 1397-1399; 62, арк. 1140-1142; 113, арк. 975-978; 139, арк. 687-691], та в документах від 6 червня цього ж року, якими скликали ще один реляційний сеймик у Вишні [63, арк. 1383-1386; 139, арк. 1071-1076]. Інколи копіюється уся клаузула надрація у кількох універсалах: для прикладу, у датованих 26 грудня 1687 р. [59, арк. 3100-3102] та 28 листопада 1692 р. [67, арк. 1941; 117, арк. 2728-2729; 140, арк. 1148-1150].

Крім того, у сеймикових універсалах формалізується й диспозиція. Тут оголошували день і місце скликання сеймику та наголошували на необхідності обрати достойних послів (таких, котрі не ставитимуть свої інтереси вище державних) [17, арк. 904-906; 61, арк. 2470-2473, 2486-2488;

112, арк. 1123-1125; 117, арк. 2728-2729; 138, арк. 2192-2194; 140, арк. 1148-1150].

Незважаючи на деяку формалізацію надрації монарших універсалів, у більшості випадків це не призводило до позбавлення її індивідуального змісту. Описані проблеми, правові підстави, відомості про небезпеки, загальну ситуацію в державі були різноманітними й достатньо інформативними.

Диспозиція (зміст розпорядження [193, с. 18]) монарших універсалів була коротшою за надрацію і часто конкретизувала певний правовий акт, розпорядження якого поширювали універсалом, про що зазначалося вище. Коли універсали оголошували положення дипломів, то в диспозиції був виразний наказ до їх виконання [259, с. 81]. Натомість універсали, які були адресовані головно шляхетському загалу, не мали чітко окресленого наказу. Скоріше тут містилась спроба переконати адресатів у необхідності виконання розпорядження [259, с. 84]. Саме тому в таких універсалах буває важко розділити надрацію й диспозицію [34, арк. 1679-1681; 52, арк. 1757-1760; 71, арк. 2441-2442; 98, арк. 2976-2979; 101, арк. 461-462; 120, арк. 2086-2088; 135, арк. 1909-1912; 142, арк. 1624-1627; 147, арк. 458-459; 154, арк. 1102-1104]. Така особливість була перейнята універсалами від листів [259, с. 81].

Зустрічаються випадки, коли після диспозиції знову йде надрація (частіше всього це були риторичні відступи). Робилося це для додаткової мотивації у конечності виконати розпорядження [13, арк. 892-896; 15, арк. 45-48; 30, арк. 182-187; 46, арк. 1469-1470; 58, арк. 182-187, 882-884; 93, арк. 1312-1314; 95, арк. 254-258; 109, арк. 391-392; 133, арк. 1005-1008; 154, с. 372-377, 1905-1908; 160, с. 257-260]. Коли документ містив кілька розпоряджень, то відповідно надрація і диспозиція склалися з кількох

компонентів [45, арк. 994-998; 92, арк. 733-736; 131, арк. 1699-1700; 153, s. 1022-1026].

Наступною клаузулою частини універсалів була *санкція*. Частіше всього вона не була конкретизованою, натомість загально йшлося про покарання «під винами, в праві описаними» [95, арк. 2037-2038; 97, арк. 1112-1115; 135, арк. 109-111; 154, s. 2988-2990] або згідно з військовими артикулами [59, арк. 1814-1816; 80, арк. 1092-1094; 91, арк. 1957-1958; 93, арк. 1860-1863] (коли мова йшла про військовослужбовців). Інколи вказували на інстигатора, як відповідального за здійснення кари [42, арк. 1956-1958; 46, арк. 1471-1472; 89, арк. 2522-2526; 93, арк. 1307-1310; 134, арк. 1598-1601]. Адже саме він здійснював публічне обвинувачення перед судом у справах загального значення. Зокрема, у випадках непокори, нехтування адміністративними, судовими чи фінансовими приписами, порушення порядку, громадського спокою, моральних норм тощо [202, s. 287].

В одному випадку, тоді розпорядження універсалу стосувалося безпосередньо Львова, відповідальним за призначення й виконання покарання оголошувався Львівський грод [44, арк. 1708-1712]. Більш конкретизованою була санкція, коли повторювала цю ж клаузулу диплому, зміст якого й поширювався універсалом [38, арк. 2490-2493; 58, арк. 882-884].

Чіткий опис покарання за невиконання розпорядження міститься у кількох виявлених універсалах: військових-дезертирів вимагали карати на горло (універсал від 11 жовтня 1685 р.) [57, арк. 2207-2209; 159, s. 2163-2165]; при невиконанні митних постанов, потрібно було конфіскувати товари [14, арк. 612-614; 49, арк. 991-993; 56, арк. 1323-1325; 96, арк. 2560-2564; 134, арк. 1684-1686]; в деяких випадках карою була конфіскація наданих володінь [15, арк. 45-48; 30, арк. 182-187; 46, арк. 1469-1470; 54,

арк. 177-182; 58, арк. 182-187; 93, арк. 1312-1314; 100, арк. 2828-2831; 103, арк. 2242-2243; 109, арк. 391-392; 154, s. 1905-1908; 156, s. 1365-1368; 160, s. 257-260].

Особливістю формуляру королівського універсалу є наявність у ньому ще однієї промультгаційної клаузули, яку вважаємо *кінцевою промультгацією / публікацією*. Вона є однією з головних характеристик універсалу, адже містить вимогу поширювати зміст документу всіма можливими способами. Оскільки кінцева публікація знаходиться у тій частині універсалу, де міститься перелік засобів засвідчення автентичності документа, це свідчить про значну роль цієї клаузули в наданні йому юридичної сили. Вигляд кінцевої публікації міг мати як звичну, відносно коротшу версію: «Ktory to uniwersał nasz, aby tym prędzey wszytkich wiadomosci dosc mógł, uniwersał ten nasz po grodach, parafiach y mieyscach zwyczajnych publikowac zalecamy» [140, арк. 1148-1150], так і розширену [259, s. 83]: «żeby do wiadomości wszystkich przyszedł, po wszystkich powiatach, grodach, parafiach, miastach, miasteczkach y rynkach publikować wszelkim mieyskim y wieyskim urzędom, pod surowemi contra negligentes winami rozkazujemy» [46, арк. 1547-1550].

Дана клаузула відсутня в 20 % досліджених королівських універсалів. Хоча це не завжди означало, що такі універсали не оголошувались й не поширювались серед населення. Підтвердженням цьому є те, що відсутність кінцевої публікації траплялась і серед сеймикових [42, арк. 1068-1070; 45, арк. 994-998; 48, арк. 246-248; 54, арк. 3312-3314; 63, арк. 2226-2229; 92, арк. 733-736; 101, арк. 2656-2657; 102, арк. 405-409; 114, арк. 775-777; 131, арк. 1699-1700; 136, арк. 1526-1527, 1546-1548; 153, s. 1022-1026] та універсалів-вісі [3, арк. 1202-1203; 80, арк. 142-144], зміст яких обов'язково повинен був поширюватися. Крім того, вписи кількох таких універсалів все ж містили донесення генерального коронного возного

про оголошення змісту документу [79, арк. 2404-2406; 80, арк. 142-144; 92, арк. 733-736; 131, арк. 1699-1700; 136, арк. 1526-1527].

Корроборація монарших універсалів досліджуваного періоду фіксувала обов'язковість королівського підпису та печатки, які надавали документу юридичної сили: «ktory dla większej wiary własną podpisawszy ręką pięczęć nasze przycisnąć rozkazaliśmy» [45, арк. 831-833]. Понад 10 % об'яв універсалів не мають цієї клаузули. Проте, і королівський підпис, і печатка були на оригіналах цих документів, про що зазначали канцеляристи гродів.

Есхатокол монарших універсалів виглядає досить скромно. *Датація* подавалась згідно нового календаря, а не літургійного [235, s. 35] і мала такий вигляд: «Dan w Warszawie dnia XV miesiąca czerwca Roku Panskiego MDCLXXXI. Panowania naszego VIII roku» [55, арк. 1563-1568]. Стосовно *підписів* чи *субскрипції* (яку Ю. Шиманський поділяє на підпис експонента та канцелярських урядників [295, s. 449]), то тільки два монарші універсали не були скріплені підписом короля [13, арк. 247-251; 40, арк. 2023-2025; 94, арк. 586-590; 133, арк. 229-232]. Переважна більшість універсалів підтверджували підписом й канцелярські урядники: «Jan krol. Stanisław Szczuka» [70, арк. 936-940]. Підпис останніх був свідченням відповідності змісту акту з волею адресанта та конкретними правовими приписами [230, s. 24].

2.3. Місце королівського універсалу серед документації Коронної канцелярії

Функції оголошення / оприлюднення королівських рішень та загальнодержавних постанов у Польському королівстві не відразу стали прерогативою королівських універсалів. З самого початку сеймові ухвали,

що стосувалися виплати податків, визнавалися окремими від конституцій актами [252, s. 191]. В середині XVI ст. їх почали укладати у формі універсалу. Це були загальні поборові універсали, які містили звернення про необхідність сплати податків та докладну інструкцію щодо їх збору [178, с. 335]. А також універсали, що стосувалися виплати окремого податку (чопового [212, s. 44], податку з підвод [171, s. 42-44]). Від кінця правління короля Сигізмунда III такі універсали не видавали: останній такий прийняли на сеймі 1629 року [172, s. 299-309]. Від тоді податкові ухвали записували у складі сеймових конституцій [252, s. 197].

З XVI ст. практикували публікацію деяких сеймових постанов – через їх окремішність, важливість та необхідність якнайшвидшого оголошення [252, s. 191]. Положення таких постанов, для їх оприлюднення, надсилали старостам у формі мандатів. Останні мали вступну формулу промульгації, в якій декларувалось звернення до загалу обивателів і яка згодом стала характерною для універсалів [252, s. 192-193]. У канцеляріях польських князів мандат з'явився ще з середини XIII ст. У наступному столітті його видача стала чисельнішою [241, s. 54; 233, s. 82]. В історіографії прийнято вважати, що поширення мандатів було наслідком розвитку шляхетських урядів і потреби інформувати урядників про деякі рішення монарха (князя / короля) [216, s. 41; 241, s. 52], а пізніше – законодавчого органу держави (сейму). Мандати являли собою накази, скеровані владою до урядників, передаючи їм виконання певної правової дії. Їх адресували як одній особі, так і групі осіб, які повинні були виконувати вміщене у ньому розпорядження [230, s. 20].

Як вказував С. Кутшеба, в кінці XVI ст. зникло оголошення окремих сеймових ухвал у вигляді мандатів. Тоді вже писали / друкували й поширювали конституції, які містили всі постанови сейму загалом (крім податкових у формі згаданого поборового універсалу) [252, s. 196].

Переглянувши мандати Стефана Баторія, які вписали до львівських гродських актів протягом 1576-1578 рр., можна дійти висновку про звуження компетенція мандатів у другій половині XVI ст. В основному вони містили: королівські обіцянки вирішити якусь приватну суперечку [36, арк. 23-24]; повідомлення про те, як саме вона буде вирішуватися [36, арк. 25-26]; рішення короля щодо неї [36, арк. 25, 61-62, 111-112, 655-656]. При цьому адресувались такі мандати або одній особі, справу якої вирішували [36, арк. 23-24]; або тим урядникам, які повинні були вирішити цю справу певним чином [35, арк. 1203-1204, 1247-1249].

Набагато рідше в цей час зустрічаються королівські мандати, які стосувалися загальніших справ чи адресувалися широкому загалу. Таким був королівський мандат від 6 липня 1576 р. Адресувався він урядникам східних земель держави. У ньому повідомляли про напад ворогів на Кам'янець й вимагали направити туди війська. Під Кам'янцем вони повинні були об'єднатися з реєстровцями. Вказували й на особливості поширення цього документу, а саме від одного староства до іншого [35, арк. 707-708]. Мандатом від 1 листопада 1576 р. повідомляли про підписання мирного договору з Туреччиною. Вказували, що він гарантуватиме безпеку «руського та подільського краю», й вимагали виконати умови цього договору [36, арк. 508-509]. Загальнодержавне розпорядження містив й мандат від 15 вересня 1576 р., яким король забороняв відправляти збіжжя та інші речі через Мальборк на Гданськ. Пояснювали це тим, що Гданськ не бажав надавати допомогу королівству. В разі зміни ситуації, король обіцяв повідомити про це через старост. Вимагали, щоб цей документ якнайшвидше було вписано до гродських книг [36, арк. 895-896].

Виглядає так, що з часом універсали витіснили мандати, оскільки за допомогою перших відомості про рішення короля чи сейму все одно потрапляли до старост та урядників. Натомість до сфери застосування

мандату досліджуваного періоду належали дуже «вузькі», приватні питання. Для прикладу, у збірнику формулярів листів, надавчих, актів, королівських і гетьманських універсалів тощо, складеному на основі документації кінця XVII – початку XVIII ст., подано тільки три зразки тодішніх королівських мандатів. Два з них надавались конкретній особі [1, арк. 282-283], а один – «Vrodzonym N. z dobr Wier[...]» [1, арк. 14]. Два мандати викликали конкретну особу чи групу осіб до асесорського суду [1, арк. 14, 238], інший – містив правове пояснення священику про некомпетентність церковного суду в деяких питаннях, які підлягали сеймовому суду [1, арк. 282–283].

Зважаючи на сказане та особливості королівських універсалів останньої третини XVII ст., можна стверджувати, що частина функцій, які виконував мандат у XVI ст., були перейняті універсалом у наступному столітті. Зокрема, це повідомлення конституцій, загальнодержавних відомостей та розпоряджень. Крім того, універсалом було перейнято й повідомлення королівського розпорядження урядникам на місцях. До того ж, в універсалі зустрічаємо поширену в мандатах клаузулу початкової промугляції.

Згідно зі С. Кутшебою, королівські універсали стали одними з «наступників» монарших едиктів та декретів (іншими «наступниками» були ординації чи артикули). Саме за допомогою цих документів монарх ще у XV ст. поширював розпорядження, які були у його правовій компетенції [252, s. 200]. Очевидно, такими «наступниками» серед монарших універсалів були ті з них, які поширювали розпорядження, правовою підставою видачі яких були наявні королівські права.

Говорячи про місце королівського універсалу поміж актами Коронної канцелярії, слід наголосити на відмінних підходах до систематизації її документальної продукції в існуючих дослідницьких класифікаціях. Згідно

з поділом актів, які приймали для впису в гродські реляційні книги, універсали належали до *публічних документів* (разом з конституціями, ляудами, мандатами тощо) [211, s. 14; 258, s. 39], оскільки видавались публічною владою [230, s. 19]. Спочатку всі такі документи оголошував возний, голосно читаючи їх у визначених багатолюдних місцях, а з XVI ст. їх також стали дослівно переписувати (облятувати) до гродських актових книг [291, s. 11].

Згідно з іншою класифікацією, що ґрунтується на правовій здатності документу, писемні матеріали канцелярії поділяють на *власне документи (sensu stricto)* [230, s. 19], *листи й акти*. Станіслав Кентшинський відносив до власне документів ті писемні матеріали, які були свідченням фактів правової природи (законодавчі акти, що творили новий правовий стан); до листів – писемне подання відомостей без правової цілі; до актів – листи, що служили правовим цілям, але не були складені як документи [241, s. 49-55]. Вказаного поділу документації дотримувався і Юзеф Шиманський, називаючи першу групу дипломами або документами у вузькому сенсі, а до актів відносив все решту, що мало зв'язок із діяльністю кожної канцелярії (тобто те, що продукувалось у канцелярії під час і внаслідок її роботи) [295, s. 444]. Деякі дослідники, такі як Кароль Малечинський, Марія Белінська та Антоні Гонсьоровський, включили до цієї класифікації й *мандати* [230, s. 20].

Розрізняючи документи і *pisma*, а серед останніх мандати і листи, Ірена Сулковська-Курасьова схильна була трактувати мандати скоріше як документи, а не як листи. Все через формуляр та зовнішні ознаки мандатів [294, s. 78-82]. До документів / дипломів мандат відніс С. Кентшинський. Аргументував він це тим, що мандат XIV ст. готував певну правову дію, про яку доносили і яку наказували виконати; крім того, мандат часто відрізнявся як зовнішньою, так і внутрішньою формою від решти документації, тобто у

нього була виразна правова основа [241, s. 54]. Владислав Семкович вважав мандат «формальним документом» (подібно до вироку чи повістки), оскільки той не був свідоцтвом правової дії, а служив тільки адміністративним цілям. Дослідник вказував, що мандат таки мав документальну форму, проте вона використовувалась тільки для того, щоб надати йому урочистого значення й гарантувати вірогідність в очах адресата [288, s. 8-9].

Поділивши польську документацію XIII ст. на дипломи, мандати, закриті опечатані листи (стосувалися секретних особистих справ) та відкриті неопечатані листи (стосувалися публічних справ), М. Белінська визнала, що важко розрізнити лист і мандат [216, s. 40-41]. До листів королівський мандат зарахували Юзеф Шиманський [295, s. 444], Александр Гейштор, Гражина Клімецька. Остання віднесла його до групи відкритих листів (тих, що стосуються публічних справ) [243, s. 24-25]. А. Гейштор розглядав мандат як письмову команду до підвладного, яка формально розміщувалась у листі, а фактично служила адміністративним цілям [233, s. 71].

Оскільки королівські мандат та універсал мали спільні риси, а другий з часом перебрав деякі властивості й почасти функціональне призначення першого, окремі елементи та аргументи цієї дискусії стосовно пізньосередньовічних мандатів можна перенести на ранньомодерні універсали. При цьому не потрібно забувати про значну інформаційну складову монарших універсалів. Вона, згідно з Янушем Лосовським, уподібнює їх до листів [258, s. 81]. Частину універсалів можна віднести й до дипломів, оскільки без них не міг виникнути певний правовий стан (зокрема, це універсали-вісі та сеймикові), про що мова піде далі.

Згідно з класифікацією, яка також ґрунтується на правовій здатності документів, останні поділяють на *диспозитивні* (тобто ті, які творять новий

правовий стан) та *засвідчувальні* (документ розглядається як певне свідчення права, як відбиток того правового стану чи дії, які призвели до його створення) [241, s. 56]. Дослідниками був конкретизований цей поділ і виокремлено *вексель*, *диспозитивний*, *напівдиспозитивний*, *нібитодиспозитивний*, *засвідчувальний* документ. При цьому визнавали, що важко вибрати певні критерії для точного поділу документації [262, s. 23-24].

Королівський універсал виглядає як засвідчувальний документ, оскільки оголошував прийняті акти чи монарші рішення, які ґрунтувалися на вже існуючому або створеному юридичному стані. Зокрема, С. Кутшеба відносив королівський універсал до тих правових актів, через які «не повставало право в предметному значенні цього слова; єдине, що з них дізнаємося, як предметне право проявлялось у житті, і лише шляхом логічного висновку з них виходять правові норми, які відповідали тогочасному переконанню, основанийому на звичаєве чи законодавче право. Є ці джерела вже вузькоправові» [252, s. 48]. Проте, часта конкретизація й уточнення універсалом положень деяких інших актів, оголошення в ньому нових рішень монарха (хоча й на підставі вже наявних у нього прав), обов'язковість видачі й публікації універсалу для скликання сеймиків і сеймів, посполитого рушення, надавали цьому акту рис диспозитивного документу. Саме тому частину монарших універсалів можна віднести до *нібитодиспозитивних* чи *напівдиспозитивних* документів. До того ж, Освальд Балзер деякі з них назвав диспозитивними [258, s. 30].

Королівський універсал досліджуваного періоду важко віднести до будь-якого типу документації, виокремленої дослідниками у двох останніх класифікаціях. В першу чергу пов'язано це з тим, що опрацьовані універсали – це документи Нового часу, тоді як наявні класифікації побудовані передусім на середньовічній документації. Натомість

ранньомодерний документ стає знаряддям суспільної комунікації і тих її особливих випадків, якими є здійснення влади та управління [221, s. 28]. При цьому занепадає середньовічна роль привілею чи документу, що творив новий правовий стан з влади володаря, поступаючись на користь сеймових конституцій. Дослідники вказують, що в Новий час спостерігається злиття функцій та плутанина у називанні різної документації [247, s. 55]. Інколи документи, які навіть не називалися привілеями, не затверджувалися конституціями, могли творити новий правовий стан [247, s. 57]. Наприклад, так було у випадку, коли королівським універсалом повідомлено про скасування сеймової конституції, підставою для чого послужили декларація сенаторів-резидентів (їх обирали на сеймі, проте вони не мали реальних прав і повноважень, щоб перешкоджати діям короля [251, s. 201]) та нагальні потреби держави. У цьому універсалі йшлося про відновлення імпорту вина, яке було необхідним для збільшення мит, шелязного (податку, що збирався із продажу спиртних напоїв і становив один шеляг із трьох грошей прибутку [174, s. 61]), донативи та генерального мита [134, арк. 1598-1601].

* * *

Отже, королівський універсал – це тип документації Коронної канцелярії, який використовувався для: публікації змісту окремих сеймових конституцій та різноманітних дипломів; оголошення й повідомлення про час і місця проведення сеймиків; скликання «посполитого рушення»; оприлюднення рішень, прийнятих особисто королем у рамках його монарших компетенцій. Все це обумовило різноманітну тематику монарших універсалів. Задовольняючи комунікаційні потреби суспільства Нового Часу, королівський універсал мав розлогу й змістовну наратію. Остання часто використовувалась й для пропагандистських цілей влади. Це вплинуло й вигляд формуляру цього документу, коли більшість формул

були спрощеними й формалізованими (інтитуляція, промульгація, інскрипція, санкція, коррборація, датація, підписи), натомість наррація була найбільш об'ємною клаузулою, а кінцева публікація стала характерною ознакою формуляру універсалу. Ті ж комунікаційні потреби обумовили помітне виокремлення серед документальної продукції Коронної канцелярії королівських універсалів, котрі почасти замінили, почасти увібрали в себе функції королівських мандатів, листів і привілеїв.

РОЗДІЛ 3. ІНФОРМАТИВНА РОЛЬ МОНАРШИХ УНІВЕРСАЛІВ

3.1. Опис загальнополітичної ситуації в країні у королівських універсалах

Зважаючи на різноманітні тематику й адресацію королівських універсалів, їхнє інформаційне наповнення було різним. При цьому змістовність універсалу була ключовим його компонентом, адже першочерговою функцією цього документу, як вказувалося, було поінформування населення про прийняті акти, з'їзди (наприклад, сейми, посполите рушення) тощо. Універсали містили як монарше розпорядження виконувати постанови актів чи приймати участь у певному з'їзді, так і більш інформативні описи причин і приводів до поширення конкретного розпорядження серед населення. Часто опис причин являв собою виклад перебігу основних політичних та військових подій у державі й поза нею. Зважаючи на період дослідження, в універсалах знаходимо інформацію про воєнні дії, підготовку держави до війни, як за допомогою внутрішніх ресурсів, так і через посилення дипломатичних відносин. Таку інформацію можна розглядати як свого роду *офіційну «хроніку» подій з політичного життя Речі Посполитої*, яку направляли до населення Руського воєводства дослідженого періоду.

Ця «хроніка» починається повідомленням в універсалі від березня 1669 р. про евакуацію московських гарнізонів із деяких українських фортець. Очевидно, маються на увазі фортеці Правобережної України, які згідно з Андрусівським договором від 13 січня 1667 р. переходили під управління Речі Посполитої. Оскільки пройшло два роки з моменту укладення договору, то це могли бути ті фортеці, які знаходились у кількох верстах від Києва і повинні були залишались в управлінні Московської держави до 15 квітня 1669 р. [305, s. 255]. Видав універсал, зважаючи на

період безкоролів'я, примас Речі Посполитої – Миколай Пражмовський. На місце цих гарнізонів планували направити польських військових. Для їхнього забезпечення необхідно було платити їм прийнятну плату й надавати провіант. Польських військових мали забезпечувати за рахунок зібраних поборів. Їх належало відправляти до Варшави чи до Львова (якщо це було географічно зручніше воєводствам) [79, арк. 2404-2406; 126, арк. 330-332].

В серпні того ж року примасом було видано перші вісі – з огляду на отримані відомості про наступ орди з Криму в Україну та встановлення нової турецької протекції над козаками [3, арк. 1200-1202; 22, арк. 495-497; 80, арк. 139-142; 126, арк. 782-785; 144, арк. 1375-1378]. Не зважаючи на те, що Міхал Вишневецький уже був обраний королем Речі Посполитої, вісі видано примасом. Пояснюється це тим, що останній ще не зрікся функцій інтеррекса, адже коронація Міхала була призначена тільки на 29 вересня 1669 р. [304, s. 40]. В цей час про універсал примаса і необхідність його виконання повідомляв у своїх універсалах і король Міхал Вишневецький [3, арк. 1202-1203; 22, арк. 497-500; 80, арк. 142-144; 126, арк. 779-782; 144, арк. 1378-1380]. В кінці 1669 р. оголосили про козацьку загрозу зі сходу країни [4, арк. 35-39; 22, арк. 890-893; 37, арк. 67-69; 81, арк. 100-103; 127, арк. 15-16; 150, s. 28-31].

Наприкінці квітня наступного, 1670 р. Міхал I поширив відомості про своє весілля в Ченстохові. Його дружиною стала Елеонора Габсбурзька – сестра імператора Леопольда I. Цим шлюбом король ще раз підкреслив свою антифранцузьку позицію (Габсбурзька Австрія була головною суперницею Франції у Європі) [186, с. 192]. Повідомили в універсалі і про отриманий від цісаря посаг у розмірі чотирьох тисяч німецьких золотих. Монарх просив дозволу у шляхти на проведення коронації його дружини у Варшаві, а не у Кракові, пояснюючи це економічною вигодою [22, арк.

1343-1347; 82, арк. 2168-2173; 127, арк. 588-591; 145, арк. 376-379; 150, s. 287-291].

Крім таких партикулярних новин, зазначалося й про подальшу небезпеку території держави, зокрема про нові напади татар. Через це король видав перші два вісі, вказуючи, що це підтримали більшість воєводств, крім великопольських, Краківського і Королівської Пруссії. Також на 20 травня скликалися реляційні сеймики, задля вирішення проблеми виплати заборгованостей війську і забезпечення потреб гарнізонів прикордонних міст – Кам'янця, Білої Церкви, Львова та Кракова [22, арк. 1343-1347; 82, арк. 2168-2173; 127, арк. 588-591; 145, арк. 376-379; 150, s. 287-291]. До слова, ще на елекційному сеймі оголосили про необхідність кращого захисту цих фортець, через що укріплюватись вони мали за рахунок звичайних податків і чотирьох поборів з тих земель, які їх ще не сплатили [174, s. 13].

В кінці травня король повідомив про численні небезпеки, зокрема зі сторони Туреччини, чий паша незаконно затримав у Białogrodzie (очевидно – Аккермані) посла, подільського чашника [304, s. 41], королівського дворянина, ротмістра і кам'янецького чашника [301, s. 208] – шляхетного Яна Карвовського. Відтак зазначалось про потребу оплати війську. Повідомлялось й про запланований приїзд козацьких комісарів до Острога для укладення договору. Вказуючи на неприбуття козацьких комісарів раніше, Міхал Вишневецький пояснював це важким становищем гетьмана Дорошенка, який «оточений Ордою, Ханенком, Суховоєм, Многогрішним, не комісії, але провіант буде потребувати» [4, арк. 1042-1045; 22, арк. 1537-1541; 37, арк. 1345-1347; 82, арк. 2686-2689; 127, арк. 784-787; 150, s. 370-373]. Зауважимо, що поширення такої інформації було наслідком нападу татар на Чигиринщину. В універсалі описується скрутне становище гетьмана, адже Запорізька Січ та частина правобережних козаків не

визнавали його гетьманство. Натомість, обрали гетьманом М. Ханенка (1669-1674 рр.) [204, с. 154]. На користь останнього склав свою булаву й П. Суховієнко (1668-1669 рр.), який був ставлеником Кримського ханства й підтримувався Лубенським, Миргородським та Полтавським полками [196, с. 14]. Щодо згаданого Д. Многогрішного, який також «оточив» П. Дорошенка, то з 1669 р. він був гетьманом Лівобережної України, а не намісником П. Дорошенка на цих територіях. У цьому універсалі повідомляли й про перебування чужої армії у близьких кордонах, через що скликали посполите рушення (за згодою більшості воєводств та Сенату) [4, арк. 1042-1045; 22, арк. 1537-1541; 37, арк. 1345-1347; 82, арк. 2686-2689; 127, арк. 784-787; 150, с. 370-373].

В середині квітня 1671 р. поширили відомості про вторгнення Орди на території прикордонних воєводств та про полон місцевого населення. Це стало причиною оголошення посполитого рушення [6, арк. 1019-1024; 23, арк. 731-734; 40, арк. 1592-1594; 85, арк. 2263-2266; 128, арк. 822-825; 145, арк. 651-654; 151, с. 900-904], а саме видачі перших двох вісі [304, с. 42]. Уже в травні повідомили про наявність як внутрішніх, так і зовнішніх небезпек Речі Посполитій. Зокрема, вказали на підготовку Порти до війни проти Речі Посполитої: турки готували зброю, гармати та збирали коней з Волощини і Мултан (історична країна в Румунії, охоплювала східну частину Волощини). Керівництво Туреччини погрожувало рушити аж до Риму. Міхал I вказав й на те, що уже протягом двох років посла і сохачевського чашника [304, с. 43] Францішека Висоцького затримували в Туреччині. Прибув він туди для підтвердження турецькою стороною коронних пактів, однак Порта висувала свої, неприйнятні для Речі Посполитої умови миру. Зокрема, вимагала відпустити козаків з-під річпосполитського підпорядкування та визнати їх за підданих султана. Саме тому король оголосив треті вісі і наказав усім, хто належали до посполитого рушення, збиратися під Львовом на 13 липня. Монарх

повідомляв, що й сам готується туди відправитись. Крім того планували зібрати піхоту, а від урядів міст і містечок монарх очікував, що ті виконають свої повинності щодо посполитого рушення [6, арк. 1289-1294; 23, арк. 895-899; 40, арк. 2023-2025; 128, арк. 1050-1052; 145, арк. 1726-1731; 151, s. 1179-1183].

Король вказував й на необхідність вирішення проблеми заборгованості військовим. Саме тому скликав сеймики на 12 червня та оголосив передачу 600 тисяч злотих, які Радомський трибунал надав для виплати іноземному війську, тим полкам, які служать протягом тривалого часу [6, арк. 1289-1294; 23, арк. 895-899; 40, арк. 2023-2025; 128, арк. 1050-1052; 145, арк. 1726-1731; 151, s. 1179-1183].

Універсали, видані в період літа-зими 1671 року, оголошували збір війська для воєнної кампанії на Правобережній Україні, спрямованої проти Петра Дорошенка. Очолював цю кампанію коронний великий гетьман [299, s. 203] Ян Собеський, допомагали йому козацькі війська М. Ханенка та І. Сірка [204, с. 160]. Зокрема, в липні Міхал I поширив відомості від коронного великого гетьмана про наступ орди з козаками на королівський обоз під Тернополем. Саме тому король оголосив збір військових, які ще не вирушили до обозу, під Люблін на 10 серпня [41, арк. 2448-2450].

У вересні монарх, спираючись на донесення Яна Собеського, повідомив про щоденне отримання відомостей про дезертирство військових. Зазначалося, що останні втікають масово, цілими підрозділами, зібраними з окремих воєводств. Для вирішення цієї проблеми, оголошено про скликання сеймиків на 14 вересня. Тут потрібно було обговорити й подальшу підготовку військ. Міхал Вишневецький повідомляв також про урядову підтримку виходу до обозу слуг. Протягом вересня не зникають відомості про існування татарської й козацької загрози [41, арк. 2585-2587].

В кінці жовтня король знову ж повідомив про попередню відправку військ до Любліна, а потім до Львова. Крім того, вказував на подальше існування загрози, адже кримська орда направила на територію України для допомоги П. Дорошенку. Головно для вирішення цієї проблеми, оголошувалося скликання передсеймових сеймиків на 15 грудня, а сейму – на 26 січня наступного року [7, арк. 2351-2354; 23, арк. 1399-1402; 41, арк. 3224-3226; 86, арк. 2714-2716; 151, s. 1677-1679].

В лютому наступного, 1672 р. король наголошував на важливості забезпечення прикордонної Білоцерківської фортеці як від татарських нападів, так і від наїздів повстанців-козаків. Повідомлялося, що захищають цю фортецю й коронні війська, й запорізькі (саме послуху полковнику Війська Запорізького Лескові Рудану вимагав універсал). Про захист фортеці обома сторонами свідчить й посилення короля на ординанси Михайла Ханенка, виданими з цього ж питання [152, s. 172-174].

На початку квітня король Міхал Вишневецький знову повідомив про небезпеку зі сторони турецько-татарських військ та про два зірвані сейми, що не сприяло посиленню обороноздатності держави. Зазначав король і про повернення з Туреччини посла Висоцького, який повідомив про рух турецьких військ в сторону Речі Посполитої. Саме тому Міхал I оголосив перші два вісі [42, арк. 894-896; 87, арк. 1731-1734; 129, арк. 653-656; 152, s. 277-281].

В липні цього ж року король повідомив про успішну кампанію річпосполитських військ, внаслідок якої було повернуто обширні українські провінції, що їх перед тим не могли повернути впродовж 20 років (йдеться про успішну кампанію Яна Собеського на Правобережжі, внаслідок якої до кінця 1671 р. було захоплено Брацлав, Могилів, Бар, Меджибіж, Вінницю та інші міста Правобережної України [205, с. 160]). Проте, це не зменшило небезпеку зі сторони турецьких військ, адже навесні

через Дунай перейшло турецьке військо на чолі з Мехмедом IV [196, с. 15]. Через це Міхал I видав треті вісі, апелюючи до згоди на це представників усіх воєводств (про прохання земських послів видати останні вісі Міхал Вишневецький повідомляв в універсалах, виданих на один день раніше цих вісі [88, арк. 1221-1223; 129, арк. 1270-1272]). Посполите рушення повинно було зібратися під Грубешовом до 16 серпня, туди ж мав прибути і сам король. Знову ж зазначалося про обов'язок міст виконувати їхні повинностей щодо посполитого рушення [24, арк. 607-609; 42, арк. 1579-1582; 88, арк. 1439-1442; 129, арк. 1276-1278; 152, s. 561-564].

Очевидно, військова активність населення Речі Посполитої вимагала кращого, оскільки уже 23 серпня Міхал Вишневецький видав повторний універсал з вимогою прибуття військових. Своїм місцем перебування назвав Яновець над Віслою. Також зазначалося, що сам турецький правитель з військом наблизився до Кам'янця. Відомості про це монарх отримав з листів подільського старости, кам'янецького комісара та донесень турків, присланих до короля. Міхал Вишневецький наголошував на небезпеці не тільки місту Кам'янцю, а й прилеглим територіям [152, s. 659-661].

8 вересня Міхал I знову видав треті вісі, повідомляючи про захоплення османами Кам'янця наприкінці серпня. Монарх зазначав, що наступним захопленим містом цілком може стати Львів [88, арк. 1915-1917].

Наприкінці листопада цього ж року оголошувалося про створення генеральної конфедерації під Голомбом і Любліном. Тобто, прокоролівської конфедерації, створеної 14 жовтня учасниками «посполитого рушення» проти мальконтентів (серед них було вірне Яну Собеському коронне військо). Останні 23 листопада створили свою конфедерацію в Щербешині (Белзьке воєводство) [186, с. 194]. Зважаючи

на воєнну пору, з'їзд цієї конфедерації перенесли до Варшави на 4 січня наступного 1673 р., а партикулярні кола повинні були відбутись на місцях, зокрема у Холмі 13 грудня [129, арк. 1554-1555; 152, s. 749-751].

В жовтні 1673 р. знову з'являються відомості із зони ведення воєнних дій. Зокрема, повідомлялося про значну кількість військових-втікачів. Універсалом від 26 жовтня оголосили про турецьку небезпеку Покуття й Галицькій землі зі сторони Кам'янця та Язлівця (зараз село Бучацького району Тернопільської області). Такі повідомлення стали причиною чергового скликання посполитого рушення королем [10, арк. 1669-1670; 25, арк. 2033-2034; 44, арк. 2009-2011; 90, арк. 2356-2358; 130, арк. 2231-2233; 146, арк. 314-315]. Це був останній серед виявлених універсалів Міхала I, направлений населенню Руського воєводства. Уже 10 листопада 1673 р. він помер.

Відомості про політичне життя держави від наступного короля – Яна III Собеського вперше Руське воєводство отримало 4 липня 1674 р. Новообраний король повідомив, що одразу ж після його присяги було відправлено посольства до Порти, Криму й Запоріжжя (до П. Дорошенка). Крім того, Ян III згадав безуспішну спробу заручитись союзницькою підтримкою й допомогою від європейських держав для ведення війни проти невірних. Король повідомляв про писемні перестороги Марека Секежинського, кам'янецького мечника [301, s. 229], який кілька тижнів перебував у візира в Бабі (скорочена назва османського міста Бабадаг, розташованого за Дунаєм, у теперішній Румунії). М. Секежинський повідомляв, що Каплан-паша ще 11 червня зупинився на Цецорі, звідки планував направитися до Хотина, де до нього мали приєднатися війська кримського хана. Візир розмістив свій обоз під Бабою 17 травня, звідки мусив рухатися до переходу через Дунай і тут чекати султана. Об'єднавшись, орієнтовно 10 червня вони планували вирушити й

переправитися через Дунай, а на допомогу їм мало підійти 20 тисяч війська з Азії та Єгипту на чолі з місерійським пашею. Крім того, було повідомлено про штурм Хотина, який відбувся 3 червня та був витриманий поляками [91, арк. 1714-1720; 131, арк. 1178-1181].

Уже 26 липня король оголосив збір військових біля Львова у зв'язку з наступом ворога [91, арк. 1957-1958]. Наступного дня докладно повідомлено про воєнну ситуацію. Ці відомості було отримано від хотинського коменданта Качовського, комендантів інших прикордонних фортець та двох перекладачів. Було підтверджено попередні відомості про об'єднання військ Каплан-паші та кримського хана, яке відбулось 14 липня. Після цього вони направилися до Хотина й збудували міст через Дністер нижче фортеці. Зазначалося, що султан уже переправився через міст на Дунаї [91, арк. 2026-2074; 131, арк. 1249-1255; 146, арк. 695-698].

20 серпня королівським універсалом було повторено попередні відомості, зазначено також про намагання домовитись з московським царем про спільні воєнні дії проти турецько-татарського війська [11, арк. 755-757; 91, арк. 2261-2264; 131, арк. 1316-1319]. 23 жовтня повідомили про успішність переговорів з царем, через що останній відправив війська проти осман [45, арк. 994-998; 92, арк. 733-736; 131, арк. 1699-1700]. Однією з причин відновлення воєнних дій Мехмедом IV на Правобережжі був наступ сюди військ гетьмана Лівобережної України Івана Самойловича, ставленика Москви [204, с. 163].

Уже наступного місяця королівським універсалом було оголошено про військові успіхи, зазначалося про взяття Бару, всіх наддністерських міст (завдяки козакам та старшині на чолі з Остапом Гоголем, який присягнув на вірність Речі Посполитій, через що отримав подільське полковництво у «доживотне володіння», а протягом 1675–1678 рр. був наказним гетьманом Правобережжя [190, с. 311-312]. Крім того, замки

навколо Кам'янця перебували в облозі річпосполитських військ, тому король покладав надії на визволення Кам'янця уже взимку [45, арк. 1060-1062; 92, арк. 1101-1104].

Повідомлення з лютого наступного, 1675 р. не підтвердили ці сподівання – навпаки, вказувалося, що значна частина солдат покинула військо. Бранденбурзькі війська були відкликані ординансами самого курфюрста. У війську Речі Посполитої вони перебували за договором, підписаним у Бидгощі [46, арк. 1276–1278; 12, арк. 1458–1462]. Скоріше всього, в універсалі згадують бранденбурзько-польський договір 1657 р., за яким визнавалася незалежність Пруського герцогства від Польщі і входження до складу Бранденбургу. Договір надовго налагодив відносини між цим державами [204, с. 102].

В універсалі зазначали і про польських військових, переважна більшість яких покидали зону воєнних дій самовільно [46, арк. 1276–1278; 12, арк. 1458–1462]. Про наслідки цього повідомлялось в універсалі від 28 травня. Тут вказувалося на перебування ханської орди на Поділлі та набіги ординців на інші землі держави, зокрема на терени поблизу Львова [46, арк. 1471-1472, 1473-1474; 93, арк. 1307-1310, 1310-1312]. Тому на початку липня Ян III оголосив негайний збір військових на 15 число цього місяця під Львовом, а саме в селі Рясне. Військові з-за Вісли повинні були прибути до 20 липня [153, с. 1256-1261].

8 липня король повідомив про три посольства до нього від кримського хана, який намагався нав'язати йому свої умови миру. Останні полягали у передачі Порті території України аж по річку Горинь, згідно зі Зборівськими договорами (можливо, тут згадують трактати, підписані між Річчю Посполитою та Петром Дорошенком у 1649 р., оскільки останній визнав підданство Туреччини [204, с. 101] і кордони його володінь були окреслені річками Лабунь та Горинь ще у Бучацькому мирі [204, с. 161]),

Поділля з Кам'янцем та розірвання миру з московським царем. Зрозуміло, що на такі умови Ян III не погоджувався [46, арк. 1547-1550; 12, арк. 1796-1799].

В кінці серпня Ян III черговий раз вимагав від військових зібратися біля Львова [153, с. 1330-1333]. А вже в листопаді король оголосив про перемогу річпосполитської армії над турецько-татарськими військами, зазначивши про звільнення Дністра, зруйнування мосту на Дунаї, що трактувалось як вигідне для визволення Кам'янця [46, арк. 1796-1800].

16 червня 1676 р. Ян III повідомляв про обговорення трактатів, які лягли б в основу нового мирного договору. Щоб заручитися підтримкою при укладенні мирного договору з Туреччиною, були відправлені посольства до семигородського князя (на чолі з родовитим Гізою) та мултанського володаря (на чолі з Карвовським). Зазначалося, що Карвовський повідомляв про можливу відмову султана від харачу (данини, накладеної султаном, яку поляки називали упоминками [198, с. 50]), але Поділля з Кам'янцем останній продовжував розглядав як своє вотчинне володіння. Україну султан готовий був віддати комусь в управління, але за умови визнання його зверхності. При цьому Ян III наголошував, що П. Дорошенко не знайшов протекції у Порти, тому прийняв підданство Москви. Проте, як зазначав монарх, це не було проблемою для Порти, яка легко може знайти нового гетьмана [13, арк. 892-896; 95, арк. 254-258; 133, арк. 1005-1008].

Посли інформували й про збір турецько-татарського війська. Зокрема, вказувалося, що Ібрагім-паша ще в травні відправив до Дунаю нові війська, які на початку червня переправилися через ріку та об'єдналися з військами молдавського й волоського господарів. Зазначалося й про рух ханського війська, яке біля Кам'янця мало очікувати на підмогу від сина хана.

Повідомлялось, що все це військо направлятиметься до Львова [13, арк. 892-896; 95, арк. 254-258; 133, арк. 1005-1008].

16 жовтня королем було оголошено про укладення перемир'я – Журавненського трактату [48, арк. 1032-1033]. Останній в основному був повторенням Бучацького миру 1672 року. Проте, за ним Речі Посполитій було повернуто 2/3 Правобережжя. Трактат містив 8 статей. Речі Посполитій поверталась білоцерківська та паволоцька фортеці. Не згадувалося про приналежність решти Правобережжя козацькому гетьманату. Зазначалося, що незабаром відбудеться засідання спільної комісії для визначення кордонів. Мехмед IV підписав цей документ аж у 1678 році, проте у дещо зміненому вигляді [184, с. 421; 204, с. 113; 205, с. 224]. Уже 3 листопада оголошено про скликання на 14 січня 1677 р. сейму задля ратифікації договору з Портою [13, арк. 1037-1039; 48, арк. 1126-1130; 95, арк. 2530-2532; 133, арк. 1859-1861].

Після укладення миру значну увагу надавали дипломатичним місіям держави, про що й повідомлялося в універсалах. Інформація про посольства часто містилася в тих універсалах, що стосувалися сплати мита та купецьких податків: надходження з них головно йшли на забезпечення закордонних акцій. Саме в таких універсалах повідомлялося про посольства до папи, Москви, Порти [49, арк. 991-993; 96, арк. 2560-2564; 134, арк. 1598-1601, 1684-1686]. Посольські видатки спрямовувалися не тільки на забезпечення легатів під час їхніх місій, але й на виплату татарських упоминків та викупів [52, арк. 1706-1709]. Про деякі успіхи послів було повідомлено універсалом від 16 вересня 1678 р., де вказувалося на повернення з Порти великого посла Речі Посполитої (Яна Гнінського [225, s. 417]) з миром. Зазначалося й про повернення послів з московської столиці та необхідність вирішити проблему забезпечення війська [28, арк. 1190-1192; 99, арк. 83-86; 135, арк. 2333-2336; 147, арк. 39-41].

Уже з літа 1681 р. королівськими універсалами поширюється інформація про необхідність відновлення воєнних дій проти Порти. Причиною цього стали відомості, отримані з Москви (мається на увазі укладення московсько-османського мирного Бахчисарайського договору, за яким Москва визнавала Правобережжя без Києва за Портою [205, с. 209]) та з листа королівського резидента у Константинополі, датованого 23 травня. Повідомлялося про обіцянки Портою двадцятилітнього миру, за посередництвом кримського хана, але при умові делімітації Поділля й обміркування пропорційного поділу українських земель. Останнє означало перегляд прийнятого мирного договору, очевидно, не на користь Речі Посполитої. Крім того, було згадано про татарські орди, які кочували поблизу Хотина, та про стягнення турецьких військ до волоського прикордоння. Все це спричинило оголошення королем бойової готовності посполитого рушення, тобто перших двох вісі [55, арк. 1563-1568; 137, арк. 1037-1040].

На наступні відомості про воєнні дії натрапляємо аж влітку 1683 р. Тоді повідомлялося про перебування на території держави військ австрійського цісаря. Все через оборонно-наступальний союз проти Османської імперії, який уклали Річ Посполита та Австрія 31 березня 1683 р. За ним, Річ Посполита допомагала Австрії у її боротьбі за угорські землі, а Австрія Речі Посполитій у боротьбі за Поділля з Кам'янцем [205, с. 240]. В універсалі присутність австрійських військ пояснювалася необхідністю дати відсіч турецько-татарським військам, які наступали на угорське прикордоння [103, арк. 1815-1816].

Чергову інформацію з театру бойових дій виявляємо у жовтні 1685 р. В універсалі зазначалося про велику небезпеку зі сторони спільних турецько-татарських військ. Вони з початку місяця успішно нападали на коронне військо, що перебувало на території Волоської держави за

Буковиною. Король вимагав військової допомоги, вказував і на можливість отримати підмогу з-під Кам'янця. Військова допомога повинна була направлятися до мосту на Дністрі [57, арк. 2207-2209]. Цю кампанію очолював коронний гетьман Станіслав Яблоновський. З початку грудня у Жовкві, де й було видано універсал, проводилася нарада щодо подальших воєнних дій [306, s. 25].

Подальші офіційні відомості щодо війни зустрічаємо в серпні 1687 р., коли універсалом повідомлялося про приближення іноземного війська до Кам'янця. Через це король наказував усім військовим збиратися до обозу і реєструватися по дорозі у Золочеві [59, арк. 1814-1816]. Варто вказати, що цей похід, як і попередній, описаний універсалами, не очолював Ян III. Похід 1687 року до Кам'янця очолив його старший син Якуб [306, s. 26].

До початку 1690-х рр. не зустрічаємо відомостей про будь-яку військову чи дипломатичну діяльність держави. Тільки в серпні 1691 р. населенню Руського воєводства повідомили про посольство до цісарського обозу, який був розміщений на території Угорщини. Очолив це посольство тодішній серадзький каштелян Станіслав Малаховський. Згадав про це король у своєму фінансовому універсалі. При цьому зазначив, що існують два шляхи вирішення існуючої військової ситуації: або прийняти мир, запропонований цісарем, або допомогти війську й воювати далі [18, арк. 1944-1946] (прихильником чого був сам король, який і очолював досить успішну молдавську кампанію 1691 р. [306, s. 26-27]).

На початку лютого наступного, 1692 р. Ян III переказав в універсалі загальний перебіг його військової кампанії у Молдові. Зокрема, вказувалось на стратегічний розподіл військових по трьох ділянках зони воєнних дій: від Дністра до Буджаку; від Семигородських гір до кордону Речі Посполитої; від кордону до Кам'янця. Повідомлялось про захоплення Сороки в Буджаку та фортеці Ніамт у Волощині. Згадувалось і про успішні

дії козаків біля Кам'янця, які в боях здобули 900 ворожих возів та розгромили кілька тисяч турків і татар. Проте, король жалівся на неможливість утримувати здобуте, головню через затримання зарплатні військовим. В універсалах зустрічаємо й сподівання монарха на підмогу зі сторони союзників, зокрема від Риму. Хоча, ці надії наразі не знаходили реального втілення, оскільки в універсалах вказувалося на відсутність у даний момент згоди папи Іннокентія та довготривале (протягом семи місяців) й безрезультатне перебування королівського посла з мирними трактатами за кордоном [32, арк. 1263-1266; 66, арк. 272-277; 278-284; 116, арк. 1621-1625; 140, арк. 227-230]. Коронна армія не змогла закріпитись на завойованих позиціях саме через вказані причини, адже, крім оплати податків, військо Речі Посполитої не отримало допомоги союзників [306, s. 26-27].

У жовтні цього ж року монарх знову ж пропагував ідею потужного відновлення воєнних дій. Зокрема, вказував на необхідність ведення кампанії біля Дунаю, що може допомогти відкинути білгородські та ногайські орди в Буджак [32, арк. 2029-2032; 19, арк. 780-781; 67, арк. 1652-1654, 1667-1669; 117, арк. 2499-2501; 140, арк. 1072-1074].

У жовтні 1694 р. повідомлялося про деякі успіхи коронного війська у війні з татарами. А саме про успішну оборону під Годовем, витіснення орд за Дністер і захоплення Захарії. Король відзначав і свої особисті дипломатичні успіхи, побіжно згадуючи весілля його доньки зі спадкоємцем баварського курфюрста [20, арк. 961-964; 34, арк. 1679-1681; 71, арк. 2417-2422, 2441-2442; 120, арк. 2086-2088; 142, арк. 1624-1627].

Універсал, датований жовтнем 1695 р. є хронологічно останнім, серед виявлених, універсалом Яна III, що повідомляв населенню Руського воєводства про військову й загальнополітичну ситуацію в державі. Вміщена в ньому інформація не була оптимістичною: оголошувалося про зміцнення

позицій Порти у війні, чому сприяли обрання нового султана та морські втрати Венеційської республіки (острова Сакіз). Король нарікав і на пасивність рицарства Речі Посполитої у справі захисту держави, особливо в момент наявності загрози східним володінням (зокрема Львову) зі сторони ворога [72, арк. 832-836; 121, арк. 1315-1318; 143, арк. 610-613].

У змісті королівських універсалів, що містили інформацію про політичні події, виразно простежується закономірність: наявність в них відомостей про військово-політичну ситуацію в державі залежала від часу видачі універсалу, а точніше – від активізації воєнних чи дипломатичних заходів. Водночас різним є стиль викладу цієї інформації в універсалах Міхала I та Яна III (особливо у початковий період правління останнього). Пояснюється це ступенем активності й особистої заангажованості королів у тих подіях, що про них розповідалося в універсалах. Так, опис подій в універсалах Міхала Вишневецького виглядає опосередкованим: король часто посилався на отримані від когось відомості про перебіг воєнних дій (зокрема, від коронного великого гетьмана та маршалка) [41, арк. 2448-2450, 2585-2587; 44, арк. 2009-2011; 80, арк. 142-144; 88, арк. 1915-1919; 90, арк. 2142-2145].

Натомість в універсалах, виданих у перші роки правління Яна III (період 1674-1676 рр.), зауважуємо помітну деталізацію відомостей, що стосувалися театру воєнних дій. Здається, що пов'язано це з перенесенням на королівські універсали практик, властивих для гетьманських універсалів (досвід їх видачі в Яна Собеського був з часу до його обрання королем). Адже останні, як вказують дослідники, відзначалися більшою інформативністю та докладністю, порівняно з монаршими [256, s. 317].

Обсяг військово-політичної інформації в універсалах Яна III зростає й під час чергового загострення річпосполитсько-турецьких відносин та з початком нової війни від 1683 р. Проте, така інформативність універсалів

не залишилась характерною для них на весь період ведення війни. Зразу ж після Відня зустрічаємо достатньо військово-політичних відомостей в універсалах, адже ця перемога популяризувалася як «початок нової епохи хрестових походів» [272, s. 101]. До того ж, Ян III безпосередньо брав участь у молдавських походах восени 1684 р. та у 1686 р. [306, s. 25-26].

У подальшому фактографічно насиченими щодо воєнної тематики стали універсали, що датуються лютим 1692 р. Пояснюється це знову ж таки участю короля у військовій кампанії в Молдові 1691 р., відомості про яку й поширювались цими універсалами [306, s. 26-27].

3.2. Висвітлення приватних, локальних та конктерних справ в універсалах

Значна частина монарших універсалів стосувалася локальних справ держави – з огляду на географічну, соціальну чи економічну вузькість поширеної ними інформації. Зокрема до групи **військових** монарших універсалів належать документи, якими розповсюджували повідомлення для певної частини чи типу військових підрозділів. Так у травні 1675 р. було оголошено про *необхідність швидкого збору* протягом чотирьох тижнів «*вибранецької*» піхоти до Львова.

Цей тип піхоти заснували у 1578 р. Комплектувалася й утримувалася вона «за принципом 1 піхотинець від 20 ланів королівської землі» [180, с. 72]. Конституцією від 1649 р. було постановлено про сплату щорічного вибранецького податку у розмірі 60 злотих з вибранецького лану, замість збору піхоти, яка не приносить жодної користі [173, s. 128]. Проте, опрацьовані універсали вказують на те, що в період ведення воєнних дій повідомляли про скликання вибранецької піхоти [46, арк. 1469-1470; 93,

арк. 1312-1314], а в період перемир'я – про збір вибранецького податку для певних потреб [39, арк. 366-368; 97, арк. 1112-1115; 135, арк. 109-111].

Універсали, якими оголошували збір «вибранецької піхоти», адресували її старшині [46, арк. 1469-1470; 93, арк. 1312-1314].

Ще одним типом військових універсалів монарха є видані в першій половині 1674 р. В одному випадку ними повідомляли драгунські війська (різновид легкої кінноти [181, с. 246]), в іншому – військових, які знаходились під командою брацлавського воєводи Яна Потоцького, львівського ловчого [303, с. 121] Ремігіана Стжалковського, серадзького підчашого [299, с. 187] Анджея Моджейовського, та провадили бойові дії на Поділлі та Покутті, *про необхідність їхнього підпорядкування* руському воєводі (протягом 1664-1692 рр. ним був Станіслав Яблоновський, майбутній польний (1676-1682 рр.) та великий коронний гетьман (1682-1702 рр.) [299, с. 171]). При цьому потрібно було направлятися до визначеного воєводою місця [45, арк. 672-674; 91, арк. 1957-1958]. В червні 1675 р. універсалом повідомлялося про наданий дозвіл Яну Дрєвенському на збір добровольців з українських, подільських і покутських земель. Вони повинні були збиратися у разі небезпеки і здійснювати перешкоди ворогу, підпорядковуючись Яну Дрєвенському [12, арк. 1802-1803].

Серед універсалів досить чисельною є група *фінансових монарших універсалів*. Вони повідомляли про певні аспекти фінансової політики Речі Посполитої. Зокрема, універсалами інформували *про особливості монетарної системи держави*. Так восени 1669 р. населення Руського воєводства отримало інформацію про подальше використання при торгових операціях тих монет, що перебували в обігу й раніше, а саме золотих ортів та шелягів. При цьому заперечувались наявні у суспільстві повідомлення про зниження в ціні чи взагалі скасування використання цих монет у торгових операціях [78, арк. 1846-1849].

Подібною була причина видачі універсалу від 18 квітня 1686 р. Королем оголошувався вигляд монет без дефектів: «декларуємо з ради сенату, щоб всі шеляги, на яких було б королівське обличчя, хоч і не дуже виразне, так і орти, з погонею чи конем, без жодного дефекту і сорому були брані, крім тих, які могли б зігнути чи зламати пальцями, або не мали знаку цілого королівського обличчя» [58, арк. 902-904; 109, арк. 1625-1628]. Повідомлялося також про збереження їхньої вартості, відповідно до постанови конституції (1676 р. [174, S. 175, 348]): «червоний злотий по 12, твердий талер по 6, левковий по 5 злотих шелязної монети. Ортів і шостаків на 100 злотих 70 прибувати повинно» [58, арк. 902-904; 109, арк. 1625-1628].

Універсал від 23 липня 1685 р. повідомляв про необхідність боротьби із фальшивомонетниками за допомогою установ коронного скарбу й чинного законодавства. Пояснювалося це шкодою посполитому добру та коронному скарбу [108, арк. 2314-2316], адже з 1677 р. було відновлено діяльність монетних дворів Речі Посполитої, які не функціонували з 1668 року [207, с. 141].

У 1691 р. знову ж отримуємо відомості про поширення у державі зіпсованих й сфальшованих монет. Малися на увазі срібні талери, які через пруські міста, головню Гданськ, потрапляли на територію Речі Посполитої. В універсалі вимагалось не користуватися цими монетами та покарати винних у їх поширенні, а саме Кароля Карту й Готфріда Вальтера [162, s. 1615-1617].

Видавалися фінансові універсали й задля оповіщення про необхідність сплати певного податку, водночас могли повідомлятися умови виплати таких податків. Частими були *повідомлення про потребу в сплаті податків, які йшли безпосередньо на забезпечення військ Речі Посполитої*. Зокрема, до населення Руського воєводства, як прикордонного, надсилались універсали з оголошенням необхідності виплати гіберни. При

цьому конкретизувалися: крайні терміни сплати цього податку, частіше всього на свято святого Мартіна (в одному випадку, через масову несплату цього податку, кінцевим терміном було оголошено час проведення скарбового трибуналу [18, арк. 1944-1946]); кому повинен бути переданий цей податок: військовим депутатам, обраним коронним гетьманом по двоє від кожного воєводства [45, арк. 999-1000; 92, арк. 737-738; 131, арк. 1734-1736]; чи комісарам, призначеним на сеймі [52, арк. 1757-1760; 98, арк. 2976-2979; 135, арк. 1909-1912]. Розмір податку не конкретизувався, тільки вказувалося на пропорцію, визначену попередньою [45, арк. 999-1000; 92, арк. 737-738; 131, арк. 1734-1736] (коли на останньому сеймі не було затверджено нових комісарів) чи тогорічною комісією [52, арк. 1757-1760; 98, арк. 2976-2979; 135, арк. 1909-1912].

Відомий і універсал, що повідомляв про необхідність сплати податку з вибранецьких ланів. Видали його у січні 1671 р., зважаючи на положення конституції 1670 р. про те, що «вибранецький провент» протягом кількох років належить скеровувати на забезпечення гвардії. Король вказував відповідального за збір цього податку – Войцеха з Добричова Вольського, який повинен контролювати сплату податків з тих вибранецьких ланів, що ввійшли до реєстру 1647 р. Розмір податку також вказувався: згідно із конституцією 1649 р., він повинен становити 60 злотих старою монетою чи 100 злотих новою з кожного лану. До 1 березня цей податок мусів бути привезений до Варшави [39, арк. 366-368].

Надсилались також універсали, які інформували про потребу у сплаті кварцяного податку і які видавали у випадку його невчасної виплати [17, арк. 1428-1430; 76, арк. 126; 101, арк. 461-462; 147, арк. 458-459]. В одному з таких універсалів відповідальним за реєстр боржників оголошувався коронний скарбовий писар Ковалковський [17, арк. 1428-1430; 76, арк. 126].

Частіше всього адресатами вказаної підгрупи універсалів були королівські урядники та державці королівських маєтків – як ті, хто відповідав за збір цих податків [17, арк. 1428-1430; 92, арк. 737-738]. Крім контролю, вони повинні були й повідомляти про необхідність виплати цих податків (що вимагалось у кінцевих публікаціях універсалів) тим, хто його сплачував [6, арк. 593-594; 39, арк. 366-368; 46, арк. 1469-1470; 52, арк. 1757-1760; 93, арк. 1312-1314; 98, арк. 2976-2979; 101, арк. 461-462; 135, арк. 1909-1912; 147, арк. 458-459; 151, S. 338-340; 154, S. 1102-1104].

Зустрічаємо вимоги щодо сплати податків, які повинні йти на забезпечення військових, і серед сеймикових універсалів. Зокрема, універсалами, виданими на початку лютого 1671 р., скликано сеймики на 5 березня: на них належало затвердити як зібрати й відправити королю зарплату військовим. Розмір останньої визначено відповідно до пропорційного поділу між землями, прийнятого конституцією 1670 р. Ухвалити згоду на сплату відповідної зарплатні війську повинні були ще на реляційних сеймиках 2 грудня 1670 р. [174, s. 43]. Очевидно, що сеймик Холмської землі з цим не справився або не відбувся, тому універсалом від 28 квітня 1671 р. скликано тут ще один сеймик на 26 травня. У документі йшлося уже про постанову Радомського трибуналу щодо необхідності зібрати та подати 12 поборів для забезпечення чотирьох хоругв [151, s. 1046-1048; 174, S. 43].

Фінансові монарші універсали, адресовані до населення Руського воєводства, містили й *повідомлення про митну політику держави*. Зрозуміло, що на неї впливала політична ситуація в Речі Посполитій. Універсалами повідомлялося про заснування нових комор, зокрема в Ярославі [45, арк. 831-833; 91, арк. 2238-2240] чи тимчасових додаткових [95, арк. 844-848], а пояснювалося це втратою подільських комор та необхідністю збору мита в прикордонних воєводствах. Дозвіл на заснування

надавався тодішньому адміністратору мит Речі Посполитої – Адаму Котовському [45, арк. 831-833; 91, арк. 2238-2240; 95, арк. 844-848].

Частина універсалів інформувала про умови збору мита. Зокрема, вказували: на підставі яких сеймових конституцій буде здійснюватися збір мита; хто відповідальний за цей збір; заборонялися будь-які протекції при сплаті мита; універсали містять і перелік продукції, з якої стягуватиметься мито [44, арк. 1343-1345; 49, арк. 991-993; 108, арк. 2510-2512; 96, арк. 2560-2564; 134, арк. 1684-1686]. Проте, розміри стягнень було вказано тільки для іноземної солі та свинцю – як для заборонених до продажу в Короні: «тоді кожен, хто б намагався ухилитися від цього права і заморську сіль до Польщі везти, повинен буде заплатити 6 злотих доброю монетою генерального мита від кожної бочки, також від англійського свинцю по 6 злотих з центнера» [49, арк. 991-993; 96, арк. 2560-2564; 134, арк. 1684-1686].

Універсалами повідомлялося й про необхідність сплати купецької донативи за встановленою квотою. Саму квоту і розмір цього митного збору не вказували [50, арк. 2115-2116; 52, арк. 1706-1709], просто посилалися на постанову конституції про її збір. Зокрема, на конституцію коронаційного сейму, де вказувалося на продовження сплати купецької донативи ще на два роки [174, s. 172]. Таким чином король продовжив сплату цього збору й надалі, оскільки вказаний універсал виданий 25 травня 1678 р. Цікаво, що у конституції від 1670 р. знаходимо конкретну суму, яку мають внести купці до скарбу, сплачуючи донативу. А саме 120 тис. злотих [174, s. 41].

Частина митних монарших універсалів містила інформацію вужчого характеру. Тут знаходимо відомості про особливості митної політики держави по відношенню до якогось конкретного товару. Зокрема, королівські універсали повідомляли про проблеми експорту «руської солі» з Самбора. Мається на увазі об'єднання Самбірської економії з

«найбільшим скупченням соляних промислових підприємств Самбірщини та Дрогобиччини під єдиним керівництвом». Саме виробництво дрібної солі було основною економічною діяльністю економії в цей час [188, с. 77]. Експорту солі звідси чинили перешкоди на митних складах [90, арк. 1517-1518] чи протиставляли сіль з приватних жуп [83, арк. 2149-2151; 90, арк. 1520-1521]. В універсалі вимагали конфіскувати й забирати недержавну сіль на користь Коронного скарбу. Відповідальним за це був адміністратор Самбірської економії [90, арк. 1520-1521]. Такі вимоги пояснювались тим, що тільки скарбову сіль з цієї економії можна направляти за Сян [80, арк. 1094-1096; 2149-2151].

Населення Руського воєводства, знову-ж-таки як прикордонного, могло отримувати відомості й про митні справи Речі Посполитої з сусідньою Угорщиною. Універсалом від 13 серпня 1677 р. повідомлялось про скасування положень попередньої конституції від 1676 р. про заборону експорту вин з Речі Посполитої на територію Угорщини [174, s. 182]. Пояснювалося це економічною не вигідністю даного рішення, адже Угорщина у відповідь на такі дії Корони також заборонила експорт своїх вин до Речі Посполитої [134, арк. 1598-1601]. Ще один універсал повідомляв про неможливість заборони експорту сукон до Угорщини. Видача такого універсалу була відповіддю на конфіскацію польськими митниками сукна, придбаного підлеглими угорського графа Текелі (Thokolego) [105, арк. 952-954].

Повідомляли універсали про заборону купцям Руського воєводства експортувати збіжжя та іншу продукцію через неврожай 1683 р. [14, арк. 612-614; 56, арк. 1323-1325]. Універсалами поширювали й зміст привілеїв про звільнення від сплати мит міщан, зокрема містечка Ратне [158, S. 730-733], та монахів Скитського монастиря [7, арк. 1803-1806]. Король поширював універсалами й відомості про надані права на продаж

певної продукції конкретним особам. Як зазначалоь вище, універсалом, виданим у квітні 1686 р., інформувалося про виключне право Матиса Верлінгі на завіз і продаж лимонів на території Речі Посполитої [58, арк. 882-884].

Загалом універсали даної підгрупи адресувалися як тим, хто відповідав за функціонування митного збору, тобто урядам й державцям місць, де існували комори [44, арк. 1343-1345; 45, арк. 831-833; 90, арк. 1520-1521; 91, арк. 2238-2240; 95, арк. 844-848], митникам різного рангу [44, арк. 1343-1345; 58, арк. 882-884; 90, арк. 1520-1521], так і самим виконавцям постанов, оголошених універсалами, тобто купцям [44, арк. 1343-1345; 45, арк. 831-833; 91, арк. 2238-2240; 108, арк. 2510-2512].

Королівські фінансові універсали дозволяють також простежити *особливості урядової політики щодо євреїв Руського воєводства*. Зокрема, частими були повідомлення про особливості сплати євреями накладеного на них поголовного податку. Такі повідомлення частіше всього були відповіддю на скарги голів єврейських громад: ті жалілися, що частина представників єврейської громади ухилялася від сплати поголовного податку, посилаючись на надані їм протекції, переважно шляхетські. Натомість у королівських універсалах будь-які такі протекції оголошувались незаконними і від усіх євреїв вимагалось сплачувати визначені для них частини податку [48, арк. 1948-1950; 72, арк. 488-490; 89, арк. 2522-2526; 95, арк. 2037-2038].

Особливість єврейського поголовного податку полягала у тому, що його загальну суму на два роки встановлював коронний сейм у розмірі 105 тис. Злотих [174, s. 325]. Розподіл поголовного податку між громадами здійснювали самі єврейські старші, які збиралися для цього на своїх з'їздах – Ваадах. Представники кагалів Великої Польщі, Малої Польщі, Галичини й Волині входили до Вааду в Ярославі (інколи він проходив у Любліні) [209,

с. 131]. У деяких випадках центральна влада втручалась у рішення цих зібрань, видаючи універсали, в яких відразу повідомлявся розмір цього податку для кожної громади. В одному випадку такий універсал видали через те, що черговий Ваад не відбувся, тому розподіл податку залишився в такій же пропорції, якою її встановили на попередньому з'їзді єврейських старших [71, арк. 1867-1870].

Універсалами й конкретизували, що з євреїв потрібно збирати тільки поголовний податок, за рахунок якого сплачувались упоминки татарам. Інших податків вони не повинні сплачувати. Про це зазначалося в універсалі від 10 грудня 1670 р. [151, с. 109-112]. Проте, згідно з конституцією цього ж року, євреї все ж не звільнялись від сплати мит й чопового податку [174, с. 41].

Загалом такі універсали адресувалися тим, хто був відповідальний за збір даного податку: урядникам, зокрема, збирачам поголовного податку [72, арк. 488-490], чи старшим євреям [71, арк. 1867-1870]. Відповідно вони займалися поширенням змісту цих документів серед тих, хто повинен був виконувати вміщені в них розпорядження. Саме тому універсали даної підгрупи приносили до ґродів представники єврейських громад, про що піде мова у наступних розділах.

Через королівські універсали населення Перемишльської землі отримало відомості й про кредитну діяльність євреїв. Ці універсали поширювали положення сеймової конституції 1678 р., якою регламентовано діяльність комісії щодо виплат кредитів перемишльськими євреями. Зазначалося, що поки ця комісія діє, то кредитори не мають права завдавати кривд перемишльським євреям [100, арк. 2369-2371; 102, арк. 405-409; 103, арк. 1394-1396; 174, с. 278]. Таку конституцію прийняли через те, що євреї у Перемишлі, надаючи готівкові позики іншим євреям чи міщанам, брали їх не тільки зі своїх доходів, але і з позик, отриманих від

шляхти та духовенства. Власне ці позичені гроші й намагалася повернути шляхта і духовенство через суд чи силою [248, s. 66]. Втручання влади у вирішення цього конфлікту спричинила й пожежа в Перемишлі 1678 р., яка завдала великої шкоди євреям [248, s. 67].

Повідомлення, вміщені у фінансових універсалах, формували й уявлення населення Руського воєводства *про політику держави щодо подільських емігрантів* (так званих «егзулянтів»). Остання полягала у грошовій підтримці вимушених біженців. У червні 1676 р. шляхетському загалу та урядникам Руського, Люблінського та Краківського воєводств було повідомлено про те, що 20 тис. злотих зі сплачених ними податків піде на компенсацію подільській шляхті за втрачені нею маєтки [46, арк. 1567-1570]. Тут зазначалося кому потрібно передати кошти (чернігівському хорунжому Яну Міхалу Мислішевському й летичівському стольнику Станіславу Маковецькому) та особливості їхнього розподілу між подільськими шляхтичами (пропорційно до розмірів втрачених володінь) [46, арк. 1567-1570].

У серпні 1677 р. повідомлялося про додаткову допомогу протягом наступних трьох років подільським емігрантам. В основу такої допомоги лягли податки з вибранецьких ланів (а саме 100 злотих з кожного лану) [97, арк. 1112-1115; 135, арк. 109-111]. В універсалі вказується на постанову варшавського сейму 1677 р. Проте, тут тільки містяться відомості про надання подільським емігрантам вольності від сплати податків, крім мита, на 15 років [174, s. 243]. Насправді постанова сейму була під назвою «Вдоволення шляхти Подільського воєводства». Проте «її здали в архів, де зберігались документи, які не підлягали публічному розголошенню, і цю задуку цей же сейм затвердив окремим рішенням» [189, с. 28].

Уже наступного року у вересні було частково повторено попередній універсал й наголошено, що належить платити уже 103 злотих з

вибранецького лану, не ухиляючись від сплати й не захищаючись жодними вольностями, здобутими під час воєн. Крім того, від старост і державців королівщин, де були вибранецькі лани, вимагалось вказувати призначеним депутатам де саме ці лани знаходяться [155, арк. 1663-1664]. Тому й не дивно, що ці універсали також першочергово адресувалися державним урядникам, а саме старостам, також солтисам і державцям королівських маєтків [97, арк. 1112-1115; 135, арк. 109-111].

Монарші універсали даної групи, що стосувались *торгових операцій*, оголошували можливість ведення вільної торгівлі як іноземним, так і річпосполитським купцям на встановлених ярмарках, без будь-яких утисків чи обмежень. Оскільки такі універсали скеровувались до Руського воєводства, то, відповідно, містили повідомлення про ярмарки у містах цього воєводства. А саме в Ярославі [51, арк. 753-754], Жовкві, Мостиськах, Ряшеві тощо [71, арк. 2717^{1/2}-2719]. Такі універсали адресувалися як органам, контролюючим за виконанням оголошених постанов, так і купцям.

Фінансові королівські універсали подають *відомості й про податкову політику влади у відношенні до «прикордонного» Львова*. Зокрема, у липні 1673 р. було повідомлено про звільнення міста від обов'язку утримувати послів, які переїжджали через місто. Пояснювалося це й так великими видатками Львова. При цьому вказувалося, що послі можуть залишатися у наданих їм передміських господах тільки на одну ніч [44, арк. 1343-1345]. У червні 1677 р. повідомлялося про направлення львівського шелязного на фортифікацію міста [49, арк. 1058-1061]. Універсал повторював постанову конституції від 1677 р., де вказувалося, що Львів залишається при правах, задекларованих конституцією 1676 р. [174, s. 232]. У ній декларували, що львівське шелязне піде на фортифікацію міста. Проте, ця постанова повинна була діяти тільки протягом одного року [174, s. 181].

Така практика продовжувалась до березня 1689 р., коли універсалом було повідомлено про анулювання цієї конституції, зважаючи на зловживання нею, коли «хоча б четверта частина визначеного податку йшла й перетворювалась на фортифікацію» [63, арк. 1763-1765].

Королівські універсали, що *стосувалися «релігії грецької»*, містили відомості про ситуацію з православною та унійною митрополіями на території Речі Посполитої. Зокрема, універсалом від жовтня 1679 р. повідомлялося про збір священнослужителів обох церков у Любліні на 24 (14 ст. ст.) січня 1680 р. для вирішення непорозумінь «всередині руського народу» [54, арк. 177-182; 100, арк. 2828-2831]. У липні 1686 р. оголошувалося про збереження й обов'язкове виконання всіх прав і вольностей, які були надані священнослужителям «релігії грецької». Варто зауважити, що вони були рівноцінними тим, які мали й католицькі священнослужителі Речі Посполитої. Наприклад, у 1443 р. духовенство «релігії грецької» було звільнене від сплати податків, проте, у випадку володінь православної церкви, це не завжди виконувалося [234, s. 26-27]. Це пояснювалось вимогою зі сторони Московського царства, з яким у цей час Річ Посполита налагодила мирні відносини [15, арк. 612-614; 30, арк. 905-908].

Повідомляли такі універсали не тільки про становище обох церков «релігії грецької». Зважаючи на «право подавання» (монарх міг подавати кандидатів на митрополичу кафедру, єпископський та інші церковні уряди [234, s. 27]), у серпні 1678 р. було видано універсал до всіх православних держави, який оголошував Антонія Вінницького й надалі митрополитом Київським [234, s. 27].

Оповіщали монарші універсали й про проблеми з єдиним законним керівництвом Львівської єпархії. Починаючи з 1672 р. зустрічаємо відомості про боротьбу Йосифа Шумлянського проти тогочасного владики

Єремії Свістельницького. Король вказував на існування у першого документів з Коронної канцелярії, які підтверджують його право на посідання вищої церковної ієрархії. Щоправда Міхал I зазначав, що ці документи були видані без його відомості. Натомість монарх повідомляв про нещодавно виданий ним, автентичний декрет на владництво Єремії Свістельницькому [42, арк. 337-341].

Уже в жовтні цього ж року серед населення Руського воєводства поширили королівський універсал, що проголошував надання королем права на владництво Йосифу Шумлянському. Зразу ж після впису цього документу подана дуже обширна польськомовна реляція генерального коронного возного Львівського гроду. Зокрема, у ній вказувалося на впровадження Йосифа Шумлянського на львівську катедру. Все відбувалося 8 грудня 1672 р. у катедрі св. Івана на Краківському передмісті Львова (возний зазначає про поганий матеріальний стан цієї святині). Вказувалося на присутність тут шляхти, духовенства, поспільства «руської віри» (при цьому перелічувались конкретні особи). Крім того, возний вказував на те, що бачив королівський лист, який був підписаний його ж рукою і скріплений королівською печаткою [43, арк. 191-194]. Проте в березні наступного року було повідомлено про анулювання цього універсалу як такого, що помилково виданий канцелярією, а владикою й надалі оголошувався Єремія Свістельницький [43, арк. 591-594].

Маючи королівське «право подавання» та «право патронату», коли монарх виступав захисником наданих ним церковних бенефіцій [234, s. 29], у вересні 1683 р. Ян III видав універсал, що оголошував новим архімандритом Овруцького монастиря Сильвестра Тваровського. Про це оповіщалися вірні «руської віри» в Київському, Брацлавському та Чернігівському воєводствах. Від них вимагали дотримуватися послуху новопризначеному архімандриту [29, арк. 1024-1026]. Видача такого

універсалу була необхідною, зважаючи на ситуацію, що склалася в цьому монастирі. Після універсалу зустрічаємо в актах впис свідчення-підтвердження ієромонаха Овруцького монастиря Атанасія Буського. У ньому повідомлялося про те, що случький архімандрит Теофан Креховецький забрав коштовні речі з монастиря до Слуцька. Далі їх відвезли архімандриту Києво-Печерського монастиря Інокентію Гізелю. Той склав три реєстри цих речей: один залишився у Києві, другий відправили до Слуцька, третій передали Інокентію Манастирському (законнику Овруцького монастиря) [29, арк. 1023-1024, 1027-1028]. З королівського листа, виданого Інокентію Гізелю для вирішення цієї справи, дізнаємося, що Теофан Креховецький був колишнім Овруцьким архімандритом й надалі залишив за собою цей титул [29, арк. 1023-1024], прагнучи передати цю архімандрію саме Інокентію Манастерському [29, арк. 1027-1028].

Із загальної кількості універсалів тематично можемо виділити й групу, яка складається з двох *цехових* універсалів. В одному випадку, зважаючи на підготовку до воєнних дій, королівським універсалом повідомлялося про підтримку діяльності львівського стрілецького братства. Оголошувалося про те, що привілеєм і конституцією («Miasto Lwow» від 1677 р. [174, s. 232]) цьому братству надано право на збір коштів з купецьких товарів на території всього Руського воєводства у розмірі 1 грошу від 100 злотих прибутку купця [53, арк. 388-392]. В іншому випадку король оголошував зміст конституції від 1671 р. [174, s. 445] про заборону на виготовлення й продаж пивних напоїв на території Перемишльської землі особам, які не входили до відповідного цеху [104, s. 1424-1428].

Отже, королівський двір поширював серед населення інформацію різноманітної тематики, яка стосувалась не тільки загальнодержавних справ, а й вузьких у географічному, суспільному, релігійному,

економічному тощо відношеннях. При цьому офіційні відомості про політичну ситуацію в Речі Посполитій зустрічаємо переважно у сеймикових, деяких військових та фінансових монарших універсалах. У військових, якщо вони оголошували про загальний збір військових держави, а у фінансових – якщо доходи від оголошених податків йшли на забезпечення дипломатичних місій. Цікаво, що такі універсали в основному адресувалися шляхті. Подання таких докладних офіційних відомостей представникам цього стану пояснюється головно політичною активністю виключно цієї частини суспільства Речі Посполитої. До того ж, саме сеймикові універсали розглядаються Янушем Лосовським як посередники у переказі інформації між королем і шляхтою [256, s. 211-217]. Варто зазначити, що опрацьовані гродські акти не містять всіх без винятку універсалів, які адресувалися й направлялися до населення Руського воєводства. Проте, володіння вказаною інформацією було достатнім для загального розуміння різних аспектів державної політики та стану справ у Речі Посполитій. Хоча, варто розуміти, що наявність інформації не завжди свідчила про однозначне її поширення серед всіх адресантів чи виключно серед адресантів, та про обов'язкове сприйняття й використання/виконання вміщених в універсалах розпоряджень.

3.3. Універсали як засіб офіційної пропаганди

В королівських універсалах містилася й ідеологічна інформаційна складова, за допомогою якої пропагували певні цінності та ідеї. Додаткове поширення їх у тогочасному суспільстві було необхідним для реалізації планів влади, в основному військових. Хоча універсали початкового періоду правління Міхала Вишневецького (до часу польсько-турецької війни 1672-1676 рр.) містять засудження будь-яких воєнних дій: «коли військові сутички (у яких завжди приноситься більше душ, які виражаються

загибеллю) цілком псують це невиліковне місце в домі, які [сутички] однаково несемо від ворожих і своїх власних людей» [42, арк. 894-896]. Водночас тут часто вказувалося на необхідність вирішення внутрішніх військових небезпек, особливо у східних теренах держави: «не перестаємо зосереджуватися найбільше на тому, щоб незгасна протягом багатьох років пожежа в Україні могла бути на кінець придушена і силою пактів конвентів, підтверджених нашою присягою, щоб ці краї до підданства були приведені» [41, арк. 2597-2599]. Останнє свідчить про сприйняття боротьби гетьманів Правобережної України та їхніх протекторів за владу як війни всередині Речі Посполитої.

Королівські універсали, які видавались у часи польсько-турецьких воєн, більше зосереджувалися на популяризації захисту держави від зовнішніх ворогів. А саме від турецько-татарських військ, які ідентифікувалися як вороги Хреста Святого [91, арк. 1714-1720; 131, арк. 1178-1181], а війна найчастіше оголошувалася боротьбою «за збереження хвали Божої, святих костьолів, запалу вольності, отриманої від предків, і проявленням співчуття над своєю братією, що помирає, над згубою невинного християнського простолюдина, неволею поганською і християнською кров'ю» [131, арк. 1009-1012; 146, арк. 688-691], а також за «порятунок милої Вітчизни, ... захисту хвали Божої, віри святої, святинь держави, ваших дітей...» [91, арк. 2069-2074; 131, арк. 1249-1255; 146, арк. 695-698].

Таке трактування ворожої держави було елементом тогочасної популяризації у суспільстві ідеї «*Речі Посполитої як передмур'я християнства*». Останнє було наслідком поширення християнської моделі розуміння світу й Європи (Християнської Республіки), а водночас і вищості Європи та європейців [263, s. 161]. Саме сусідство й боротьба Речі Посполитої з магометанською загрозою остаточно надавало вагоме місце

цій державі серед тих країн, які творили прикордоння християнської Європи. Крім того, це сприяло піднесенню міжнародного престижу Речі Посполитої та отриманню нею фінансової допомоги в цій боротьбі зі сторони Заходу [274, s. 113]: «буде та Річ Посполита в очах християнського світу єдиним візерунком мужності й слави, фундаментом добродетелі й вольності, правдивим першовзірцем великих сердець і хвалебних чинів» [42, арк. 830-832]. При цьому в універсалах не просто популяризувалося таке сприйняття Речі Посполитої на міжнародній арені, але й вимагалося діяти для його збереження: «хочете тоді ваша ввічливість і вірність, струснувшись від сну, звичайно, добровільно, не провидінням, показати світу, що хочете дбати і думати про себе. Бо як нам якийсь християнський народ має сприяти чи дати якусь військову допомогу, якщо бачать, що самі або опускаємо руки, або не погоджуємося [між собою]» [42, арк. 830-832].

В той час у Європі популяризувалося сприйняття Речі Посполитої бастионом оборони християнства та європейської цивілізації. З іншої сторони поширювались відомості про цю державу, як огорнену анархією, інтригами та боротьбою магнатів, паралізацією сейму [285, s. 153]. У самій Речі Посполитій останньої третини XVII ст. ідеологія польсько-турецької боротьби переросла у так званий сарматський месіанізм (особливо після Відня), коли польська шляхта сприймала свою державу як Новий Ізраїль [272, s. 106], а самих себе як християнських рицарів, для яких захист віри був рівноцінним захисту Польщі [274, s. 119].

Часто ідея боротьби з ворогами віри зливалася з ідеологією боротьби за *збереження «золотих вольностей»* від іновірців [274, s. 123]: «щоб божі костели і святині, провінції Корони Польської не приходили у мерзотне запустіння і вітчизняна вольність не підпадала варварському рабству» [40, арк. 2023-2025]. В часи правління Міхала Вишневецького можливість збереження шляхтою їхніх «золотих вольностей» сприймалось як повністю

залежне від їхньої злагодженої участі у політичному житті країни, а саме у сеймах [38, арк. 1711-1713]: «зичимо і своєю жертвою бажаємо зовсім не сумніватися, що ваша ввічливість і вірність, зваживши наступне, заповнене ризиком збереження прав, свобод і своїх звань, захоче сильно любити, з'єднуватися і запобігати тому, що діється через зірвання сеймів, через непридатність до використання яких, убережи Боже, Вітчизна та змушена була б дійти до критичного становища» [37, арк. 67-69]. Саме тому універсалами Міхала I поширювалася й ідея відповідальності перед Богом тієї шляхти, яка показово не погоджувалася з урядовою політикою: «буде Бог справедливим карателем для всіх, хто заважає шляхетським нарадам на сеймиках та з'їздах» [41, арк. 2448-2450].

Захист «золотих вольностей» був рівноцінним збереженню шляхетської позиції у суспільстві та існуючого порядку [232, s. 118], саме тому пропагування цієї ідеології в універсалах було досить вигідним. Загалом Річ Посполита сприймалася в той час як оаза вольності, синонім найвищої політичної мудрості, з цілком закономірною вищістю шляхти над іншими суспільними верствами. Фундаментами вольності були: рівність поміж представниками шляхетського стану; вільна елекція; *liberum veto*; *lex legit*, що, відповідно, формувало постійний опір шляхти і будь-яким інноваціям в існуючому державному ладі [175, s. 100-101], і посиленню королівської влади [275, s. 104].

Монарші універсали пропагували й *базові цінності, на яких ґрунтувався шляхетський світогляд*. Зокрема, про рицарські чесноти шляхти зазначалося: «коштовність шляхетства сплачується єдиною чеснотою – військом – оцінюється по всьому світі, його [шляхетство] не мерзенною і якоюсь підлою діяльністю, ні випадком, але рицарськими діями, кров'ю й навіть життям здобувають» [15, арк. 45-48; 30, арк. 182-187; 58, арк. 182-187; 109, арк. 391-392]. Такі аргументи покликані були

заручитись підтримкою шляхти у веденні воєнних дій. Все ж дослідники вказують, що протягом XVII ст. значно змінюються шляхетські ідеали. Більшість шляхти почала позиціонувати себе найперше шляхтиччями-зем'янами, адже така діяльність приносила реальний прибуток. Ця тенденція була наслідком численних воєн XVII ст., через що спадав шляхетський запал до участі у воєнних діях. Це стало причиною втрати армією свого шляхетського характеру [232, s. 102]. Проте, така тенденція не переважала серед шляхти Руського воєводства, яка ще була прихильною до традиційних, рицарських шляхетських цінностей. Пояснюється це «прифронтовим» розміщенням воєводства, де реалізація рицарських чеснот була рівноцінна збереженню життя [232, s. 106]. Саме тому найкращі шляхетські збройні відділи були саме зі східних теренів Речі Посполитої [232, s. 112].

Незважаючи на вказану загальнодержавну тенденцію, все ж «у рамках особового зразка шляхтича містилася похвала мужності й рицарства, а не боягузтва» [297, s. 788]. Відповідно *опис боягузтва рицаря*, його втечі з поля бою *містив елементи засудження* та необхідності заслуженої правової боротьби з такими військовими. Зокрема, в універсалах вони виступають як ті, хто зрадили військову честь: «всім, якщо ставали й старожитнє прагнення польське у них зникло, тоді всіх таких, які віддають перевагу таборам для дезертирів та біженців, від заслуг, від чеснот наказуємо відсуджувати і не відмовляємося поширити кару права проти таких утікачів» [46, арк. 1473-1474; 93, арк. 1310-1312].

Все ж, через загострення воєнних дій не на користь Речі Посполитої та відсутність достатньої кількості військових, існували поодинокі випадки й повернення на службу таких дезертирів. Повідомлялось про це, наприклад, універсалами від 15 жовтня 1673 р. [90, арк. 2142-2145; 130, арк. 2189-2191] та 16 лютого 1675 р. [46, арк. 1276-1278; 12, арк. 1458-1462]. У

першому випадку універсал інформував про тогорічну конституцію, яка містила дозвіл повертатися до війська солдатам-втікачам. Водночас застерігалося, що якщо хтось буде й надалі втікати з війська, то таких потрібно карати «на горло» [174, s. 74].

Монарші універсали в першу чергу були офіційними джерелами інформації. Саме тому містили *пропаганду самовідданості короля державі та її підданам, для яких він діяв як батько*: «так ми добру посполитому, загальним справам і публічним потребам віддалися, що не часто, але завжди приходиться забути про себе і власне здоров'я, щоб тільки добре було милій Вітчизні і у ній всім, хто належить до батьківського провидіння» [110, арк. 315-318], «наше батьківське серце жертовно віддане публічним потребам» [59, арк. 3100-3102]. До того ж, в універсалах часто протиставляється королівська відданість державі її відсутності в інших громадян (тобто в шляхти): «як нашому батьківському старанню для добра посполитого немає нічого милішого над єдине: жити заради загального блага громадян держави, так протилежним способом серед лих Вітчизни визнати мусимо: коли публічні й більш необхідні справи Речі Посполитої під вагою війни залишаються, приватними [справами] розриваються й розбиваються» [32, арк. 1440-1442; 66, арк. 750-752; 117, арк. 160-163; 132, арк. 382-384].

Порівнюючи подані в універсалах образи королів Міхала I та Яна III, спостерігається відмінність у тому, що перший, особливо на початку свого правління, ідентифікував себе правителем, який хоче мирного вирішення всіх зовнішніх і внутрішніх протиріч: «скоро, тільки через добровільні й згідні голоси громадян, доручених нам від Пана Бога на захист і управління, ми взяли народи, заклали собі за фундамент і всі справи Речі Посполитої трактувати стриманою максимою доброго та щасливого панування, а не жорсткою політикою, нічого невідомого не опускаючи, щоб зовнішні

небезпеки посольствами, комісіями й уважними переговорами відвернули, домашні розбіжності й розрухи заспокоїли королівською ласкавістю і силою спокою, щоб згоду, спокій, славу, дім і захист надали Вітчизні» [4, арк. 1042-1045; 22, арк. 1537-1541; 37, арк. 1345-1347; 82, арк. 2686-2689; 150, с. 370-373]. Дещо змінюється королівський образ Міхала Вишневецького в час загострення відносин з Туреччиною. Тоді монарх вказує на наступні свої обов'язки: «ту найпершу і щоденну панування, дорученого нам від пана Бога вільними голосами громадян, майже перед очима маємо повинність, на відвернення того призначеного кінця скеровуємо всі помисли і неймовірні зусилля, щоб від посторонніх ворогів убезпечена у своїх кордонах, а вдома мудрими радами і добрими правами була забезпечена Річ Посполита» [41, арк. 3224-3226]. Для підкреслення своєї особистої боротьби з ворогами держави, Міхал I час від часу зазначав про свою готовність вирушити на поле бою [40, арк. 2023-2024] чи про своє перебування там [41, арк. 3224-3226].

Натомість Ян III характеризувався в першу чергу воєначальником, який скеровує всю свою діяльність на ведення воєнних дій – часто не тільки для захисту, але й для наступу. В універсалах Яна III інтенсивно пропагувалась *активна участь останнього у воєнних діях*: «а самі на кінець ... вибираємося до обозу своєю особою й життя і кров присвячуємо на хвалу Божу за милу Вітчизну» [91, арк. 1714-1720; 131, арк. 1178-1181]; «мужньо стоїмо, працююито чекаємо й всім знатним особам приклад із себе подаємо» [12, арк. 1458-1462; 46, арк. 1276-1278]; «силами вашої ввічливості й вірності могли дати відсіч ворогу, проти якого нашу королівську голову охоче зараз несемо і кров власну разом з тими, які знаходяться біля нас, на захист Речі Посполитої, поки нас буде вистачати, жаліти не хочемо» [12, арк. 1796-1799; 46, арк. 1547-1550].

Відданість Яна III захисту держави посилювалася й частим повторенням в універсалах про кількаразове перенесення його коронації через війну на сході держави: «доносимо при цьому до відомості вашій ввічливості й вірності, що ... не бажаючи мати розвагу до цієї, яка є війною, акт і сейм коронації, на 22 липня призначений, до 1 січня відкладаємо, згідно з дозволу і сили, наданої нам, і особою нашою на захист хвали Божої, святої віри й Вітчизни, присвячуючи життя й кров наші, вирушаємо» [131, арк. 1009-1012; 146, арк. 688-691]. Про відкладення коронації згадувалося й у наступних універсалах [91, арк. 1714-1720, 2069-2074; 131, арк. 1178-1181, 1249-1255; 146, арк. 695-698]. Проте й 1 січня 1675 р. коронація не відбулася. Причина цього була повідомлена пізніше універсалами від 7 листопада 1675 р., якими Ян III скликав передкоронаційні сеймики. У них вказувалося, що відміна коронації 22 липня 1674 р. була спричинена виступом турецько-татарських військ до Цецори та Львова. А 1 січня наступного року коронацію відмінили через те, що в той час ворожі війська ще не повністю були відбиті, а частина з них добралась аж до Вісли [46, арк. 1796-1800].

Варто вказати, що в початковий період правління Яна III образ новообраного короля ще сприймався загалом як образ володаря-Сармата, який володів й інтелектуальною культурою, енергією, політичною мудрістю, хорошим походженням та військовою славою. Проте, з часом таке ставлення до Яна III змінюється. Перелом стався після Відня, адже така перемога загрожувала шляхті абсолютизацією влади монарха [275, s. 103-104]. Загалом, до кінця правління Яна III «кількість його прихильників та антагоністів змінювалась як в калейдоскопі». Слава Відня почала забуватися через невдалі молдавські походи, безсильність короля у його боротьбі з потужними опозиційними магнатськими родинами [293, s. 86].

Дослідники зауважують наявність у тогочасних писемних джерелах *елементів провіденціалізму*, тобто пояснення причин виникнення якогось явища втручанням Бога [263, s. 164]. Не можемо однозначно стверджувати, що ці елементи були присутні й у королівських універсалах. Варто тільки зазначити, що це були документи, які писалися віруючою людиною. Відтак зустрічаємо тут заклики і звернення до Бога [3, арк. 1200-1202; 22, арк. 495-497; 80, арк. 139-142; 126, арк. 782-785; 144, арк. 1375-1378], пояснення деяких подій карою за гріхи [3, арк. 1202-1203; 22, арк. 497-500; 80, арк. 142-144; 126, арк. 779-782; 144, арк. 1378-1380], вдячність за допомогу [42, арк. 1579-1582], віру у Божу поміч: «потужністю численних орд, підтриманих сильною турецькою допомогою, люття також, за Божою ласкою, ні в кордонах наших володінь, ні у військах Речі Посполитої жодної не могли вчинити шкоди» [106, арк. 3616-3618]. Проте, в монарших універсалах декларувалося розуміння того, що найперше треба діяти самим, щоб досягти бажаного: «тут і ми звертаємося, з сильною і непогрішною надією тут шукаємо у Пана заступництва, найперше нашого і всіх володінь, що нам від Нього призначені, захисту і в палких потребах порятунку і допомоги, але коли складаємо руки на Боже провидіння і, [самі] не прикладаючи зусиль, опускаємо це необачно, як і будь-яке Божественне добро» [33, арк. 319-323; 68, арк. 872-876, 1084-1087; 118, арк. 1312-1314; 141, арк. 484-486].

Королівські універсали не тільки популяризували певні суспільні цінності, вони в деякій мірі сприяли й їхньому збереженню. Зокрема, у випадку безпеки, яка сприймалася як найвище добро Речі Посполитої (разом із порятунком та управлінням) [276, арк. 211]. Власне королівські універсали та оперативно поширені ними відомості *сприяли збереженню й убезпеченню життя людей* незалежно від їхнього соціального походження. Особливо актуальною була наявність своєчасного оповіщення

для всього населення Руського воєводства, адже його землі межували або були територіями, де відбувались основні військові дії. Внаслідок чого тут панувала атмосфера постійної загрози, в якій жило населення цих територій [266, s. 104]. В деяких універсалах конкретно вказувалося на необхідність переховуватись населенню у найближчих фортецях [12, арк. 1796-1799; 46, арк. 1547-1550; 48, арк. 1032-1033].

Універсали служили захистом мирних мешканців не лише від ворожих військ. Значна частина документів повторювала і поширювала положення багатьох тогочасних сеймових конституцій під назвами «Disciplina militaris» [174, s. 174, 320], «Immunitas dobr szlacheckich» / «Securitas dobr ziemskich» [174, s. 138-139, 223, 321, 372] чи «Ekonomie Krola Jego M[iilos]ci» [174, s. 67, 189-190]. У них вказувалося на неприпустимість здійснення військовими будь-яких кривд і шкод мирному населенню держави та реалізацію «справедливості» щодо військових у подібних справах. Зокрема, на території Руського воєводства такі універсали стосувались безпеки Самбірської економії [92, арк. 39-41; 114, арк. 2150-2151], Перемишля [93, арк. 1860-1863] та Львова [41, арк. 2585-2587].

Пропаганда вказаних цінностей, як і «хроніка» подій з політичного життя держави, містилась в основному в сеймикових, деяких групах військових та фінансових універсалів (які повідомляли про загальнодержавні рішення). Оскільки адресувались ці універсали перш за все шляхті, то популяризували вони головню шляхетські цінності. Проте останні не були чужими іншим верствам тогочасного суспільства. Зважаючи хоча б на те, що, для прикладу, міщанство, не сформувало на той час своїх власних ідеалів та цінностей, а сприймало шляхетські за свої [217, s. 45]. До того ж, крім шляхетських, універсали популяризували й загальнолюдські цінності, а отже близькі всім представникам тогочасного суспільства.

РОЗДІЛ 4. ДОГРОДОВЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОРОЛІВСЬКИХ УНІВЕРСАЛІВ

4.1. Процедура видачі та засвідчення монаршого універсалу

Поява монаршого універсалу фактично було своєрідною реакцією на певну потребу в поширенні інформації чи на конкретну правову вимогу. Коли потреба була загальнодержавного значення чи важливою для влади, то їй видавався документ з ініціативи короля і владних кіл (це були *загальнодержавні / пріоритетні універсали*). Такими універсалами, наприклад, були вісі чи інші, які оголошували негайний збір військових. Натомість, коли зміст універсалу стосувався певних соціальних (не з числа шляхти), етнічних, релігійних груп чи жителів визначених територій держави (це були *непріоритетні універсали*), то видавався він на прохання зацікавлених у цьому осіб (серед останніх міг бути навіть король, коли універсал стосувався, наприклад, його маєтків). Для прикладу, частина універсалів, що стосувалися сплати поголовного податку євреями, видавалась на прохання старших єврейських громад [72, арк. 488-490]. У випадку оголошення заборони Юзефу Шумлянському чинити шкоди духовенству «релігії грецької», останні були й прохачами видачі цього документу [5, арк. 1683-1685].

При цьому існувала практика надання проекту документу самими зацікавленими особами канцлеру, для подальшої його роботи над ним [280, s. 98]. Як і всі інші, такі універсали видавались від імені короля, але останній міг і не знати про зміст підписаного ним документу. Так було з універсалами Міхала Вишневецького, які підтверджували права Юзефа Шумлянського на владництво Львівської, Галицької і Кам'янецької єпархії [43, арк. 191-194]. Пізніше їх було скасовано як видані помилково, про що повідомлялось додатковим універсалом [9, арк. 370-372; 42, арк. 337-341; 43, арк. 591-595].

Відповіддю на конкретну правову вимогу було виставлення сеймикових універсалів, оскільки час скликання сеймів й більшості сеймиків [179, с. 47-49] регламентувався правом. Видачі універсалів, якими скликали передсеймові сеймики, передувало узгодження терміну і тематики майбутнього сейму з сенаторами [280, s. 100]. У випадку, коли вони не перебували при дворі, їм надсилали листи, що називались «делібераторійними». Доставляли їх королівські коморники, вони й приносили відповіді на них [257, s. 99]. Саме тому в сеймикових універсалах часто містилося посилення на згоду ради сенату на проведення сеймиків і сейму.

Після запиту й узгодження змісту, процесом творення монаршого універсалу займалася Коронна канцелярія [256, s. 212]: Більша або Менша [192, с. 86; 239, s. 5]. Оскільки ще з 60-х років XIV ст. відбувається зрівняння урядів канцлера – керівника Більшої канцелярії, та підканцлера – керівника Меншої канцелярії, то наказ про видачу королівського універсалу міг отримати як один, так і другий урядник [192, с. 86-87]. У випадку їхньої відсутності у канцелярії, такий наказ надавався коронному великому секретарю. Він був заступником канцлера чи підканцлера при королі або виконував власне канцелярські функції канцлера, підканцлера чи регента (технічного керівника канцелярії) в час їх відсутності [223, s. 137-138; 307, s. 57].

Після цього канцлер, підканцлер чи великий секретар доручали писарю створити мінуту (чорновик) універсалу конкретного змісту. При створенні мінути писар використовував притаманні даному документу канцелярські формули. Приклади їх брали із зразків правових актів [254, s. 149] чи підручників, що використовувались при *ars dictandi* (мистецтво укладання листів та документів, яке видалося у середніх і вищих середньовічних школах [250, s. 119]). Така мінута з формулами ретельно

перевірялася і остаточно поправлялася. Згодом її передавали інтросатору для перепису цього документа начисто [295, s. 446-447]. Після цього його знову ж таки перевіряли, робив це регент відповідної канцелярії. Останній передавав чистовик підканцлеру, канцлеру, великому секретарю (у вказаних випадках) чи безпосередньо королю [192, с. 93]. До чистовика прикріплювалась печатка, свої підписи ставили король, урядник канцелярії, а інколи й свідки [295, s. 446-447]. Весь процес контролювався регентом канцелярії [228, s. 10].

Чистовик монаршого універсалу міг бути як писаний, так і друкований. Очевидно, в останньому вигляді виставляли загальнодержавні універсали, адже друк документів передбачав створення значної кількості їхніх копій. Цікаво, що видачу таких універсалів спостерігаємо в основному в час правління Міхала Вишневецького. Усі виявлені друковані оригінали були видані у Варшаві, крім одного випадку, коли сеймиковий універсал виставлено у Львові [41, арк. 3224-3226], хоча це могла бути уже наявна заготовка документу, привезена зі столиці. Натомість, серед виявлених оригіналів універсалів Яна III не виявлено жодного друкованого. Можливо через те, що більшість з них видавались поза Варшавою, до того ж, частіше всього на територіях, близьких до воєнних дій.

Очевидно процес видачі королівських універсалів поза столицею мав бути таким самим, як і в Коронній канцелярії: при виїзді монарха зі столиці його супроводжувала частина канцелярського персоналу з відповідними книгами [192, с. 90]. Зауважимо, що процес видачі монаршого універсалу не завжди охоплював усі перелічені етапи. Для прикладу: досліджені універсали майже ніколи не затверджувалися підписами канцлера чи підканцлера, а отже не можна говорити про їхній безпосередній контроль над створенням та видачею монарших універсалів; зустрічаються випадки скріплення цих документів неканцелярською печаткою.

Мовою королівських універсалів була польська. Дозвіл на її використання в урядовій документації, поряд з латиною, було надано ще у 1543 р. Проте, через усталеність латинської форми багатьох юридичних понять, польська використовувалась надзвичайно рідко. Тільки починаючи з XVII ст. нею почала вестись значна частина документації [194, с. 33-34]. Однак не зникла й латина, зокрема, нею написані усі заголовки, канцелярські / екстракційні формули (записи гродських канцеляристів до та після скрупульозного перепису тексту документу (його облятації) в індукти [261, с. 584]) вписів королівських універсалів. До того ж, тексти розглянутих універсалів складаються з мішанини польських та латинських виразів. Такий стиль викладу тогочасних текстів називають макаронізмом [186, с. 219].

Загальнодержавні, пріоритетні королівські універсали могли видаватись у кількох екземплярах у випадку, коли надсилалися до деяких чи всіх повітів воєводства або до кількох чи всіх воєводств [256, с. 327; 54, арк. 2825-2828; 3028-3030]. Таких екземплярів могло бути досить багато. Для прикладу, у XVII ст. Коронна й Литовська канцелярії видавали близько 80 екземплярів універсалів під час однієї сеймової кампанії [257, с. 100]. За Августа II на одну таку кампанію було видано 120 універсалів [280, с. 77]. При копіюванні монарших універсалів часто у них залишали місце («віконце») для пізнішої конкретизації інскрипції (адреси) документу, дати й місця проведення сеймиків [41, арк. 2597-2599], дати видачі універсалу [37, арк. 67-69; 39, арк. 366-368].

Автентичність змісту досліджених універсалів підтверджували *королівським підписом*. Знаходився він під текстом універсалу зліва [45, арк. 994-998]. Зростання інтенсивності його використання спостерігається у XVI ст. під впливом європейських тенденцій (канцелярійні зміни у Речі Посполитій часто відповідали європейським) [213, с. 30]. У Європі було

поширене переконання, що сама печатка не є достатнім засобом скріплення акту [230, s. 115]. До того ж, неприйнятий проект ординації канцелярії 1574 р. все ж виконувався у пункті, що вимагав підписувати всі акти королем [223, s. 213-215]. В час міжкоролів'я видача універсалів, що були в королівській компетенції, здійснювалась примасом від імені Речі Посполитої й затверджувались документи його підписом [2, арк. 1649-1654, 1913-1916; 11, арк. 217-219, 302-304; 78, арк. 1846-1849; 153, s. 57-60, 97-100].

Тільки у двох випадках відсутній підпис монарха. Перший такий універсал виданий 16 травня 1671 р. Ним король оголошував треті вісі, вимагав зібрати військових на 13 липня під Львів; на 12 червня король скликав сеймик у Вишні, де потрібно було вирішити питання виплати заборгованостей; оголошувалося й про збір піхоти; монарх повідомляв, що 600 тисяч злотих, які Радомський трибунал надав для виплати іноземному війську, будуть направлені тим полкам, які служать протягом тривалого часу [40, арк. 2023-2025]. Наступний такий універсал інформував про успішне проведення коронації Яна III й виданий був 5 лютого 1676 р., саме в час роботи коронаційного сейму (відбувався протягом 2 лютого – 14 березня 1676 р.) [224, s. 157]. Ці документи були скріплені підписами тодішніх регентів канцелярії [13, арк. 247-251; 40, арк. 2023-2025; 94, арк. 586-590; 133, арк. 229-232], а другий ще й канцлера [13, арк. 247-251; 94, арк. 586-590; 133, арк. 229-232]. Петро Кулаковський вказує на звичну відсутність монаршого підпису на його документах як результат поспіху в роботі канцелярії [192, с. 90]. Але всього два такі випадки – це скоріше виняток, аніж закономірність в процесі затвердження автентичності монаршого універсалу.

Рідко, проте траплялося, коли у частині формуляру – підписи – канцеляристи городу не зазначали про королівський підпис. Натомість,

знаходимо відомості про його присутність у початковій екстракційній формулі [40, арк. 1223-1225; 50, арк. 2115-2116; 90, арк. 2142-2145] чи корроборації [41, арк. 2448-2450; 50, арк. 2115-2116; 90, арк. 2142-2145] документу.

У XVII ст. основним джерелом підтвердження автентичності документу були *підписи* канцлера, підканцлера чи перших секретарів, крім королівського [223, s. 213-214]. Монарші універсали в основному засвідчували *королівські секретарі або регенти*. Не можемо однозначно стверджувати про канцелярську приналежність перших, адже вони призначались королем і їхня титулатура акцентувала зв'язок з тронем: «Ян Валовський, вармінський і холмський канонік, секретар його королівської милості» [82, арк. 2168-2173; 150, s. 287-291]. Такий титул залишався навіть тоді, коли секретарі отримували староства, уряди чи інші надання [242, s. 34]. Тобто, вони були урядовцями короля, а не канцлера чи підканцлера [307, s. 55]. Саме королівські секретарі творили персонал покойової канцелярії, яка займалася видачею таємних листів [246, s. 51]. Оскільки їхні обов'язки не були чітко окресленими (хоча в основному вони працювали на дипломатичній службі) [307, s. 24-28], король міг використовувати їх у різних справах.

Винятком тут був перший секретар, уряд якого в другій половині XVI ст. з королівського став коронним, тобто він формально відділився від королівських секретарів [222, s. 35]. Крім того, перший секретар був не тільки заступником канцлера чи підканцлера, але й міг діяти окремо від них, як третій «канцлер» [222, s. 37-38]. Деякі дослідники вказують, що діяльність решти секретарів часто також була пов'язана з роботою канцелярії. Вони навіть зазначають про монополізацію їхнього становища у канцелярії, адже секретарі були й регентами, й метрикантами, й декретовими писарями [313, s. 57]. Інколи виконували функцію помічника

канцлера, наприклад, займалися підготовкою текстів монарших листів [313, s. 55] (часто найважливіших публічних документів [313, s. 57]). До того ж, коли не було на місці канцлера, підканцлера чи великого секретаря, то їхні функції міг виконувати хтось з решти, визначених королем секретарів [222, s. 43]. Зрозуміло, що секретарі мусили бути добре підготовленими до виконання публічних функцій, належати до близького оточення короля. Згодом вони нерідко ставали канцлерами чи єпископами [271, s. 43].

Серед секретарів, що засвідчували автентичність універсалів Міхала Вишневецького, виявили наступних:

- Геронім Піноцці (Hieronim Pinocci), його підпис скріплював королівські універсали у листопаді 1669 р. [4, арк. 35-39; 7, арк. 1803-1806] та січні 1672 р. [42, арк. 337-341]. Був купцем і дипломатом, королівським секретарем з 1645 р. Свого часу виконував функції префекта метрики у Меншій канцелярії, кустоша, найвищого писаря архіву королівства, кустоша великої печатки королівства [296, S. 341-342].

- Мальхер Куровський (Malher Kurowski) засвідчував універсал вкінці 1669 р. [4, арк. 35-39; 37, арк. 67-69; 81, арк. 100-103].

- Доброгост Мадалінський (Dobrogost Madaliński) [44, арк. 1343-1345; 80, арк. 1092-1094, 1094-1096; 89, арк. 41-44], зустрічаємо його підпис в універсалах, що видавались протягом всього правління Міхала I. Був секретарем ще Яна Казимира і керівником його особистої канцелярії [270, s. 108-109]. Титулувався він секретарем й Міхала Вишневецького [44, арк. 1343-1345], писарем Коронного скарбу [44, арк. 1343-1345; 80, арк. 1092-1094, 1094-1096; 89, арк. 41-44] та короля [89, арк. 41-44]. Пізніше став полоцьким єпископом, а після – влоцлавським [270, s. 108-109].

- Ян Валовський (Jan Wałowski), підписував універсали у 1670 р. [5, арк. 1983-1984; 82, арк. 2168-2173; 150, арк. 287-291]. Титулувався вармінським і хелмінським каноніком [82, арк. 2168-2173; 150, s. 287-291].

- Пьотр Бояновський (Piotr Boianowski), поставив свій підпис у травні 1673 р. Посідав уряд плоцького чашника [9, арк. 669-671].

Універсали Яна III засвідчувалися такими секретарями:

- Станіславом Вібанським (Stanisław Vibanski) у липні 1678 р. [52, арк. 1757-1760; 98, арк. 2976-2079; 135, арк. 1909-1912; 154, s. 1102-1104].

- Францішеком Камоцьким (Franciszek Kamocki) у серпні 1678 р. [52, арк. 2311-2314] та в лютому 1687 р. [16, арк. 737-739].

- Станіславом Щукою (Stanisław Szczuka) з 1679 р. до кінця правління Яна III. Коронним секретарем був з 1675 р., а з 1684 р. – регентом канцелярії при канцлері Яну Велопольському, з 1688 р. – коронним референдарієм [245, s. 214-215].

- Людвіком Миколаєм Грабянським (Ludwik Mikołaj Grabiański) у 1680 р. [54, арк. 2825-2828; 101, арк. 461-462; 102, арк. 2379; 136, арк. 1411-1413; 147, арк. 458-459]. Королівський секретар з 1680 р., його батько – Якуб Грабянський, також був королівським секретарем [308, s. 464].

- Кшиштофом Ярановським (Krzysztof Jaranowski) протягом першої половини 1680-х рр. та вкінці 1687 р. Титулувався також варшавським [55, арк. 1563-1568; 137, арк. 1037-1040] та краківським каноніком [105, арк. 952-954].

- Яном Закшевським (Jan Zakrzewski) в липні 1682 р. [104, арк. 1424-1428].

- Андреасом Рембовським (Andreas Rembowski) вкінці 1684 або на початку 1685 р. [74, арк. 17].

- Войцехом Станіславом Хросцінським (Wojciech Stanisław Chrościński) у 1685, 1689 та 1694 рр. Цікаво, що він походив з міщанської варшавської родини. Був поетом, брав участь у битві під Віднем. У 1684 р. написав панегірик на честь короля під назвою «Trąbę wiekopomniej sławy Jana III». Як наслідок, на початку 1685 р. став королівським секретарем та отримав шляхетство і герб [268, S. 453-454].

- Станіславом Боглевським (Stanisław Boglewski) у березні 1686 р. [58, арк. 605-607, 717-718]. Титулувався й вроцлавським каноніком.

- Францішеком Міхалом Денгоффом (Franciszek Michał Denhoff) на початку 1690-х рр. Титулувався й секретарем великої коронної печатки [33, арк. 319-323; 67, арк. 1941; 68, арк. 872-876; 117, арк. 2728-2729; 118, арк. 1312-1314; 140, арк. 1148-1150; 141, арк. 484-486].

- Ігнацієм Недзялковським (Ignacy Niedziałkowski) у квітні 1692 р. [33, арк. 1440-1442; 66, арк. 750-752; 117, арк. 160-163; 132, арк. 382-384].

- Миколаєм Томіславським (Mikołaj Tomisławski) вкінці 1694 р. Титулувався й варшавським каноніком [71, арк. 2717^{1/2}-2719].

Автентичність монаршого універсалу засвідчував і підпис регента канцелярії. Це цілком закономірно, адже він міг приносити чистовик універсалу безпосередньо королю на затвердження. Підпис регента Станіслава Буженського (Stanisław Bużeński) зустрічаємо в універсалах Міхала Вишневецького протягом 1670-1673 рр. [6, арк. 593-594; 10, арк. 1669-1670; 38, арк. 1711-1713; 39, арк. 366-368; 44, арк. 2009-2011; 83, арк. 195-198; 88, арк. 1221-1223; 90, арк. 2356-2358; 150, S. 424-427; 151, s. 338-340]. Регентом він став у 1669 р., був гнєзненським та вармінським каноніком. Під час виборів нового короля у 1669 р. агітував за кандидатуру Міхала Вишневецького [283, s. 157]. Регентами, які скріплювали універсали Яна III, крім згаданого Станіслава Щуки, були:

- Ян Станіслав Вітвіцький (Jan Stanislaw Witwicki), його підпис зустрічаємо у 1677 р. та у вересні 1678 р.

- Станіслав Каєвський (Stanislaw Kaiewski), підписував універсали у серпні 1677 р.

Крім підписів королівського секретаря чи регента Коронної канцелярії, в субскрипціях універсалів траплялися й *підписи покойового писаря*. Цей урядник був більше пов'язаний з двором і королем, аніж з канцелярією [246, s. 53], відповідно ці універсали скріплювались покойовою печаткою («sigillo cubiculari») [45, арк. 672-674, 688-690, 831-833; 46, арк. 1547-1550], про що мова піде далі. Зустрічаються такі випадки головно в універсалах Яна III, виданих на початку його правління. Пояснюється це тим, що новообраному королю надали право на опечатування de facto універсалів і, зокрема, вісі його приватною печаткою. Це право мало тимчасовий характер, адже Pacta Conventa забороняли використання такої печатки в публічних справах [238, s. 57]. До того ж, згідно з конституцією 1607 року її (як і сигнетову, іншу приватну печатку короля) не можна було використовувати для справ Речі Посполитої, а документи, скріплені нею, не мали жодної правової сили [171, s. 437]. Наявність цього права у Яна III, очевидно, пов'язане з його коронацією аж через два роки після елекції, активністю воєнних дій в той час та постійною участю короля у воєнних кампаніях. Проте використання покойової печатки в універсалах цього короля зустрічаємо й пізніше. Покойовими писарями, які ставили свій підпис під універсалами Яна III були:

- Францішек Галецький (Franciszek Galecki), підписував документи в період весни-літа 1674 р. та влітку 1675 р. Відомо, що ще під час Хотинської битви 1673 р. він отримав звання генерал-ад'ютанта коронного війська (очолюваного Яном Собеським) [289, s. 241].

- М. Оборський (M. Oborski), скріпив універсал у серпні 1674 р. [92, арк. 39-41].

- Адам Сарновський (Adam Sarnowski), його підпис зустрічаємо протягом 1675 р., у березні 1677 р., пізніше титулувався покойовим писарем у 1685, 1687 та 1688 рр. Титулувався і як секретар його королівської милості [46, арк. 1295-1298; 93, арк. 1312-1314].

Монарші універсали подекуди підтверджували й *підписом неканцелярійного урядника* – у тих випадках, коли документи стосувалися питання збору мита, що було пов'язано з веденням активних воєнних дій (засвідчуються ці універсали коронними надворними підскарб'їями [45, арк. 831-833; 91, арк. 2238-2240; 95, арк. 844-848; 108, арк. 2510-2512] та скарбовим писарем [108, арк. 2510-2512]) або стосувалось «столової» Самбірської економії (документи підтверджували ці ж урядники) [121, арк. 2929-2931].

Низка королівських універсалів не була підтверджена підписом канцелярського чи будь-якого іншого урядника. Серед них є й вісі [12, арк. 1796-1799; 46, арк. 1547-1550; 153, S. 1274-1279] та сеймикові універсали [13, арк. 1037-1039; 41, арк. 2597-2599; 48, арк. 1126-1130; 95, арк. 2530-2532; 133, арк. 1859-1861]. Цікаво, що канцеляристи гроду не завжди вказували у початковому канцелярському вписі про засвідчення універсалу ще чиймсь підписом, крім королівського [139, арк. 1071-1076]. Трапляються випадки, коли й у субскрипції облятованого універсалу не зазначено про підпис канцелярського урядника [101, арк. 2656-2657; 136, арк. 1526-1527, 1546-1548], але в оригіналі універсалу він є [54, арк. 3312-3314].

Виглядає так, що гродські урядники не трактували цю складову засвідчення універсалу важливою, натомість частина шляхетського загалу

вважали інакше. Про це свідчить скарга у листі серадзького воєводи Яна Хризостома Пеньонзека (Jan Chryzostom Pieniążek), датованому 19 листопада 1692 р. Він звертав увагу на затвердження актів королівським референдарієм, а не регентом [257, s. 111]. Скоріше за все скарга була направлена проти тодішнього референдарія Станіслава Антонія Щуки. Проте в досліджених універсалах до кінця правління Яна III той титулується не тільки коронним референдарієм, але й регентом [34, арк. 1679-1681; 71, арк. 2441-2442; 120, арк. 2086-2088; 142, арк. 1624-1627].

Відсутність підпису канцлера чи підканцлера для підтвердження автентичності монаршого універсалу можна пояснити тим, що цей документ не творив нового правового стану. Але це може свідчити й про боротьбу короля проти монопольного контролю канцлером чи підканцлером чистописів, які виходили під іменем монарха. Така монополія спостерігалась ще у XIV ст. [222, s. 36]. Канцлер чи підканцлер могли не запитувати дозволу монарха на опечатування його документу або відмовлятися його опечатувати [192, с. 87], або затягувати процес скріплення документу печаткою [280, s. 102]. Саме тому від початку XVI ст. простежується прагнення монархів створити противагу цій монополії, що проявилось і в протиставленні їй згаданого уряду найвищого секретаря [222, s. 37-38].

Для підтвердження відповідності змісту королівського універсалу існуючому законодавству, до 1472 р. вимагалось прикріплення малої канцелярської печатки, а після 1472 р. – особистий підпис канцлера [295, s. 461]. Особистий підпис канцлера у досліджених нами універсалах не зустрічається, тоді як усі вони скріплювалися печатками. В основному використовували *Малу чи Велику печатки Коронної канцелярії*. Розміщували печатки під текстом універсалу посередині, між підписами короля та урядника (підпис урядника містився справа від печатки) [148,

sygn. 5]. Найчастіше печатку відбивали, прикладаючи клаптик паперу на сургуч червоного кольору [148, sygn. 6]. Інколи сургуч ставили між двома аркушами паперу і вибивали печатку, скріплюючи ці аркуші між собою [148, sygn. 1074]. Частіше всього печатку розміщували на тій стороні аркуша, де був сам текст універсалу, але зустрічаються випадки прикріплення печатки на звороті [148, sygn. 252].

У Новий Час правова сила печатки стає залежною від підпису, який її супроводжує [238, s. 49]. Саме тому в досліджених універсалах спостерігаємо залежність типу печатки від того, хто з урядників підписав документ. Тобто якщо це був урядник Меншої канцелярії, наприклад, Станіслав Буженський, який був її регентом, то й використовували Малу канцелярську печатку [43, арк. 191-194]. Відповідно, коли універсал підписував урядник Більшої канцелярії, то й печатка була Великою канцелярською [117, арк. 2728-2729; 140, арк. 1148-1150]. При цьому тип печатки не залежав від змісту універсалу, адже це не впливало на юридичну силу документу [192, с. 87]. Свідченням чому є й те, що канцеляристи гроду часто не конкретизували тип печатки в самій обляті, а просто вказували: «Locus sigilli» [106, арк. 3616-3618] та в початковому канцелярському вписі [105, арк. 1815-1816], або вказані типи різнилися у цих частинах одного облятованого універсалу. Наприклад, у початковій екстракційній формулі зазначалося про скріплення універсалу великою печаткою, натомість у підписах написано про використання малої [56, арк. 1323-1325].

Печатки канцелярій були коронними [223, s. 222], тому рідко монарх в універсалі описував канцелярські печатки як свої («печаткою Малою Коронної канцелярії скріплені» – у початковому канцелярському вписі, «печаткою нашою» – у корроборації) [51, арк. 753-754; 56, арк. 1781-1784; 104, арк. 1424-1428], частіше їх позначають як коронні («і печаткою

Великою Коронної канцелярії скріплені» – у початковому канцелярському вписі, «печатка коронна притиснена» – у корроборації) [47, арк. 2399-2400].

По-іншому виглядала ситуація з *покойовими печатками*: в корроборації більшості таких універсалів вказувалося: «печатку нашу притиснути наказали» [46, арк. 1547-1550]. Хоча Ян III мав тимчасове право на використання покойової печатки, проте, у випадку універсалів, він не зловживав ним. На початку правління монарха нею скріплювали вісі [46, арк. 1547-1550]; універсали, що оголошували перепідпорядкування військових [45, арк. 672-674] чи стосувались створення нових комор [45, арк. 831-833; 91, арк. 2238-2240; 95, арк. 844-848]. Пізніше використання цієї печатки в універсалах зустрічається рідше і то у випадках нагального збору військових [57, арк. 2207-2209; 59, арк. 1814-1816; 159, s. 2163-2165] чи невідкладної потреби вирішити певні воєнні питання [18, арк. 1944-1946, 1946-1947; 65, арк. 2150-2152; 162, s. 1824-1826], коли не було часу на канцелярські формальності. Згідно із законодавством, дана печатка могла використовуватись у випадку відсутності печатника та невідкладності затвердження документу [246, s. 49]. Про це й вказувалося в одному із затверджених нею універсалів: «за відсутності коронної печатки, покойову притиснути наказали» [94, арк. 844-848].

Крім того, покойова печатка перейняла частину компетенції Малої коронної печатки [238, s. 56] і, хоч шляхта хотіла мінімізувати її роль, все ж вона зберегла деяке значення публічної печатки [238, s. 57-58]. Зустрічається її використання й при видачі універсалів, що стосувалися управління королівськими селами [61, s. 1851-1852, 1881-1883] чи маєтностями [121, арк. 2929-2931], а також сплати єврейського поголовного податку [72, арк. 488-490; 73, арк. 1508-1510]. Цікаво, що при використанні покойової печатки, гродські канцеляристи не завжди описували її як покойову («печаткою покойовою» – «sigillo cubicularis») [45, арк. 672-674,

688-690, 831-833], а просто «печаткою скріплений» («sigillo communitum») у початковому канцелярському вписі [45, арк. 688-690] чи «місце печатки» («Locus sigilli») – у кінцевому [45, арк. 672-674].

В одному випадку монарший універсал було опечатано печаткою польного гетьмана та підканцлера Великого князівства Литовського – князя Радзивілла. Сталося це в Жовкві 3 листопада 1676 р. і пояснювалося відсутністю коронної печатки [48, арк. 1126-1130].

Отже, видавались монарші універсали як на прохання короля і владних кіл (загальнодержавні / пріоритетні універсали), так і зацікавлених осіб (непріоритетні універсали). Свою специфіку видачі мали сеймикові універсали, адже терміни скликання сеймів і більшості сеймиків регламентувалися правом, а у першому випадку повинні були й узгоджуватися з сенаторами. Процес написання самого універсалу, очевидно, не відрізнявся від написання інших документів у канцелярії, проте не завжди проходив усі відомі етапи видачі документів у Коронній канцелярії. При засвідченні автентичності змісту універсалу рідкістю була відсутність монаршого підпису. Більшість універсалів ще й підтверджувалися підписами канцелярських урядників: головно королівськими секретарями та регентами Коронної канцелярії. Приналежність королівських секретарів до Коронної канцелярії підтверджується тим, що їхні підписи супроводжувалися Малою або Великою канцелярською печаткою (тип печатки, очевидно, залежав від канцелярії, в якій працював секретар). Не спостерігаємо й прояву монополії канцлера чи підканцлера на опечатування чистовиків універсалів. Скоріше всього, пов'язано це з тим, що універсал не творив нового правового стану, а тільки оголошував наявний. Все ж, незважаючи на певні невідповідності засвідчення монарших універсалів правовим приписам (відсутність канцлерського підпису, використання покойової печатки), їхній зміст

відповідав правовим нормам і рідко виходив за межі компетенції королівських універсалів.

4.2. Доставка королівських універсалів до гродських урядів

Королівські *універсали загальнодержавного / пріоритетного характеру* відправляли безпосередньо до місцевих гродських / старостинських урядів. Цього вимагали у кінцевій публікації досліджених універсалів: «Який цей універсал, щоб якнайшвидше до відомості всіх дійшов, його у гроді публікувати наказуємо» [60, арк. 907-909]. Здійснювали доставку державні урядники.

Ще з XVI ст. набула розповсюдження практика впису до гродських актів публічних документів (їх видавав монарх чи його урядовці [291, s. 11]), до яких відноситься й універсал, а гродський суд ставав судовою установою першої категорії [194, с. 17]. Внесення королівських універсалів саме до гродських книг пов'язують з тим, що канцелярія гроду обслуговувала не лише судові засідання, але й працювала як допоміжна адміністративна установа повіту при гродському уряді. Причому функціонувала постійно, незалежно від часу проведення судових засідань [278, s. 28]. Не діяла вона тільки у великі християнські свята [256, s. 153]. Облятація універсалів до гродських книг пояснюється ще й правом вічності, яке гродські канцелярії отримували від XVI ст., а це означало, що гродські акти набували вічної доказової сили [185, с. 18].

До гродів універсали приносили частіше всього у вигляді складеного в кілька разів листка (при цьому складали так, щоб не пошкодити / не зігнути печатку):

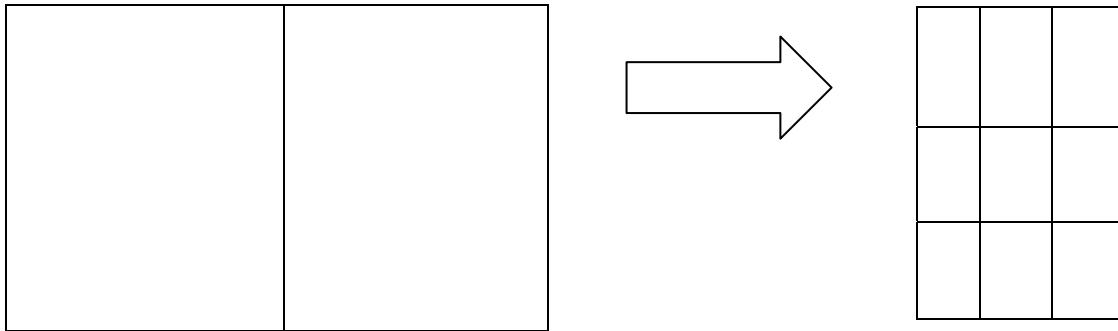
1.[148, sygn. 5]

2. [148, sygn. 9]

3. [148, sygn. 237]

4. [148, sygn. 243]

Траплялися випадки, коли універсал доставляли немовби складеним у вигляді книжечки (вона формувалась як з одного, так і з кількох листків, залежно від кількості вміщеної інформації) [148, sygn. 1098]:

На звороті таких документів канцеляристи Коронної канцелярії вказували адресу універсалу: «До гроду Жидачівського» [38, арк. 1711-1713], «До гроду Львівського» [37, арк. 1345-1347; 42, арк. 894-896, 1068-1070; 68, арк. 872-876], «До воєводства Руського, землі Львівської» [39, арк. 366-368], «воєводство Подільське» [70, арк. 926], інколи з додатковими вказівками: «До гроду Львівського. Там звідти до Сяноцького [...]» [46, арк. 1276-1278]. Зустрічаються випадки, коли адресу записували не на звороті, а під самою печаткою [42, арк. 830-832; 148, sygn. 262] чи збоку від неї [148, syng. 253].

Загальнодержавні / пріоритетні універсали доставляли до гродів як безпосередньо з Коронної канцелярії, так і за посередництвом гродів чи посадових осіб. У першому випадку документи доставлялися з Коронної канцелярії кількома коморниками, козаками [210, S. 44] чи королівськими дворянами [256, s. 212]. Останні, частіше всього, були особами без конкретних урядницьких функцій [257, s. 102]. Згідно з інструкціями, для доставки сеймикових універсалів залучали п'ятьох коморників [239, s. 6]. Кожен з них мав відвідати конкретні терени держави, до гродів яких повинен був доставити окремий фасцикул (пакет) сеймикових документів. Наприклад, один посланець приносив фасцикули до канцелярій Великопольщі й Пруссії, передаючи їх старостам чи, за їх відсутності, підстаростам гродів. Відповідно кожен грод отримував «свій» фасцикул, в якому був тільки один універсал [239, s. 8].

Вважаємо, що у випадку Руського воєводства, коморник не доставляв фасцикул безпосередньо до кожного гроду. Адже канцеляристи гродів воєводства вказували на різних осіб, які приносили ідентичні сеймикові універсали. Так, ідентичні документи від 3 листопада 1676 р. до галицького гроду приніс Альберт Луговський [13, арк. 1037-1039], а до перемишльського Александр Бітомський [95, арк. 2530-2532]. А загальнодержавний універсал, датований 16 вересня 1678 року, до перемишльського гроду приніс Пауль Пацлавський [99, арк. 83-86], до жидачівського Станіслав Пілавський (Stanisłai Pilawski) [28, арк. 1190-1192], а до теребовельського Якоб Козловський (Jacobus Kozłowski) [147, арк. 39-41].

На можливість доставки королівськими посланцями універсалів тільки до головних гродів провінції чи столиць воєводства вказує Урсула Августиняк [210, s. 44]. Генрик Ольшевський при цьому зазначає про передачу посланцем кількох універсалів тим повітовим гродом, які лежали на шляху його подорожі з місця перебування монарха [277, s. 55]. Тобто королівський коморник міг доставляти по кілька фасцикулів до одного чи кількох гродів воєводства.

Видається, що найчастіше універсали для гродів тих земель, шляхта яких збиралась на сеймик у Вишні, залишали у Львівському гроді. По-перше, він був одним з головних у провінції, а Львів – столицею Руського воєводства. По-друге, більшість сеймикових, та й інших загальнодержавних універсалів, спочатку облятувалися саме в цьому гроді. По-третє, в одному випадку у львівські акти було вклеєно / підшито оригінал сеймикового універсалу, адресованого шляхті Жидачівського повіту. При цьому на звороті було зазначено: «До гроду Жидачівського. Прошу регента, щоб до Жидачева надіслав» [38, арк. 1711-1713].

З таких «центральных» (як Львівський) гродів універсали відправляли до інших старостинських урядів, якщо Коронна канцелярія надіслала фасцикули для всіх гродів воєводства. Тоді доставкою універсалів до цих гродів займались опосередковані особи. В процесі дослідження виявлено таких осіб, які протягом певного періоду доставляли загальнодержавні / пріоритетні універсали до конкретного гроду воєводства. Королівські універсали, принесені ними, видавались у різноманітних містах держави, тож скоріше всього ці особи мали відношення до конкретного гроду (можливо були їхніми коморниками, подібно як коморники senatorів доставляли їм королівські передсеймові листи з гродів) [210, s. 45].

Не можемо й стверджувати, що ці особи доставляли універсали безпосередньо з Коронної канцелярії. По-перше, дехто з них приносив до гродів не тільки адресовані їм оригінали [91, арк. 1714-1720; 92, арк. 1101-1104], але й копії, зроблені й передані, наприклад, з Львівського гроду [92, арк. 733-736]. По-друге, один з цих осіб – Павел Пацлавський, 20 серпня 1674 р. приніс королівський універсал до Перемишля [91, арк. 2069-2074]. В цей же день було видано інший монарший універсал у Варшаві, який приніс той же Павел Пацлавський до Перемишльського гроду уже 4 вересня [91, арк. 2261-2264], а отже доставити його він не міг безпосередньо з Варшави.

Павел Пацлавський приносив монарші універсали до Перемишльського гроду протягом 1674 р., вкінці 1676 р. та восени 1678 р. У двох випадках він доставив незагальнодержавні універсали: один стосувався умов сплати поголовного податку євреями і був копією з варшавських актів [89, арк. 2522-2526], другий – Самбірської економії [103, арк. 2242-2243]. При цьому доставлені були документи протягом двох-трьох з половиною місяців після дати їх видачі. Тоді як загальнодержавні універсали приносились ним у значно коротші терміни.

Крім Павла Пацлавського, до Перемишльського гроду протягом 1676 р., літа 1678 р. та в 1680 р. королівські універсали приносив Александр Бітомський (Alexander Bitomski). На початку 90-х рр. XVII ст. універсали до цього гроду доставлялись Міколаєм Циковським (Nicolaus Sykowski).

Одні й ті ж особи приносили кілька універсалів до Галицького гроду. Зокрема, влітку 1674 р., протягом 1675 р., вкінці 1676 р. та влітку 1683 р. універсали доставляв Ян Луговський (Joannis Ługowski), а восени 1687 та 1688 рр. – Александр Селецький (Alexander Sielecki).

У Холмському гроді серед таких посланців зустрічаємо Адама Іжцінського (Adam Jzrcinski) в період з початку 1671 р. до квітня 1672 р., Войцеха Пшисланського (Albertus Przyslanski) – у вересні 1671 р. та протягом 1672 р., Томаша Пшисланського (Thoma Przyslanski) – восени 1674 р. та в першій половині 1675 р.

Під час доставки монарших універсалів до Галицького гроду можна зауважити характерну особливість: коли загальнодержавний / пріоритетний універсал видавали у столиці чи в Кракові, то його приносив урядник чи представник урядника Галицької [6, арк. 1019-1024], Теробовельської [6, арк. 1289-1294; 8, арк. 564-565] чи навколишніх земель [4, арк. 35-39]; натомість, коли універсал видавали у Львові – люди без уряду [7, арк. 2170-2172] й територіально віддалені від цієї землі [7, арк. 2351-2354], чи з ближчого оточення короля [10, арк. 1669-1670]. Можливо, останні власне й були тими коморниками / дворянами, тоді як посередниками при доставці універсалів до цього гроду цілком могли бути його урядники чи представники гродів довколишніх земель.

Крім доставки, інструкція поширення сеймикових універсалів не завжди виконувалась й у випадках, коли свої оригінали сеймикових універсалів отримували не всі гроди воєводства. На що скаржилася шляхта

[257, s. 108]. Тоді одні уряди робили копії цих універсалів для інших (виявлено два випадки, коли Львівський грод відправляв копії зі «своїх» сеймикових універсалів до Жидачева) [32, арк. 1440-1442; 33, арк. 319-323] або позичали «свій» оригінал для облятування (наприклад, оригінал сеймикового універсалу доставили Львівському гроду з Перемишля, і вірогідно це був «перемишльський» оригінал, адже львівські урядники після облятації повернули його до Перемишля [72, арк. 97-99]).

Очевидно, такою ж була ситуація з доставкою інших загальнодержавних / пріоритетних універсалів до гродів. Відомий єдиний випадок, коли один посланець доставив ідентичні універсали до кількох гродів воєводства. Це був Войцех Нешкевич (Albertus Nieszkiewicz), який приніс документи до Жидачівського і Галицького гродів. Універсали в гродах були облятовані з різницею в один день (спочатку облятували в Жидачеві). Видали документи в Стрию у червні 1686 р., в них повідомлялось про необхідність затримувати військових-втікачів [15, арк. 530-532; 30, арк. 732, 752-755]. До Перемишльського гроду цей універсал доставив уже інший посланець: Себастьян Яворський (Sebastian[us] Jaworski) [109, арк. 2421-2423]. Вважаємо, що за потреби (особливо при доставці пріоритетних універсалів) могли залучати більшу кількість коморників / дворян на певну територію, ніж це відбувалось при доставці сеймикових універсалів.

Свою специфіку доставки до гродів Руського воєводства мали королівські універсали, адресовані шляхті Подільського воєводства. Облятація «їхніх» універсалів у цих гродах пов'язана з окупацією території воєводства Османською імперією протягом 1672-1699 рр. [191, с. 48] Спочатку їхні сеймики проводились в Галичі, а з 1677 р. – у Львові [177, с. 768]. Крім одного випадку [70, арк. 936-940], ці універсали й надалі

адресувались Подільському воєводству, про що зазначалось на зворотах оригіналів виявлених універсалів.

У львівські акти сеймикові універсали для подільської шляхти вписували на один – три дні пізніше, ніж ідентичні універсали для шляхти Львівської землі (в одному випадку аж через два тижні [54, арк. 2825-2828, 3028-3030]). Серед тих, хто приносив ці документи, були: писар земської *подільської* канцелярії Францішек Лицяковський (Franciscus Lyciakowski), урядник Кам'янецького гроду, регент Георгій Корендович (Georgius Korendowicz) [66, арк. 272-277; 67, арк. 1667-1669] та придворний кам'янецького каштеляна Антоній Квасецький (Antonius Kwasecki) [59, арк. 3100-3102]. Очевидно, універсали отримував урядник Подільського воєводства, а вже потім його відносили на облятацію до гродів Руського воєводства, якщо бачили в цьому потребу. Тільки у двох випадках співпала дата впису сеймикових універсалів і для шляхти Львівської землі, і для шляхти Подільського воєводства [61, арк. 2153-2156, 2156-2159; 66, арк. 272-277, 278-284]. Причому в одному з цих випадків обидва універсали привіз з Яворова один посланець – згаданий Георгій Корендович [66, арк. 272-277, 278-284].

Час доставки загальнодержавних / пріоритетних королівських універсалів зі столиці до гродів Руського воєводства був різним. Можна зауважити наступну закономірність: універсали з Варшави до Холма доставляли протягом одного-двох тижнів, тоді як до інших гродів Руського воєводства (головно Львівського) протягом півтори-двох з половиною тижнів. Облятація цих документів в актах Холмського гроду відбувалась швидше, очевидно, через територіальну близькість до столиці. Хоча так було не завжди, інколи різниця в часі облятації універсалів у книгах Холмського й інших гродів воєводства була несуттєвою і відбувалась у той самий день чи з інтервалом у два дні. За потреби (наприклад, негайно

скликати військовий сеймик) час доставки універсалу зі столиці до Руського воєводства міг складати всього два дні [6, арк. 436-437].

Натомість деякі загальнодержавні універсали доставляли зі столиці дуже довго. Зокрема, це універсали, що оголошували необхідність сплати кварцяного податку. Облятувалися вони до перемишльських [101, арк. 461-462], галицьких [17, арк. 1428-1430] і львівських [76, арк. 126] книг аж через місяць після видачі. Можливо, спочатку ці універсали оголошували у місцях, населення яких повинно було сплачувати цей податок, а пізніше їх вносили до гродських актів.

Коли універсали видавались на території Руського воєводства чи недалеко від нього, то час їх доставки до гродів складав кілька днів, рідше тиждень-півтора. Тут уже спостерігаємо іншу закономірність: такі універсали облятували у холмських книгах пізніше, ніж у львівських, уже через територіальну віддаленість гроду від місця видачі документу. Знову ж таки відомий виняток, коли універсал, що ним повідомляли про необхідність сплати гіберни до свята святого Михаїла (21 листопада), облятували у львівських, перемишльських й сяноцьких книгах майже через місяць після видачі, хоч виданий він був у Львові [52, арк. 1757-1760; 98, арк. 2976-2979; 135, арк. 1909-1912]. Все ж період його облятації наприкінці липня – на початку серпня давав достатньо часу для поширення його змісту до встановленої кінцевої дати сплати податку.

Час облятації сеймикових універсалів регламентувався законом: не пізніше, ніж за два тижні до дати проведення сеймику [239, s. 63]. Частіше всього ця вимога виконувалася. Траплялися випадки, коли універсали облятували за тиждень чи трохи більше тижня до сеймику. Загалом, ними скликали повторні [42, арк. 1068-1070] чи екстраординарні сеймики [6, арк. 436-437] (тобто виникала непередбачувана потреба скликати сеймик у вузькі терміни: через близьку дату сейму чи активні воєнні дії). Все ж

інколи облятація сеймикових універсалів відбувалася занадто пізно: за один [143, арк. 45-46], два [42, арк. 1579-1582; 61, арк. 2486-2488; 88, арк. 1221-1223] чи три дні [59, арк. 3100-3102] до сеймику або взагалі після сеймику [41, арк. 2597-2599; 88, арк. 1439-1442].

Розсилання загальнодержавних / пріоритетних універсалів з Львівського або Перемишльського гродів по інших гродських урядах Руського воєводства займало від одного-двох днів до півтора тижня. Винятки зустрічаємо у жидачівських актах, коли сеймикові універсали тут облятували через 2,5 тижні після львівської облятації [31, арк. 1962-1964; 64, арк. 1664-1666] і через 3 тижні після перемишльської [28, арк. 1190-1192; 99, арк. 83-86]; у теребовельських актах, коли облятація універсалу з вимогою сплати того ж кварцяного була здійснена через 2,5 тижні після перемишльської [101, арк. 461-462; 147, арк. 458-459]; у галицьких актах, коли універсал, що оголошував сплату вибранецького податку, облятовано аж через півтора місяця після львівської облятації [6, арк. 593-594; 39, арк. 366-368].

Особливості видачі *непріоритетних монарших універсалів*, а саме на прохання певної особи чи групи осіб, вплинули й на процес їхньої доставки до гродських урядів: цим не займалися державні службовці. Частина таких універсалів таки потрапила до гродських книг, як через їхню вічну доказову силу, так і завдяки можливості ширшого оприлюднення змісту документу. Час доставки цих універсалів до гродів Руського воєводства був дуже різним, частіше всього набагато довшим, ніж час доставки монарших універсалів попередньої групи. Наприклад, універсали, що стосувалися «релігії грецької», могли облятувати аж через два роки після їх видачі [7, арк. 1803-1806]. Загалом облятація таких документів могла відбутися й упродовж двох-трьох тижнів після їх виставлення.

Універсали, що стосувалися Самбірської економії облятували через місяць [92, арк. 39-41], два-три місяці [90, арк. 1517-1518, 1520-1521; 121, арк. 2929-2931], а то й через півроку [89, арк. 41-44]. Місяць часу йшов й на подання для облятації універсалів, що повідомляли про певне призначення [38, арк. 2490-2493; 61, арк. 1851-1852, 1881-1883]. Через один [71, арк. 1867-1870], три [89, арк. 2522-2526; 102, арк. 405-409; 117, арк. 2026-2028], а то й сім місяців [72, арк. 488-490] приносили до гродів універсали, які стосувались особливостей сплати поголовного податку євреями.

Пізно доставляли в гроди й універсали, які повідомляли про особливості виплати компенсації подільським емігрантам: через один [46, арк. 1567-1570] і чотири місяці [135, арк. 109-111]. Очевидно, тут ситуація була подібною до сеймикових універсалів, адже вони адресувалися не гроду, а Подільському воєводству. Шляхта останнього й поширювала зміст універсалу між собою, не завжди використовуючи можливості не своїх гродів.

Інколи через один-два місяці облятували й універсали щодо особливостей сплати купецької донативи [50, арк. 2115-2116; 52, арк. 1706-1709] чи митного збору [108, арк. 2510-2512].

Не спішили облятувати в гродах й універсали, що стосувались політики влади відносно певних населених пунктів: їхнього захисту [44, арк. 1708-1712; 93, арк. 1860-1863] чи особливостей сплати податку [63, арк. 1763-1765].

Очевидно, поширення змісту цих універсалів серед осіб чи цілих суспільних груп відбувалося й до їхньої облятації у гродських актах і завдяки тим, на прохання кого видавались ці документи (про це конкретніше у наступному розділі). До гродів такі універсали приносили особи, безпосередньо зацікавлені у вписі й поширенні їхнього змісту гродськими урядниками:

- королівські універсали, що оголошували особливості сплати поголовного податку євреями, приносили до гродів старші цієї громади, на прохання яких і видавалися подібні універсали: рабин львівської синагоги Мошко Шмуйтович (Moszko Szmuytowicz) [71, арк. 1867-1870], синдик львівської синагоги Лазар Ісаакович (Lazar Jsaakowicz) [72, арк. 488-490], старші холмської синагоги Ізко Аранович (Jzko Aranomicz) та Ізко Левкович (Jzko Lewkowicz) [157, s. 747-753];

- універсали, що стосувались політики влади щодо певних міст, приносили представники їх громад [38, арк. 2490-2493; 83, арк. 2149-2151; 93, арк. 1860-1863] чи міські очільники [158, арк. 730-733];

- універсал, яким оголошували продовження королівської протекції над Скитським монастирем, до галицького гроду приніс ігумен цього монастиря [7, арк. 1803-1806];

- універсал, яким повідомляли, що податок з вибранецьких ланів протягом певних років повинен йти на допомогу подільським емігрантам, доставив призначений комісар для збору цього податку Станіслав Домбровський (Stanislaus Dombrowski) [155, s. 1663-1664].

Універсали цієї групи приносили їй представники тих, на прохання кого видавався документ:

- універсали, що стосувались митної політики держави, доставили урядники державної митниці: її писар Альберт Єзлерст (Albertus Jezlerst) [91, арк. 2238-2240] та наглядач Францишек Єзерський (Franciscus Jezierski) [96, арк. 2560-2564] подали документи до Перемишльського гроду. Два універсали цієї тематики до Перемишльського гроду [95, арк. 844-848; 96, арк. 757-761] та один до Львівського [49, арк. 991-993] доставив житель Перемишля Гіацинт Руднічек (Hiacynthus Rudniczek), а ще два такі універсали до Львівського гроду були принесені Александром Славінським

(Alexander Sławinski) [45, арк. 831-833; 52, арк. 1706-1709]. Очевидно, останні згадані особи мали відношення до діяльності коронної митниці, проте це не було зазначено канцеляристами гроду;

- універсали, зміст яких відповідав церковній політиці Йосифа Шумлянського [195, с. 29-43], приносили його прихильники (при цьому члени Львівського ставропігійського братства) – Георгій Корендович [300, с. 66], Іван Мокрицький (Joannes Mokrzyckj) [174, с. 233] та придворний – Станіслав Ланчковський (Stanislaus Łączkowski) [15, арк. 612-614];

- документ, яким оголошували ануляцію помилково наданої грамоти Йосифу Шумлянському на владиттво на користь Єремії Свістельницького, приніс син останнього Александр [43, арк. 591-595];

- універсал, яким повідомляли про зібрання у Любліні священнослужителів обох церков «релігії грецької», доставив отець чину Василя Великого Прокопій Колачинський (Procopius Kołaczynski) [156, s. 1365-1368].

Отже, процес доставки монарших універсалів до гродів Руського воєводства залежав від важливості їхнього змісту для влади. Загальнодержавні / пріоритетні універсали цільово направляли до гродів через королівських коморників або дворян. У випадку Руського воєводства вони могли не приносити універсал безпосередньо до кожного гродського уряду, натомість залишали кілька примірників в одному гроді, а звідти їх відправляли до інших. Формат доставлених універсалів повинен був забезпечити їх від пошкодження. Непріоритетні монарші універсали не направляли цільово до гродів. Сюди їх доставляли ті особи, що були безпосередньо зацікавлені у видачі й поширенні змісту цих документів, чи представники таких осіб / інституцій, якщо бачили у цьому потребу.

РОЗДІЛ 5. КОМУНІКАЦІЙНЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОРОЛІВСЬКИХ УНІВЕРСАЛІВ НА ТЕРИТОРІЇ РУСЬКОГО ВОЄВОДСТВА

5.1. Облятація (внесення) монарших універсалів до городських актів та її комунікативна ефективність

Доставлені до городу королівські універсали вручались городському старості (як наміснику короля [194, с. 17]), або, за його відсутності, підстарості [192, с. 19]. Саме городський уряд, а не його допоміжний орган – канцелярія, приймав королівську документацію. Про останнє свідчить вступний канцелярський протокол: «До уряду і нинішніх городських, старостинських львівських актів...» [50, арк. 2115-2116]. Коли оригінал універсалу скеровувався безпосередньо до городу та залишався при його актах, то часто канцеляристи записували дату здійснення облятації на звороті документу [30, арк. 732, 752-755; 37, арк. 67-69; 38, арк. 607-610, 1711-1713; 62, арк. 1140-1142]. Інколи тут писали й початковий канцелярський протокол [30, арк. 732, 752-755; 42, арк. 1579-1582].

Облятацію королівського універсалу в актові книги здійснювали канцеляристи нижчої категорії. Протягом XVII–XVIII ст. це був підписар, тобто помічник писаря [194, с. 19]. Він, за конституцією 1631 р., повинен був складати присягу на уряд [172, с. 688]. Займатись облятуванням універсалів могли й індуценти (писарі канцелярії [228, с. 17]). Вони не складали присяги при зайнятті канцелярської посади, їхня робота не оплачувалася (інколи їм надавали невелику винагороду). Індуценти, виконуючи вказану роботу, проходили практику та набирались навичок з перспективою набуття правничої кваліфікації [256, с. 138; 271, с. 60]. Підписарі та індуценти повинні були гарно писати, знати *ars dictandi*, латину [271, с. 60] та, звичайно, польську. Для здобуття необхідних

навичок, більшість працівників канцелярії навчались у парафіяльних школах [271, s. 58].

Впис королівського універсалу робили на підставі принесеного оригіналу документу [291, s. 15], а інколи копії, виданої й затвердженої іншою канцелярією [15, арк. 45-48; 30, арк. 182-187] (про що мова піде далі). Переписувались документи в акти виключно в приміщенні канцелярії [228, s. 16]. Підставою для будь-якого впису документу мало бути доручення уповноваженої особи [192, с. 120]. Очевидно, у випадку монарших універсалів, таким дорученням могло бути королівське, розміщене у кінцевій публікації монарших універсалів. За облятацію неперіоритетного монаршого універсалу, скоріше всього, платили, адже впис королівських документів, що здійснювався на бажання зацікавлених осіб, був платним [257, s. 103-104]. Натомість облятація загальнодержавних / пріоритетних універсалів відбувалась безкоштовно, адже здійснювалась з королівського наказу. До того ж, судові уряди, на відміну від інших, і так отримували грошову платню за виконувану роботу [312, s. 204]. Вказівку на здійснення облятації королівського універсалу підписарю чи індукценту давав регент канцелярії.

Спочатку анований зміст універсалу переписували до протоколу (чорновика), можливо задля реєстрації документів. У тогочасній канцелярській практиці практикували наступне: якщо оригінали чи завірені копії документу не були принесені відразу ж, то вписати його до індукт (чистових актових книг) можна було ще протягом трьох днів. В іншому випадку, на місці пропущених аркушів індукту потрібно було великими літерами написати *vacuum* [228, s. 9]. У випадку неписання універсалів нерідко зустрічаються тільки їхні заголовки чи також початковий канцелярський протокол в індуктах, при цьому залишені чисті аркуші книги не мали потрібного *vacuum* [111, арк. 2377-2378]. Наявність останнього

вимагав закон, за виконанням якого повинен був спостерігати регент канцелярії (як і за всією її роботою) [228, s. 9].

Коли оригінал чи копію універсалу приносили відразу, то – після запису у протокол – його облятували в індуктах з відповідним використанням формул. Як наслідок, впис у протоколі про цей універсал закреслювали. В кінці протоколу підписарі чи індуценти могли, правда не завжди, писати своє прізвище. У процесі дослідження було виявлено частину королівських універсалів, запис про яких у протоколі закреслений, але їх обляти в чистових гродських актах відсутні. Всі ці універсали були загальнодержавними / пріоритетними, тобто цільово направлялися і зберігалися у гроді. Можливо облятація цих документів полягала у прошиванні самого оригіналу в гродські акти, а не дослівному його переписі. Відтак ці оригінали могли просто випасти й загубитись перед прошиванням аркушів окремих зшитків в актову книгу [54, арк. 1384].

Заголовки для вписів монарших універсалів, що надавалися канцеляристами гродських канцелярій, були різноманітними. Інколи вони були досить загальними: «Облята листів-універсалів» («Oblata literarum vniuersaliu[m]») [80, арк. 139-142] чи «Облята листів-універсалів священного королівського маєстату» («Oblata l[ite]rarum vniuersalium Sacrae Regiae M[aiesta]tis») [80, арк. 1094-1096]. В деяких випадках навпаки розлогими: «Листів-універсалів священного королівського маєстату виданих щодо вибору посланців на генеральний гродненський сейм облята» («Literarum vniuersalium S[acrae] R[egiae] M[aiestatis] p[ro] electione nuntiorum ad comitia g[e]n[er]alia Grodnen[sia] emanatarum oblata») [16, арк. 1187-1190].

Канцеляристи могли й не вказувати, що це універсал, а, наприклад, обмежуватися окресленнями лист: «Облята листів священного королівського маєстату, що стосуються магістрату міста Львова» («Oblata

l[ite]rarum S[acrae] R[egiae] M[aiestatis] magistratus ciuitatis Leopoliensis seruientium») [41, арк. 2585-2587], чи рескрипт: «Облята листів-рескриптів священного королівського маєстату, що стосуються справі поважного Свістельницького, єпископа львівського» («Oblata literarum S[acrae] R[egiae] M[aiesta]tis rescript[orum] in rem venerabilis Swistelnickei episcopi Leopoliens[is] seruientium») [42, арк. 337-341], чи навіть привілей: «Облята привілею священного королівського маєстату, що стосується ласкавого Верлінга» («Oblata priuilegii S[acrae] R[egiae] M[aiestatis] E[gregius] Werling seruientis») [58, арк. 882-884].

Свою особливість мав заголовок універсалів-wісі, які часто окреслювали як «literarum univesalium restium» [82, арк. 2686-2689]. Інколи не вказували, що універсал був монаршим: «Листів-універсалів, що забороняють експорт з Корони купцям, облята» («Literarum vn[iver]salium exituum extra Regnum mercatoribus denegantium oblata») [14, арк. 612-614].

Наведене в заголовку означення облятованого універсалу гродські канцеляристи повторювали й у початковому канцелярському протоколі. Подекуди вони різнилися: в заголовку могло бути конкретизованим («Облята листів-універсалів священного королівського маєстату, що надаються старостам і державцям коронних добр») [17, арк. 1428-1430], а в початковому канцелярському протоколі спрощеним («листи-універсали священного королівського маєстату») [17, арк. 1428-1430], або навпаки («Листів-універсалів священного королівського маєстату облята» – в заголовку, «листи-універсали щодо галицького сеймику, що швидко відбудеться, видані священним королівським маєстатом» – у початковому протоколі) [13, арк. 1037-1039]. Останній варіант траплявся частіше: в початковому протоколі конкретизували адресатів універсалу [30, арк. 182-187; 51, арк. 753-754; 58, арк. 182-187], тип [88, арк. 1918-1919] і тематику

документу [91, арк. 2261-2264; 136, арк. 1411-1413] чи уточнювати на яких теренах належало оприлюднити універсал [4, арк. 1042-1045].

Відомі також випадки, коли заголовок не містить жодної конкретики: «Облята», але в початковому канцелярському протоколі відсилають власне до нього – як до нібито більш інформативного: «листи-універсали священного королівського маєстату видані у справі вищеназваних» [104, арк. 1424-1428]. У випадку, коли облятація полягала у прошиванні оригіналу в зошит актової книги, то заголовок міг майже збігатися з коротким початковим канцелярським протоколом [42, арк. 1891; 44, арк. 2009-2011; 46, арк. 1547-1550; 49, арк. 362]: «Облята листів-універсалів священного королівського маєстату, що оголошують вишенський партикулярний сеймик Руського воєводства, що відбудеться 10 вересня, рукою священного королівського маєстату підписані і малою печаткою скріплені, такого змісту» [48, арк. 1126-1130].

Стандартного формулювання початкові канцелярські протоколи не мали. Хоча вписи у земські й гродські акти повинні були відповідати статутам і правовим кодексам, проте з часом практика канцелярії виробила свої особливості [215, s. 150]. Інколи тут могли опустити заголовок [54, арк. 3028-3030]. Проте незмінною була кінцівка протоколу, де містилось повідомлення про прийняття монаршого універсалу та кінцеві фрази: «наступного змісту» («Tenoris talis») [50, арк. 2115-2116], «про зміст його словами» («de tenore verborum eismodi») [51, арк. 753-754], «зміст є наступний» («tenor est talis») [49, арк. 991-993], «наступного змісту» («tenoris sequentis») [42, арк. 337-341] тощо.

Не завжди тут повідомляли про тих, хто приносив універсал до гроду. Особливо рідко зустрічається таке повідомлення в початкових протоколах, що починалися виразами: «Обляти є уряду теперішньому гродському старостинському сяноцькому листи ...» («Oblatae sunt officio p[rae]senti

castrensi capitanealia Sanocensi literae») [131, арк. 1178-1181]. Найчастіше їх застосовували у сяноцьких актах, тому майже невідомо хто приносив універсали до цього гроду. Натомість, коли початковий протокол починався виразами: «До уряду й актів теперішніх гродських старостинських перемишльських особисто прибувши, шляхетний...» («Ad officium et acta praesentia castren[sia] capitanealia Praemyslien[sia] personaliter veniens, nobilis...») [80, арк. 1094-1096] (найчастіше зустрічаються у перемишльських і львівських актах), «Уряд теперішній гродський старостинський жидачівський листи... до актів уряду теперішнього шляхетним ... принесені вписав («Officium praesens castrense capitaneale Zydzaczouienne literas... ad acta officij praesentis per nobilem ... porrectas suscepit») [32, арк. 1440-1442] (у галицьких актах періоду правління Міхала I, теребовельських і жидачівських актах), «До особистої/окремої облятації шляхетний...» («Ad personalem oblationem nobilis...») [13, арк. 892-896] (у галицьких актах періоду правління Яна III і жидачівських), «На прохання шляхетного ... до актів теперішніх облятою принесені» («Ad postulationem nobilis ... ad acta praesens per oblatam porrectas») [150, s. 287-291] (у холмських актах до 1675 р.), то майже завжди вказувалось ім'я і прізвище посланця, котрий приніс універсал.

Крім цього у початковому канцелярському протоколі могли вказувати:

- способи засвідчення універсалу [80, арк. 1094-1096] (не завжди зазначали тип печатки, а якщо й вказували, то вона могла не співпадати із зазначеною в обляті після тексту універсалу; також здебільшого не згадували про затвердження змісту універсалу підписами канцелярійних чи інших урядників);

- місце й дату видачі документу [9, арк. 370-372] (це було характерним для вписів у Галицькому гроді до початку 1673 р.; причому в одному

випадку подана канцеляристами дата не відповідала вказаній у датації самого універсалу [63, арк. 2226-2229]);

- коротку анотацію змісту [12, арк. 1827-1829];

- розпорядження коронному генеральному возному опублікувати універсал [79, арк. 2404-2406] (про це зазначали в кінцевій частині протоколу в галицьких, перемишльських і сяноцьких актових книгах; канцеляристи Галицького гроду навіть вказували ім'я цього урядника [12, арк. 1796-1799]).

Після дослівного перепису – облятації оригіналу чи копії королівського універсалу – гродські канцеляристи вміщували кінцевий канцелярський протокол. Зазвичай він містив два повідомлення: про місцезнаходження оригіналу / копії облятованого універсалу та про здійснення публікації змісту універсалу коронним генеральним возним.

При актах залишали ті оригінали / копії універсалів, що адресувалися безпосередньо гроду й були загальнодержавними / пріоритетними. У таких випадках у кінцевому протоколі канцеляристи занотовували: «Після вписання оригінал при актах теперішніх залишився» («Post in grossationem originale circa acta p[rae]sentia remanet») [28, арк. 1190-1192]. Зберігати ці залишені оригінали / копії належало в архіві канцелярії, який розміщувався там само [185, с. 17-18]. Подекуди траплялися випадки, коли універсали цієї групи не залишали у канцелярії гроду. Зазвичай це були документи, якими скликали різні типи сеймиків [17, арк. 904-906; 61, арк. 2470-2473; 116, арк. 1621-1625; 118, арк. 1312-1314; 121, арк. 57-59, 1315-1318] і які доставляли до Перемишльського гроду. Можливо вони повертались посланцеві задля наступного подання їх іншим особам чи гродам.

Незагальнодержавні універсали, після облятування, віддавали тим, хто їх приніс, а в кінцевому протоколі нотували це наступним чином:

«Після вписання справжній оригінал, [що є] вищеописаним прийнятим, є повернутий, з повернення якого уряд теперішній поквитував» [29, арк. 1024-1026].

В останній частині кінцевого канцелярського протоколу вказували на отримане возним розпорядження оприлюднити зміст універсалу, також зазначали в яких місцях і за яких умов було реалізовано цю публікацію [78, арк. 1846-1849]. Звичною є наявність тільки однієї з частин кінцевого протоколу: відомості про оголошення універсалу возним [88, арк. 1221-1223] чи місцезнаходження оригіналу [89, арк. 2522-2526]. Інколи формула взагалі відсутня: найчастіше у львівських гродських актах, коли облятація універсалу полягала у прошиванні принесеного оригіналу універсалу, а не його дослівному переписі [46, арк. 1469-1470].

На відсутність принципової різниці між способами облятування документу до гродських книг вказує наступний випадок: через те, що прошитий оригінал універсалу був більшого формату, ніж аркуші гродської книги (що зустрічалося часто), його просто обрізали. Обрізану частину тексту було вписано гродськими канцеляристами на аркуші книги [62, арк. 1140-1142]. Прошиті оригінали документів найчастіше зустрічаються у львівських гродських актах. Таку ситуацію можна пояснити тим, що попри довгий робочий день у канцелярії, який тривав 10 годин (тобто канцеляристи працювали 5 годин зранку (від 6-ї до 11-ї години) та 5 годин після обіду (від 1-ї до 6-ї години)) [185, с. 23], канцеляристи не справлялись зі значним припливом документації до Львівського гроду, не завжди встигаючи їх переписувати в акти.

Рівень комунікативної ефективності монаршого універсалу на території Руського воєводства на етапі його прийняття й облятування в гродах є спірним. Формально тогочасне право гарантувало для кожного зацікавленого обивателя можливість звернутися до гроду і отримати

необхідну йому інформацію [256, s. 319]. Реалізації цього сприяло й те, що після оголошення «вічності» гродів вкінці XV ст., актові книги зберігалися у канцелярії, а не як приватна власність у старости чи його родини [185, с. 17-18]. Тримали їх у скринях, які, залежно від розміру, закривались на один-три ключі. Для того щоб їх відкрити, необхідна була присутність трьох урядовців суду або їхніх коморників [228, s. 48].

Судові книги формувалися за хронологією, а вписи за часом надходження, що спрощувало пошук необхідних актів. Шукати інформацію слід було або особисто в присутності канцелярських урядників, або винаймаючи когось з них. У випадку виявлення потрібної обляти, саме канцелярист повинен був підготувати і видати відповідний випис (екстракт) – точну копію облятованого документу включно з початковим і кінцевим канцелярськими протоколами. Якщо інформація не була знайдена, то уряд міг видати посвідчення із поясненням причин. Останні полягали у знищенні книг чи у тому, що під час пошуку не було виявлено вказаного впису [228, s. 77-79].

Так повинно було відбуватись, проте, інколи самі канцеляристи створювали перешкоди для отримання необхідної інформації. Часто не виконували й постанови про те, що за збереженням та пошуком актів мав спостерігати регент канцелярії чи інший канцелярист. Свідченням чому є випадки, коли канцеляристи передавали ключі від архіву стороннім особам, котрі потребували виписів. Крім того, ще в другій половині XVII ст. канцелярська документація могла бути розпорошеною, без палітурки. І це при тому, що за її збереження повинні були відповідати як гродський писар, так і староста [252, s. 380]. Обмеження умов доступу до гродських актів могло бути зумовлене й об'єктивними перешкодами. Так, на початку 1670-х рр. стався завал у приміщеннях, де відбувався суд та містилася канцелярія

Львівського гроду, і ще до 1680-х рр. цю проблему не було вирішено [227, s. 6].

Не тільки специфічні умови збереження монарших універсалів і доступ до них у гродських канцеляріях визначали їх (універсалів) комунікативну ефективність на рівні гродів. Відкритим залишається питання чи беззастережно здійснювалась обов'язкова облятації королівських актів у гродські книги. В процесі дослідження в актових книгах гродських урядів Руського воєводства було виявлено чималу кількість королівських універсалів. Проте, вважаємо, що це не всі навіть загальнодержавні / пріоритетні універсали, які в той час були відправлені до гродів Руського воєводства. По-перше, відомі випадки, коли процес облятації фактично не відбувся: в актах наявні тільки заголовки чи й початковий канцелярський протокол (без тексту самого універсалу).

По-друге, деякі загальнодержавні універсали не облятували у гродських книгах: у сеймикових документах, ляудах та інструкціях послам на сейми шляхта жалілась на занедбання актикації сеймикових універсалів [257, s. 107]. По-третє, виявлено чимало випадків, коли загальнодержавні універсали облятували тільки в деяких гродах воєводства, хоча зміст цих універсалів стосувався шляхти усіх земель. Наприклад, універсал-вісі, яким ще й скликали військовий сеймик у Вишні, відклався в перемишльських та сяноцьких актах [91, арк. 2069-2074; 131, арк. 1249-1255], натомість його немає у львівських гродських книгах, тоді як цей універсал обов'язково мусив до них потрапити.

Отже, доставлені монарші універсали вручались королівськими посланцями старості (або підстарості) гроду та передавались до гродської канцелярії для їхньої облятації у гродські актові книги. Облятування здійснювали підписарі гродської канцелярії, при цьому надавали універсалу заголовок, початковий і кінцевий канцелярські протоколи. Наявність або

відсутність у них тих чи інших елементів залежала від усталеної в конкретному гроді практики, зокрема від тих зразків формул, які використовувалися конкретними гродськими канцеляристами, та виробленої традиції гроду. Хоча гродські акти зберігались при канцелярії і декларувалась їхня доступність, проте недбалі умови зберігання актів та обмежений доступ до них зменшували комунікативну ефективність монаршого універсалу. Останньому не сприяло й те, що не всі королівські універсали, цільово направлені до гродів, облятувались в їхніх актах.

5.2. Оголошення змісту королівських універсалів серед населення

Публічне оголошення інформації з королівського універсалу відбувалось як за допомогою гродських урядів, так і без неї. Позагродові засоби головно використовували для поширення змісту неперіоритетних універсалів. Очевидно, ще до впису в гродські акти зміст цих документів уже цільово поширювався серед певних суспільних груп, відтак облятація не мала інформативних цілей. Свідчить про це й пізня (відносно дати видачі) доставка неперіоритетних універсалів до гродів, які ставали лише одним з багатьох місць поширення змісту цих документів. Для прикладу, у кінцевих публікаціях універсалів, що стосувалися «релігії грецької», вміщено вимоги: «наказуємо його публікувати по всій нашій державі і його митрополичій юрисдикції на місцях звичайних» [52, арк. 2311-2314], «хочемо, щоб велебні митрополити, єпископи та інші керівники наказували його публікувати» [54, арк. 177-182]. Відтак митрополити і єпископи мали публікувати універсал на підпорядкованій їм території.

Управителем і юрисдикційним зверхником, котрий, відповідно, повинен був виконувати пастирські й адміністративні функції щодо мешканців «релігії грецької» [200, с. 428] Руського воєводства, був єпископ

Львівської, Галицької й Кам'янецької єпархії, який резидував у Львові в соборі св. Юра. Очевидно, королівські універсали з питань «релігії грецької» для Руського воєводства спочатку доставляли до єпископського двору, де вони потрапляли до його канцелярії [200, с. 446]. Урядники останньої й займалися поширенням змісту універсалу серед вірних «релігії грецької» в єпархії.

Свідчить про це незвично розлоге донесення коронного генерального возного Якуба Дашинського, чю реляцію вписали 31 січня 1673 р. разом з монаршим універсалом, виданим 30 жовтня 1672 р. Цікаво, що тут названі імена осіб, які підтверджували свідчення возного. У донесенні повідомлялось про присутність Якуба Дашинського при оголошенні змісту цього листа (універсалу) у катедрі св. Юра, яке відбулось 17 листопада 1672 р. Тоді ж, у присутності як шляхтичів, так і осіб простого стану «релігії грецької», Йосифа Шумлянського поставили на єпископа львівського, галицького та кам'янецького. Відзначено присутність світських достойників, зокрема Станіслава Бадецького і Бартоломея Зіморевича, та велебних отців, пресвітерів монастирів і капітульного інстигатора, відтак акцентовано на прийнятті Шумлянського на катедру публічно й без будь-яких заперечень [43, арк. 191-194]. Скоріше всього такий запис у гродських актах робився для додаткового підтвердження права Йосифа Шумлянського на єпископство, адже в цей час іншим претендентом на єпископську катедру виступав Єремія Свістельницький [201, с. 70-71]. Як вказувалося, до Львівського гроду такі універсали для мешканців «релігії грецької» доставляли представники близького оточення тодішнього львівського православного єпископа Йосифа Шумлянського (1668–1708 рр.).

Подібною була й ситуація з королівськими універсалами, що стосувались торгівельної / митної політики держави. У кінцевій публікації

деяких з них зустрічаємо вимоги оприлюднити їхній зміст по коморах і прикоморках [52, арк. 1706-1709] чи на ярмарках [45, арк. 831-833; 91, арк. 2238-2240]. Такі універсали знову ж досить пізно облятували в гродських актах, а до гродів їх приносили, цілком передбачувано, представники / урядники коронної митниці.

Вважаємо, що й універсали, якими повідомлялись особливості сплати поголовного податку євреями, поширювалися старшими єврейської громади, на прохання яких й видавались ці документи.

Коли зміст королівських універсалів стосувався монаршої політики щодо окремого чи усіх міст держави, то їх могли облятувати до міських актів і поширювати серед населення міст за посередництвом магістратських урядників. Про останнє свідчить й вимога оголошення змісту універсалів по містах, вміщена в кінцевій публікації документів [42, арк. 1956-1958; 53, арк. 388-392]. Зокрема у Львові до гроду такі універсали часто приносили саме представники міської громади: Якуб Мосьціцький (Jacobus Moscicki) – львівський лавничий писар у 1676-1684 рр., лавник протягом 1682-1683 рр. та райця у 1683-1707 рр. [240, s. 400]; доктор філософії і права [42, арк. 1956-1958]; Ян Бадині (Joannes Badłyni) – писар лонгерії протягом 1671-1684 рр. [240, s. 374; 44, арк. 1708-1712] тощо.

Натомість гродські уряди були основним засобом для поширення інформації із загальнодержавних / пріоритетних універсалів. Відповідальним за публікацію їхнього змісту був регент (керівник) гродської канцелярії [256, s. 129]. Грод в цей час мав кілька способів для здійснення масової комунікації монаршим універсалом.

Найперше королівський універсал міг оприлюднювати урядник, який діяв при гроді – коронний генеральний возний. Не можемо однозначно сказати чи спочатку облятували універсал до актів, а потім його оголошував

возний, чи навпаки. У початковому канцелярському протоколі про розпорядження оголосити зміст універсалу, надане гродським урядом возному, частіше всього зазначали вже після повідомлення про прийняття цього документу до книг [134, арк. 307-310]. В одному випадку було чітко вказано, що «уряд теперішній прийняв і наказав у свої акти вписати, на кінець возному вищеописаний [універсал] опублікувати» [98, арк. 2976-2979]. Натомість у кінцевому протоколі повідомляли про уже здійснену публікацію королівського універсалу коронним генеральним возним: «І тут далі перед тим самим урядом та актами нинішніми гродськими старостинськими перемишльськими особисто ставши, генеральний коронний возний обачний Станіслав Горник, уряду нинішнього відпоручник, силою свого правдивого та вірного зізнання публічно й виразно зізнався, [що] за дорученням уряду нинішнього та [на] виконання повинності свого уряду вказаний лист-універсал священного королівського маєстату, у справі коронних митниць виданий, найперше тут у замку, потім на публічній площі міста нинішнього Перемишльського за присутності численних різного стану людей, що звідусіль собі стояли, своїм високим, вознівським голосом оголосив та до відомості всіх представив, про що нинішня реляція» [96, арк. 2560-2564].

Згадки про необхідність оголошення возним змісту монаршого універсалу у канцелярських протоколах, у кінцевій публікації самого монаршого універсалу («наказуємо гродським урядам всіх воєводств і коронних земель, щоб цей наш універсал до книг своїх прийнявши, через генеральних возних на публічних місцях оголосити і до відомості всіх подати наказали» [27, арк. 95-96; 96, арк. 757-761; 134, арк. 307-310; 154, s. 1651-1654]), свідчать про усталену практику поширення змісту документу саме цим урядником. Зважаючи на обов'язки, коронний

генеральний возний мав бути відомим і впізнаваним для місцевого населення.

Оскільки львівські гродські канцеляристи рідко вписували кінцевий канцелярський протокол при облятації універсалу, то майже не маємо відомостей про возних, які «спеціалізувались» на публікації королівських універсалів при Львівському гроду. У досліджуваній період тут оприлюднювали універсали наступні коронні генеральні возні: на початку 1673 р. – шляхетний Якуб Дашинський (Jacobus Daszynski) [43, арк. 191-194], влітку 1677 р. – Ян Шагальський (Joannes Szagalaskj) [49, арк. 991-993] та Мацей Сплавський (Mathias Spławskj) [49, арк. 1058-1061], влітку 1679 р. – Якуб Сташовський (Jacobus Staszowski) [53, арк. 388-392], в 1683 р. – Шимон Іжиковський (Simon Irzykowski) [56, арк. 1323-1325].

Маємо більше інформації про коронних генеральних возних при інших гродах з цього часу. Зокрема, при Перемишльському гроді в 1668-1673 рр. діяв шляхетний Станіслав Пшигоцький (Stanislaus Przygocki); в 1674-1684 рр. – Станіслав Горнік з Перемишля (Stanislaus Gornik de Premiski); в 1686-1688 рр. – Мацей Пайковіч (Mathias Paykowicz); вкінці 1688 р. – шляхетний Мацей Соболевський (Matthias Sobolewski), з літа 1689 р. до осені 1694 р. – Анджей Коніцький (Andreas Konicki).

У Сяноку у період з 1674 р. до літа 1681 р. публікацію королівських універсалів доручали Якубу Гавловічу (Jacobus Gawłowicz), а з осені 1688 р. до кінця правління Яна III – Альберту Хажевському (Albertus Charzewski). Рідше серед генеральних коронних возних, які оголошували універсали принесені до Сяноцького гроду, згадуються: Мартін Дрвега (Martinus Drwięga) [131, арк. 1249-1255] та Григорій Каменський (Gregorius Kamienski) [131, арк. 1316-1319, 1734-1736] (протягом 1674 р.), Клеменс Курковіч (Clemens Kurkouicz) [133, арк. 1005-1008] (влітку

1676 р.), Павел Латомірський (Paulus Latomirski) [141, арк. 484-486] (на початку 1693 р.).

Королівські універсали, що направлялися Жидачівському гроду, оголошував Ігнатій Плуджинський з Жидачева (Ignatius Płudzynski de Zydaczow), а при Теребовельському гроді – шляхетний Себастьян Цеховський (Sebastian[us] Ciechowski).

Коронним генеральним возним, котрий діяв при Галицькому гроді протягом 1668-1676 рр., був шляхетний Кшиштоф Зелінський (Christophoro Zielinski), з 1681 р. до весни 1689 р. – Лесько Пукашовський (Lesko Pukaszowski), а з серпня цього ж р. до кінця правління Яна III – Мацей Касповіч (Matthias Kaspowicz).

Протягом 1670-1677 рр. коронним генеральним возним, котрому доручали публікацію королівських універсалів у Холмському гроді, був Григорій Шиємець з Холма (Hrehorium Przyemiec de Chełm), восени 1678 р. – Григорій Віннічек (Georgius Winniczek) та Миколай Лігенза (Nicolaus Liheza), з літа 1681 р. до осені 1688 р. королівські універсали оголошував тут Василь Хміль (Wasil Chmil).

Генеральний коронний возний повідомляв зміст універсалу на території міста, про що свідчать кінцеві канцелярські протоколи. Зазначалось про оголошення документу на теренах замку, в межах міста, на ринку (через що купці на ярмарку та жінки на торгах були першими інформаторами сеймових новин [210, s. 41]) чи просто в публічному місці. Така конкретизація залежала від канцелярської практики гроду, а отже від зразків, за якими писали цю формулу. Зазвичай тут відзначали присутність при оголошенні універсалу багатьох людей, часто уточнюючи, що вони належали до різних станів. В одному випадку занотовано, що публікація відбулась «у присутності багатьох людей рицарського стану та

плебейського походження» [82, арк. 2168-2173]. Лише один раз акцентовано на тому, що сеймиковий універсал оголосили в присутності численних шляхтичів [140, арк. 227-230]. Оголошення королівського універсалу генеральним коронним возним здійснювалося урочисто під звуки сурм і бубен [42, арк. 1579-1582; 49, арк. 991-993; 120, арк. 2086-2088], у дні, коли в місці було багато негородян [210, S. 46].

З огляду на обсяг деяких монарших універсалів і необхідність впродовж дня оприлюднити документ в кількох місцях, можна припускати, що возний не зачитував повністю текст універсалу, зі всіма клаузулами, а тільки переказував його основну частину. Підтвердженням цього є виявлена у львівській гродській книзі реляція возного з дослівним переказом його промови: «Можете Ваша милість знати, що є воля короля його милості, нашого милостивого пана, згідно з цим універсалом, щоб всі купці, так коронні, як і чужоземні, у воєводстві Руському й у всіх його містах, містечках, селах дідичних і королівських, а особливо у Львові, Самборі, Перемишлі, Ярославлі та в інших, плату від всіх своїх товарів всіляких і від бидла, від коней, від грошових сум, від кожного по грошу під присягою до рук панів старших стрільців міста Львова чи їхніх збирачів, так під час ярмарку, як і без ярмарку, платили й віддавали під винами, у тому ж привілеї й універсалі описаними, не опираючись» [53, арк. 388-392].

Окрім возних, інформаційні функції у справі публікації королівських універсалів могли виконувати й гродські підстарости, адже на них лежав обов'язок особисто повідомляти шляхту про можливий ворожий напад [256, s. 96].

Для якомога ширшого розповсюдження змісту монаршого універсалу гродська канцелярія виготовляла його копії. В першу чергу вони призначалися для відправлення до інших гродів – тих, до яких універсали не надсилались безпосередньо з Коронної канцелярії. Видавались такі копії

здебільшого у вигляді трансумптів, які містили відтворений текст документу, засвідчений державною чи церковною владною інституцією [230, s. 21] (у нашому випадку гродським урядом). Скопійований текст містив не тільки текст самого універсалу, але і всю обляту документу з початковими й кінцевими канцелярськими протоколами.

Коронна канцелярія дозволяла робити такі копії, зокрема сеймикових універсалів [239, s. 9], а інколи й вимагала цього. Така вказівка містилася як на звороті оригіналів монарших універсалів («До гроду Львівського. Там звідти до Сяноцького [...]» [46, арк. 1276-1278]; «Універсал до Львівського гроду Руського воєводства, який універсал через витяги уроджений регент має переслати градам Сяноцького, Жидачівського та Перемишльського [повітів]» [46, арк. 1473-1474]; «Універсал до Львівського гроду Руського воєводства, який універсал уроджений регент Львівської гродської канцелярії повинен буде через витяги послати до гродів Жидачівського, Перемишльського і Сяноцького» [46, арк. 1471-1472], так і у кінцевій публікації документу («А зараз той універсал, щоб до відомості всіх прийшов, головним градам публікувати і довколишнім градам через витяги переказувати наказуємо...») [95, арк. 2530-2432]. Відповідальність за підготовку і відправлення завірених витягів з облят універсалів була покладена на регента визначеної гродської канцелярії як безпосереднього її керівника [228, s. 9].

На території Руського воєводства найчастіше таку вимогу виконував Львівський грод. Останній в основному поширював інформацію з універсалів серед тих гродів воєводства, шляхта яких збиралася на сеймики у Вишні. Зокрема, виявлено кілька таких копій в актах Перемишльського [92, арк. 1101-1104; 93, арк. 1307-1310, 1310-1312; 96, арк. 1625-1628, 2560-2564] та Жидачівського [30, арк. 182-187; 32, арк. 1440-1442; 33, арк. 319-323] гродів. Проте відомий і витяг облятованого універсалу, пересланий з

Львівського гроду до Галицького [15, арк. 45-48]. Навзаєм копії з Галицького гроду потрапляли до жидачівських (при цьому доставив його галицький гродський канцелярист, який і коригував цю копію) [30, арк. 905-908] та львівських [43, арк. 591-595] актів. У трьох випадках копії монарших універсалів були отримані з варшавських гродських актів. Це були документи, що стосувались особливостей сплати поголовного податку євреями. Дві такі копії містяться у холмських актах [151, s. 109-112; 157, S. 747-753], одна – у перемишльських [89, арк. 2522-2426].

Витяг з облятованого універсалу містив наступні складові (на прикладі копій з львівських актів):

- дата впису цього універсалу до львівських актів: «Actum in castro inferiori Leopoliensi feria quarta post Dominicam Jubilate proxima anno Domini millesimo sexcentesimo nonagesimo tertio» [30, арк. 183];

- початковий канцелярський протокол львівської обляти (скоріше це був її переказ, а не дослівний перепис) в екстракті, направленому до Жидачівського [30, арк. 183] і Галицького [15, арк. 45-46] гродів: «Ad officium et acta p[rae]sentia castre[sia] capita[ealia] Leopoliensia, p[er]s[ona]l[ite]r veniens, nobilis Andreas Suroueckı obtulit officio p[rae]senti et ad acticandum porrexit literas uniuersales Sacrae Regiae Maiestatis ad neonobiles in Regno existentes Poloniae, quatenus satisfaciendo constitutione nouellae Varsauia[e], in conuentu generali sancitae, in subsidium Reipublicae, ad castra regni p[er]s[ona]l[ite]r seu per personas, in locum sui substitutas, p[ro]perent, manu eiusd[em] Sacrae Regiae M[aiesta]tis subscr[ipt]as et sigillo regni communitas. Tenoris talis» («До уряду та актів теперішніх гродських старостинських львівських шляхетний Андрей Суровецький, який особисто прибув, представив теперішньому уряду і для внесення до актів подав листи-універсали Священного Королівського Маєстату до нових шляхтичів, які є у Польському Королівстві, оскільки, задовольняючись

новою варшавською конституцією, санкціонованою на генеральному сеймі, для підтримки Речі Посполитої, до замку коронного особисто або через осіб, виставлених на своє місце, мають поспішати, рукою того ж Священного Королівського Маєстату [листи-універсали] підписані і коронною печаткою скріплені. Такого змісту»).

«Ad officium et acta praesentia castrensia capitanealia Leopoliensia, personaliter veniens, nobilis Alexander Szurowiecki obtulit officio eidem et ad acticandum porrexit literas vniuersales Sacrae Regiae Maiestatis ad incolos palatinatus Russiae terrae Leopoliensis et districtus Zydaczouiensis, quatenis neonobiles, inducta terra et districtu existentes, pro futura cap[it]ania compareant, manu eiusdem Sacrae Regiae Maiestatis et perillustris et ad modam reuerendi Stanislai Bogleuski, canonici Wroclauiensis, eiusdem Sacrae Regiae Maiestatis secretarij, subscriptas et sigillo minoris cancellariae Regni communitas, tenoris sequentis» («До уряду та актів теперішніх гродських старостинських львівських шляхетний Александер Шуровецький, який особисто прибув, представив уряду того самого і для внесення до актів подав листи-універсали Священного Королівського Маєстату до жителів Руського воєводства, землі Львівської та Жидачівського повіту, оскільки наявні нові шляхтичі, що відносяться до землі та повіту, мають з'явитися для захисту майбутньої кампанії, рукою Священного Королівського Маєстату і славного та поважного, відповідно до становища, Станіслава Боглевського, вроцлавського каноніка, секретаря того самого Священного Королівського Маєстату, [листи-універсали] підписані і печаткою малої Коронної канцелярії скріплені, наступного змісту») – початковий канцелярський протокол того ж універсалу, що насправді вписаний у львівських актах [58, арк. 182-183].

- дослівний перепис самого універсалу;
- способи засвідчення універсалу в Коронній канцелярії:

«Jan Krol.

Locus sigilli maioris cancellariae regni.

Franciszek Michał Denhoff, Starogardski starosta, Jego Krolewskiey M[ił]osci y pieczęci wielkiey koroney sekretarz»

(«Ян, король.

Місце печатки Більшої канцелярії королівства.

Францішек Міхал Денгофф, староста Старогардський, Його Королівської Милості і великої коронної печатки секретар») [33, арк. 322];

- кінцевий канцелярський протокол обляти універсалу, написаний львівськими канцеляристами: «Post quarum literarum jngrossationem, originale earund[em] circa acta p[rae]sentia castren[sia] capitanealia Leopoliensia est relictum» («Після якого листа впису, оригінал того самого (листа) при актах теперішніх гродських старостинських львівських є залишеним») [33, арк. 322];

- повідомлення про відправку витягу з Львівського гроду: «Ex actis castren[sibus] capitanealibus Leopoliensibus extraditum» («З актів гродських старостинських львівських») [33, арк. 322];

- перелік способів завірення витягу: «Correxit Kurdwanowski, manu propria.

Locus sigilli loci illius.

Paulus de Mrozowice Mrozowicki, terris Haliciensis vicecapitaneus et iudex Leopoliensis, manu propria»

(«Корегував Курдвановський, рукою власною.

Місце печатки місця того згадані.

Павло з Мрозовиць Мрозовицький, підстароста Галицької землі та суддя Львівської, рукою власною») [33, арк. 322-324].

Останній елемент витягу відзначався певною варіативністю, причому в двох випадках взагалі не згадано про засоби завірення копії [151, s. 109-112; 32, арк. 1440-1442]. Підтверджували автентичність витягу оригіналові гродські староста, зокрема Ян Красінський (Joannes Krasinski) [157, s. 747-753], чи підстарости: Марцін Гойшевський [109, арк. 1625-1628; 300, s. 200], Павло Мрозовицький [118, арк. 1312-1314; 300, s. 216] та Александр Дрогомир [92, арк. 1101-1104]. Інколи їхній підпис відсутній, проте копію універсалу скріплювали гродською печаткою [15, арк. 45-48; 30, арк. 182-187, 905-908; 96, арк. 2560-2564].

Корегувалися витяги підписками: Станіславом Ярецьким [15, арк. 45-48; 30, арк. 182-187; 96, арк. 1625-1628; 302, s. 205], Петром Павлом Ѓжибовським [96, арк. 2560-2564; 302, s. 201], Яном Францішком Мрозовицьким [92, арк. 1101-1104; 93, арк. 1307-1310, 1310-1312; 302, s. 216], а в одному випадку – регентом канцелярії Яном Курдвановським [33, арк. 319-323; 300, s. 210].

Приносили такі копії у вигляді складеної в кілька разів книжечки (подібно, як і деякі оригінали універсалів). Печатку притискали посередині тієї сторінки, на якій закінчувався текст, а підписи гродських урядників розміщувалися з однієї (переважно правої) [148, sygn. 4142, 4143] або обох боків від печатки [148, sygn. 4244].

Канцеляристи гроду робили копії й у вигляді відімусів, в яких так само подавався повний текст самого універсалу. Проте така копія, хоч видалась владною інституцією (в нашому випадку гродською канцелярією), залишалася незатвердженою. Канцеляристи, які створювали цю копію, бачили оригінал документу [231, s. 21], тому візуально вона в точності

повторювала оригінальний вигляд універсалу: текст писали на такому ж за розмірами аркуші, так само розміщуючи на ньому, а згадки про способи засвідчення оригіналу містились на тих місцях аркуша, де були печатка і підписи в оригіналі. Відмінністю від оригіналу було те, що ця копія, зрозуміло, не містила оригінального королівського підпису та коронної печатки, а внизу її з обох сторін від печатки писали польською мовою заголовок універсалу, наданий гродськими канцеляристами, та хто й коли приніс його до гроду [149, sygn. 1785, 1787].

Такі копії-відімуси для ознайомлення мешканців прибивали в публічних місцях у містах [90, арк. 2142-2145], розсилали до сільських парафій [5, арк. 1676-1679; 38, арк. 1711-1713; 83, арк. 195-198; 150, s. 424-427, 584-588], де їх зачитували з церковних амвонів і прибивали до храмових дверей [256, s. 214].

Використання парафіяльної сітки для оприлюднення змісту універсалів пояснюється тим, що тогочасна Церква виконувала, поміж іншим, пропагандистсько-інформаційні функції, проголошуючи правдиву й універсальну вартість, що стосувалася або окремого прошарку, або всього суспільства [264, s. 40]. Також неміські церкви й костели відвідувала велика частка населення, особливо з числа бідної шляхти, яка нечасто бувала у містах [256, s. 214]. Зрештою для неї могли спеціально робити копії універсалу, які передавалися з рук в руки [210, s. 46]. Особливо ефективним використання храмів було для оголошення розпорядження, виконання якого безпосередньо стосувалося селян, адже для останніх було характерно проводити свої громадські віча чи сходки саме у святкові дні у церквах [188, s. 209]. Недаремно в деяких універсалах спеціально наголошувалось на важливості поширення змісту універсалу по селах [15, арк. 530-532; 30, арк. 752-755; 57, арк. 2207-2209; 109, арк. 2421-2423; 159, S. 2163-2165] (в

одному випадку про це зазначено у постскрипті [15, арк. 530-532; 30, арк. 752-755; 109, арк. 2421-2423]).

Витяги з королівських універсалів робилися і для шляхти, особливо тих її представників, які рідко бували у повітовому місті [256, s. 323]. Найчастіше в такий спосіб розсилалися сеймикові універсали [192, с. 19], копії яких, очевидно, доставляли возні або шляхетські слуги [210, s. 45].

Вимагалось оприлюднювати королівські універсали під час проведення шляхетських з'їздів і зібрань [41, арк. 2448-2450]. До останніх навіть зараховували неофіційні, неформальні зустрічі шляхтичів у костелах / церквах, корчмах, домах когось з них тощо, які в той час були звичним елементом шляхетського повсякдення [260, s. 155]. В одному з універсалів перераховано саме такі зустрічі, оскільки вони можуть допомогти в поширенні й виконанні королівського розпорядження: «[щоб] публікував на з'їздах, у парафіях і всяких костелах, при судах, у домах, засідаючи при приватних столах» [46, арк. 1276-1278].

Передача інформації з універсалу могла відбуватись навіть просто на дорозі, коли ті, хто вже довідався про зміст документу, переказували його зустрічним [256, s. 334]. Про це, зокрема, йшлося в деяких королівських універсалах: «щоб всім було відомо, цей наш універсал по дорогах ... оголосити і публікувати наказуємо» [153, s. 1902-1905]. Такий спосіб оприлюднення інформації використовувався виключно для публікації універсалів-вісі, нав'язуючись вочевидь до середньовічної традиції оповіщення про збір посполитого рушення.

Поширення змісту універсалу могло відбуватись і шляхом передачі документу від одних осіб до інших, яких безпосередньо стосувався його зміст. Зокрема, універсал, який містив вимогу зібрати хоругви на визначене

місце, вимагалось напряду передавати з одного регіменту до іншого [91, арк. 1957-1958].

Отже, «канцелярія з гродським урядом використовувались для широкої інформаційно-пропагандистської акції, адресатом якої була не лише шляхта, а й всі стани та верстви тогочасного суспільства» [256, s. 217]. Сприяла цьому наявність у них різноманітних способів для поширення змісту монаршого універсалу серед місцевого населення. Зокрема, в повітових містах універсал оголошувався коронним генеральним возним на багатолюдних місцях; створювались копії з нього для відправки їх як в інші гроди (за потреби), так і до парафій (церков) і окремих шляхтичів; копії прибивали в людних місцях. Отримані з гроду копії оголошувалися по церквах, селах, на різноманітних зборах шляхти чи просто через усну передачу відомостей при зустрічі. При цьому грод розповсюджував інформацію з універсалу не тільки на території, що перебувала під його юрисдикцією.

Поширення змісту королівського універсалу не обмежувалося виключно можливостями гродських урядів. Залежно від тематики документу, його розповсюдженням займалися зацікавлені особи чи їхні представники серед відповідних суспільних груп: представники єпископів на території їхньої юрисдикції серед своїх вірних «релігії грецької»; міські урядники на території міста; представники державної митниці та скарбу на торгах тощо. При використанні усіх засобів для поширення змісту монаршого універсалу рівень його комунікаційної ефективності міг бути досить високим, хоча не можемо однозначно стверджувати про їхнє повноцінне використання у випадку оприлюднення кожного універсалу.

5.3. Монарший універсал у воєводській системі масової комунікації

У даному дослідженні під комунікацією розуміємо «процес переказу з центру, окресленого як джерело, змісту, поданого у символічних знаках і скерованого до одержувачів, які можуть його прийняти» [231, s. 131]. Система комунікації являє собою сітку, «по якій певне вираження – найчастіше мовне – пересувається від джерела до цілі». Власне ця сітка є різною і залежить від кількості людей, включених у комунікацію [314, s. 108]. Отже, система масової комунікації включає у себе велику кількість чи групу людей. Тобто в даному випадку ми розглядатимемо макроскопічну / масову мовну комунікацію. Основним її критерієм був переказ певної інформації широкому загалу тогочасного суспільства. До суспільного «загалу» («ogólu») відносимо не тільки шляхту, як це робили сучасники [210, s. 85], а й інші прошарки тодішнього соціуму.

Варто вказати, що система масової комунікації Речі Посполитої останньої третини XVII ст. була досить розвиненою. З однієї сторони це було відповіддю на існуючі потреби в отриманні інформації тогочасним суспільством, про що свідчить розвиток інформаційної відкритості шляхти, починаючи з першої половини XVII ст. [210, s. 92] Дослідники вказують на існування так званого «інформаційного голоду» серед тих, хто був включений до публічного життя в державі та належав до придворного й магнатського середовищ [267, s. 58]. До того ж, пристрасть до обміну й коментування актуальних політичних новин характеризувало, як здається, в цей час не тільки шляхту, а, згідно з Урсулою Августиняк, усі верстви річпосполитського суспільства – від «вільних людей» до «магнатів» [210, s. 131]. Перевірити останнє твердження не видається можливим, адже більшість джерельних даних стосуються тільки представників

шляхетського стану [210, s. 84]. Хоча він у тогочасній Польщі ідентифікувався як загал [210, s. 85].

Інформаційні потреби в тодішньому соціуму були різноманітними, проте найбільший інтерес в обивателів викликали справи, пов'язані з роботою сеймів. Про це свідчить публікація впродовж 1696–1697 рр. двох варшавських газет: «Wiadomości z Warszawy» та «Dyaryusz Sejmu Electionis», які можна окреслити як «сеймові видання». Тут повідомлялось про події в часі роботи конвокаційного 1696 р. та елекційного 1697 р. сеймів [310, s. 63].

Іншим фактором, що спричинився до розвитку системи масової комунікації в цей час, стало вміння нагромаджувати відомості й користуватися ними з різними цілями. Це вміння, дедалі удосконалене, почали реалізовувати ті, хто подавав інформацію, частіше всього ним послуговувалась королівська влада [298, s. 105]. Свідченням чого є видання впродовж 41 тижня в 1661 р. першої польської періодичної газети «Mercuriusz Polski». Це радше було фінансованим і керованим королівським двором проектом з політико-пропагандистськими цілями, аніж природньою відповіддю на тогочасні інформаційні потреби суспільства Речі Посполитої [255, s. 13-15].

Побіжно охарактеризуємо неофіційні джерела масового переказу інформації, які були елементами системи масової комунікації Речі Посполитої досліджуваного періоду. До них відноситься так звана «gazeta ulotna», тобто «писаний прозою чи віршем друк (чи рукопис – М.О.), невеликий за об'ємом, що подає одну або кілька актуальних відомостей з краю чи закордону, в основному політичного, військового, релігійного чи сенсаційного змісту; виданий через важливі чи незвичні події, які можуть викликати ширшу зацікавленість» [236, s. 15]. Багато дослідників ідентифікують ці «газети» з першими періодичними виданнями Речі

Посполитої. Почали їх видавати на початку XVI ст., спершу німецькою мовою. Перший польськомовний примірник з'явився у середині цього ж століття. Видавали ці «газети» під різними титулами: «powiny», «relacje», «awizy», «wiadomości», «opisanie» [255, s. 11-12].

«Gazety ulotne» поширювались як в рукописному, так і в друкованому вигляді. Писані «газети» мали найбільшу популярність серед міської влади та інтелектуальних еліт Речі Посполитої [266, s. 98]. До останніх Казимир Малішевський зараховував магнатів, державних та церковних достойників, представників середньої шляхти (тих, які активно брали участь у політичному житті), видатних представників міського патриціату [267, s. 59]. Натомість друковані «газети» перш за все поширювались офіційною владою, через що в них помітною є політична, провладна агітація [226, s. 89]. На масовість цього джерела інформації вказує їхній великий наклад і поширеність серед населення завдяки продажу в офісах, на ярмарках, мандрівними розповсюджувачами. Крім того, зміст «gazet ulotnych» часто читали з амвонів у костелах, прибивали до дверей храмів, завдяки чому інформація з них поширювалася й серед незаможних верств населення [255, s. 12]. Такі анонімні «газети» могли підкидати на вулицях чи в будинки зацікавлених осіб [210, s. 99-100].

Тематично ці зразки політичної публіцистики стосувалися сеймикових і сеймових дебатів, проблем внутрішньої і зовнішньої політики, права, військово-скарбових справ тощо [273, s. 173]. «Газети» могли бути текстом тільки одного автора й містити його лист, реляцію чи діаріуш. Для прикладу, листи, написані Яном Собеським з-під Відня Марисенці, відредаговувалися й відправлялися на друк. Звідти вони поширювались серед населення [226, s. 90]. Проте, більш популярними були ті видання, в яких було зібрано різноманітну інформацію від кількох авторів [226, s. 89].

Водночас «gazety ulotne» мали й свої недоліки. Дослідники вказують на несистематичність їх видання, адже поява такої «газети» була наслідком якоїсь визначної події [255, s. 12]. Також це джерело являло собою специфічний інформаційно-фактографічний набір відомостей, які були невпорядкованими та некоментованими, тож виглядало так, що впорядковувати інформацію повинен був сам читач [266, s. 101]. Урсула Августиняк вказує на те, що такі новини були радше засобом формування суспільних настроїв (головно панічних), аніж джерелом правдивої інформації [210, s. 92-94]. Саме тому чимало представників річпосполитської інтелектуальної еліти не сприймали це джерело як достовірне, що було зумовлене як інтелектуальним консерватизмом читачів, так браком довіри до цих «газетних» відомостей [263, s. 168]. Проте, це джерело масової інформації все ж тішилось популярністю і мало попит, свідченням чому є переписування таких «газет» шляхтичами до своїх збірників «silva rerum» [226, s. 89]. Вони являли собою рукописну книгу, «яка вміщувала збір матеріалів з різних сфер, вписаних без систематичного порядку» [311, s. 198].

Ще одним неофіційним джерелом масової комунікації виступали так звані «професійні інформатори». Це були особи різного соціального становища, які організовували отримання різноманітних відомостей та інформаційну комунікацію між королівським двором з однієї сторони та магнатськими дворами, шляхтою [210, s. 175-179] і великими містами з іншої [265, s. 42].

Названі джерела інформації поки не відігравали суттєвої ролі в системі масової комунікації Руського воєводства в останній чверті XVII ст. Про це свідчить хоча б низький рівень видання «gazet ulotnych» навіть у Львові. Все через невелику зацікавленість тут місцевими «газетними»

новинами. Однак, це не заважало поширенню серед населення «gazet ulotnych», отриманих зі столиці [287, s. 77].

Натомість Львів – як центр Руського воєводства – був одним із осередків здобуття й переказу інформації для «gazet ulotnych», які видавали в інших частинах держави [267, s. 31]. Сприяла цьому діяльність пошти, яка працювала тут з 1629 р. [264, s. 31]. Для прикладу, львівський поштовий магістр Фабіан Зиверт. Він був і королівським секретарем та доставив два виявлені загальнодержавні універсали до львівського гроду [60, арк. 907-909; 67, арк. 1652-1654] був водночас і кореспондентом («професійним інформатором») єпископа Анджея Хризостома Залуського. Також редагував писані газети (головно для поштового магістра Торуня). Постачав відомості про події у південно-східних воєводствах до Варшави. Звідтам інформація поширювалася в інші регіони країни [266, s. 100], хоча, як вказували тоді, інформаційною специфікою Руського воєводства було те, що звідси «ніколи нічого доброго не чути» [210, s. 87-88].

Функції офіційних джерел масового переказу інформації в Речі Посполитій досліджуваного періоду виконували королівські універсали та інструкції [264, s. 46]. Масове поширення відомостей з цих документів серед населення обумовлювали: створення Коронною канцелярією численних їх зразків, необхідність їхнього подання до гродських актів, можливість їх необмеженого копіювання у вигляді витягів / екстрактів, поширення й оголошення їх у місцях масового скупчення людей. Переказ офіційної інформації, правда трохи вужчий, відбувався й завдяки видачі королем ідентичних листів (переважно перед скликанням сеймів і сеймиків) до найвпливовіших представників шляхти [264, s. 46]. Королівські інструкції здебільшого мали багатший зміст, аніж універсали [277, s. 59]. Хоча не у всіх випадках, для прикладу, королівська легатія 1690 р. не дуже відрізнялася за формою і змістом від сеймиківого універсалу [269, s. 103].

Однак інструкції також були орієнтовані на вузьке коло шляхетських політичних активістів. Натомість перевагою універсалів була різноманітна тематика і, відповідно, адресація не лише шляхті, але й ширшому загалу.

Насамкінець вважаємо доцільним загалом охарактеризувати рівень комунікативної ефективності королівських універсалів. Остання виникає тоді, коли «можливість наблизитись до проблеми створює визначену форму мовної поведінки, що узалежнює її від того хто говорить, до кого, в якій ситуації й з якою ціллю» [218, s. 255]. Розглянемо першу складову – «хто говорить». У випадку монарших універсалів інформацію подавав король, а отже поширював офіційні відомості. Це збільшувало можливості поширення змісту документу не тільки силами приватних, зацікавлених у цьому осіб, а й всіма способами, які мали державні установи (зокрема, гродські уряди). Різноманітність способів, якими оприлюднювали зміст універсалу, сприяла розширенню суспільного загалу, який отримував інформацію з нього. Наявність офіційних відомостей підвищувало інформаційну вартість універсалів для тогочасного суспільства, яке, як вказують дослідники, виявляло потребу в отриманні офіційної інформації «з перших рук» [286, s. 170]. До того ж, спостерігалось загальне прагнення до отримання «автентики» з підписом і печаткою, що гарантувало вірогідність новин [210, s. 47]. Про інформаційну вартість універсалів свідчить й те, що їх, як і згадані «gazety ulotne», шляхтичі вписували або вклеювали до своїх збірників «*silva rerum*».

Наступні складові комунікаційної ефективності – «до кого і в якій ситуації говорять» – використовуються при творенні тексту, на що впливає суспільна позиція одержувачів [218, s. 255]. Як бачимо, ті монарші універсали, які адресувалися тогочасному політичному загалу – шляхті (переважно сеймикові, деякі типи військових та фінансових) містили значно розлогіші наррації з детальним описом різноманітних подій

політичного життя держави. Крім того, тут зауважуємо чимало ідеологічних / пропагандистських елементів. Натомість ті універсали, що безпосередньо адресувалися всім іншим, політично неактивним станам тогочасного суспільства, містили тільки коротку інформацію про конкретний привід до оголошення того чи іншого розпорядження.

Все це є й елементами наступної складової комунікаційної ефективності – «з якою ціллю говорять», що впливає на вибір певного мовного способу реалізації наміру [218, s. 255]. По-перше, коли король чи його двір намагалися переконати шляхетський загал у необхідності виконання певних розпоряджень, вони наводили численні аргументи, які, поміж іншим, демонстрували потребу самих шляхтичів у виконанні цих розпоряджень. Натомість наявність таких аргументів була відсутня при адресації розпоряджень іншим прошаркам суспільства. Останні, як видається, сприймалися такими, що просто повинні виконувати ті чи інші розпорядження офіційної влади.

По-друге, королівські універсали в основному писали польською мовою (серед виявлених універсалів відомі тільки два винятки [13, арк. 247-251; 94, арк. 586-590; 133, арк. 229-232]). Це суттєво впливало на розширення суспільного поля тих, хто розумів зміст цих документів на території Руського воєводства. Загалом розуміння польської мови серед населення українських земель Речі Посполитої було добрим. Про це, зокрема, свідчить і той факт, що тогочасні вірші спудеїв Києво-Могилянської академії легко можна були читати як по-українськи, так і по-польськи, нічого не змінюючи у словнику [206, s. 129].

По-третє, щоб потрапити до одержувача, мовний переказ повинен бути спрощеним, високоемоційним і образним, тобто таким, що впливає на уяву [226, s. 21]. Урочисте оголошення загальнодержавних універсалів

коронним генеральним возним власне й було застосуванням такого типу мовного переказу.

Отже, королівський двір використовував усі наявні у нього інструменти для збереження високого рівня комунікативної ефективності монарших універсалів. Проте, не можемо точно відповісти яким цей рівень був для населення Руського воєводства, хоча напевно і не таким високим, як цього хотів двір. Останнє підтверджується тим, що розпорядження, оголошені універсалами, не завжди виконували на місцях: на це впливали як обізнаність / необізнаність у змісті документу, так і бажання / небажання прислухатися до його положень.

ВИСНОВКИ

Враховуючи поставлені у дослідженні мету та завдання, виявляючи наукову новизну та практичне значення, можемо зробити такі висновки:

Монарший універсал не став предметом окремого монографічного дослідження. Більшість опрацьованих при написанні дисертації наукових праць не стосуються безпосередньо королівських універсалів. Натомість в літературі дотично розглядаються різні, пов'язані з ними аспекти тогочасних документальних практик: система документації Речі Посполитої, одним з типів якої були королівські універсали; робота центральної Коронної та регіональних гродських канцелярій, в яких опрацьовували королівські універсали; політична ситуація в Речі Посполитій останньої третини XVII ст., яка обумовлювала видачу королівських універсалів і яка висвітлювалась у них; окремі аспекти державної політики, яка реалізовувалась через королівські універсали; потреби тогочасного суспільства (зокрема інформаційні) і системи його цінностей, які відображались у королівських універсалах.

Ті кілька праць, які присвячені безпосередньо королівському універсалу XVII ст., належать здебільшого сучасним польським науковцям, що свідчить про відносно недавнє виокремлення цієї дослідницької тематики. В першу чергу монарші універсали розглядаються ними як інформаційний і пропагандистський засіб влади. Найбільше уваги зосереджують дослідники на тих королівських універсалах, що адресувались шляхтичам – через їхню фактографічну наповненість та посередницьку роль у переказі інформації від короля до шляхти, як єдиного політично-активного стану Речі Посполитої.

Опрацювання історіографії дозволило виявити наступну закономірність: дослідження науковців початку – середини XX ст. були орієнтовані на виведення певної системи (наприклад, системи документації

Коронної канцелярії) чи просто опису конкретного процесу (наприклад, роботи Коронної чи гродських канцелярій). Натомість дослідники кінця ХХ – початку ХХІ ст., переважно представники польської історіографії, зосереджуються на соціумі певного періоду і його потребах (наприклад, досліджуючи документацію Нового Часу, розглядають документ уже з точки зору відповіді на вимоги тогочасного суспільства і вказують на неможливість виведення будь-яких систем цієї документації).

Королівський універсал є основним об'єктом і джерелом даного дослідження. Більшість використаних універсалів неопубліковані і облятовані до реляційних гродських книг. Містяться вони у фондах Галицького, Жидачівського, Львівського, Перемишльського, Сяноцького та Тереховельського (в Центральному державному історичному архіві України у м. Львові) та Холмського (в Archiwum Państwowe w Lublinie) гродських урядів Руського воєводства. Усього виявлено 417 універсалів, виданих королями, а також примасами (за виконання ними монарших обов'язків під час безкоролів'я) впродовж періоду від вересня 1668 р. до липня 1696 р. Лише незначна кількість з цих опрацьованих або ідентичних ним (і адресованих шляхті інших воєводств) сеймикових універсалів були опубліковані в джерельних виданнях («Akta grodzkie i ziemskie», «Akta sejmiku podolskiego in hostico 1672–1698», «Akta sejmikowe województwa krakowskiego»).

Головною функцією універсалу було задоволення інформаційних потреб суспільства Речі Посполитої Нового Часу, що здійснювалось через поширення офіційних відомостей від імені короля. Вміщена в універсалах інформація була різноманітною, відтак за її тематикою ці документи можна умовно поділити на наступні групи (перераховуємо їх за часткою серед загалу): сеймикові, фінансові, військові, локальні, урядничі, релігійні.

Особливістю універсалів було те, що вони не творили нового правового стану, натомість з їх допомогою поширювали зміст уже прийнятих документів у вузькому значенні, тобто тих, які дійсно творили новий правовий стан. Йшлося про зміст окремих сеймових конституцій (при цьому універсали не просто переказували їх, але й конкретизували час, місце виконання, території, на які поширювалась їхня дія, порядок / спосіб реалізації сеймової ухвали), привілеїв, декретів, рідше контрактів, рескриптів, положень мирних договорів.

Зважаючи на право монарха, за допомогою королівських універсалів скликали різні типи сеймиків і сейми, шляхетське ополчення (посполите рушення). Універсалами оголошувались і безпосередньо королівські рішення, якщо вони стосувались тих питань державної політики, які залишались у компетенції правителя Речі Посполитої.

Формуляр королівського універсалу містив усі необхідні клаузули для сприйняття його документом у Новий Час. Особливостями його внутрішньої структури були розгорнута й фактографічно наповнена наррація та кінцева публікація з вимогою оголошення змісту універсалу у визначених багатолюдних місцях. Формуляр залежав від типу універсалу та адресації: коли документ містив загальнодержавну інформацію чи адресувався шляхетському загалу, то клаузули були інформаційно й пропагандистсько насиченими, натомість коли документ стосувався локальних справ і не був адресований загалу шляхти, то формули були дуже спрощеними з конкретно-необхідною інформацією.

Більшість своїх функцій монарший універсал останньої третини XVII ст. перебрав від королівських мандатів XVI ст. Останні монархи видавали для повідомлення королівським старостам на місцях про зміст окремих сеймових постанов, інколи загальнодержавних відомостей та розпоряджень. Ще одними «попередниками» універсалів можна вважати

королівські едикти, за допомогою яких у XV ст. поширювали королівські розпорядження.

Розмивання чітких меж між типами документації Коронної канцелярії Нового Часу (порівняно з періодом Середньовіччя) відбулось через нову основну функцію документу: його видавали у відповідь на комунікаційні запити суспільства. Саме тому в спробах систематизувати документацію Речі Посполитої, які ґрунтуються на класифікаціях середньовічної документації, зазвичай не знаходиться місця універсалу, адже для Середньовіччя його видача було нечастим явищем. Щодо нього можна застосувати той поділ актової документації, згідно з яким його відносимо до публічних документів.

Значна частина монарших універсалів (переважно сеймикові та деякі військові й фінансові) містила детальні відомості про військово-політичну ситуацію в державі. Такий виклад інформації можна сприймати як свого роду офіційну «хроніку» подій в Речі Посполитій останньої третини XVII ст. Ці універсали в основному адресувалися шляхті як найбільш політично активній частині тогочасного суспільства. Рівень інформативності таких універсалів залежав від часу їх видачі: у період загострення військових дій та за безпосередньої участі в них короля (зокрема за Яна III) частота видачі таких універсалів зростала. Крім того, їх змістове наповнення залежало від особи монарха, від імені якого видавали ці документи. Зокрема, універсали початкового етапу правління Яна III були значно інформативнішими за універсали Міхала I, що міг обумовити попередній (до часу обрання королем) досвід Яна Собеського, коли, будучи коронним гетьманом, він мусив регулярно виставляти інформаційно насичені гетьманські універсали.

Повідомляли королівськими універсалами й про фінансову ситуацію як у всій державі, так і в окремих її регіонах. Зокрема, в них містилася

інформація про монетарну політику держави (повідомлялися встановлена вартість і вигляд незношених й несфальшованих монет), особливості забезпечення військових (завдяки сплаті гібєрни, податку з вибранецького лану тощо), митну політику держави (крім загальнодержавних умов збору мита, поширювалась інформація й про заснування нових комор на території Руського воєводства, особливості експорту «руської солі», про специфічні митні права, надані окремим особам чи цілим населеним пунктам) тощо.

Монарші універсали стосувалися не тільки загальнодержавних справ. Ними поширювались повідомлення, які стосувалися певних територій (наприклад, про податкову політику щодо Львова, євреїв та цеховиків Перемишля), етнічних груп (зокрема, про особливості сплати євреями поголовного податку та їхню кредитну діяльність). Траплялися відомості про надання матеріальної допомоги вимушеним подільським мігрантам-шляхтичам. Універсалами оголошували про заходи монархів, спрямовані на примирення вірних і ієрархів різних християнських конфесій, зокрема уніатів та православних.

У королівських універсалах, адресованих шляхті, чітко проглядається ідеологічна інформаційна складова. Пропагували тут популярні в шляхетському середовищі суспільні цінності: збереження «золотих вольностей» у боротьбі з турецько-татарськими військами, рицарські шляхетські чесноти, засудження рицаря-боягуза / втікача. Хоча вони не були чужими для інших суспільних верств, зокрема міщанства, заможна частина яких почасти сприймала ці цінності як свої (особливо, коли йшлося про відсіч турецько-татарським нападам). У монарших універсалах пропагували поширену в той час ідею Речі Посполитої як «передмур'я християнства», яка захищала Європу від нападів невірних. Присутній тут й образ монарха-батька, який піклується про підданих та віддано служить Вітчизні – на відміну від інших станів Речі Посполитої (найперше малася

на увазі шляхта, яка неприхильно ставилася до воєнних планів короля). Недаремно в універсалах (і не тільки) Яна III зображували в образі короля-воєначальника, що, зрештою, цілком відповідало його діяльності в початковий період правління. Натомість у королівських універсалах майже не помітні прояви провіденціалізму: хоча тут і присутні заклики до Бога, його милосердя та допомоги, проте наголошувалось на необхідності задля отримання результату діяти й самим.

Королівські універсали поділяємо на загальнодержавні / пріоритетні та непріоритетні для влади. Видача перших відбувалась на запит центральної влади, на чолі з монархом, і стосувались загальнодержавних чи важливих для окремих регіонів Речі Посполитої справ. Інші універсали видавались на прохання зацікавлених у цьому осіб / установ та повідомляли непріоритетну для центральної влади інформацію.

Незважаючи на усталену процедуру видачі документів у Коронній канцелярії, не можемо говорити про чітке її дотримання при видачі монаршого універсалу. По-перше, наказ про видачу універсалу не завжди походив від монарха, інколи той навіть не був ознайомлений зі змістом акту, який підписував. По-друге, виставленням універсалів, очевидно, не займалися канцлери, адже вони майже ніколи не затверджували їх своїми підписами. По-третє, деякі універсали видавались покойовою канцелярією, хоча це заборонялось законодавством. Зрештою, що було характерно для загальнодержавних універсалів, канцелярія виготовляла численні їхні копії для розсилання по території всієї держави.

Автентичність королівського універсалу стверджувалась: 1) королівським підписом; 2) частіше всього, підписом канцелярського урядника (регента чи королівського секретаря, який, очевидно мав відношення до канцелярії); 3) великою або малою канцелярською печатками (їх застосування не залежало від змісту універсалу) або, в

окремих випадках, покойовою печаткою (зважаючи на наданий тимчасовий дозвіл Яну III на початку його правління, за відсутності канцелярської печатки або тоді, коли видача вміщеного в універсалі розпорядження було в компетенції монарха).

Доставляли універсал у складеному вигляді задля якнайменшого пошкодження документу і печатки. Загальнодержавні / пріоритетні універсали мали привозити до гродів придворні урядники, серед яких були королівські коморники, дворяни та козаки. За кожним посланцем були «закріплені» певні повіти, до гродів яких він повинен був завезти королівські універсали. Ймовірно посланці приносили кілька ідентичних універсалів в один з гродів (головний у повіті / воєводстві чи той, що знаходився на шляху посланця), а звідти їх розсилали до інших місцевих гродів. Цю функцію виконували особи, яких можливо гродські урядники використовували як власних посланців-коморників.

Доставка універсалів до Руського воєводства зі столиці займала від півтора до двох з половиною тижнів (такі універсали спочатку привозили до Холмського гроду як географічно ближчого до Варшави), з території воєводства або близької до нього (зона воєнних дій) – кілька днів, іноді тиждень-півтора (облятація таких універсалів у холмські гродські книги відбувалась пізніше, ніж в інших гродах воєводства). По гродах Руського воєводства монарші універсали з Львівського чи Перемишльського гродських урядів розсилали від одного-двох днів до півтора тижня.

Облятація у гродських книгах непріоритетних універсалів не була обов'язковою. Сюди їх доставляли досить пізно, зважаючи на дату видачі, очевидно, уже після їхнього оприлюднення серед потрібних суспільних груп чи конкретних осіб. До гродських канцелярій непріоритетні універсали приносили особи, безпосередньо зацікавлені у видачі й ширшому розповсюдженні змісту документу, чи їхні представники.

Королівські універсали, доставлені гродському уряду, вручались старості або, за відсутності останнього, підстарості, а їхню облятацію здійснювали нижчі канцеляристи гроду. Облятованим вважався як дослівно переписаний універсал, так і підшитий в актову книгу оригінал документу. Здійснюючи облятацію, канцеляристи вписували заголовок, початковий канцелярський протокол, дослівний перепис універсалу та кінцевий канцелярський протокол. Заголовок міг бути як спрощеним, так і конкретизованим, в ньому могли вказувати або не вказувати того, що облятований документ є універсалом.

Складові початкового канцелярського протоколу не були стандартними в усіх гродських книгах і могли включати: окреслення універсалу; відомості про посланця, який приніс документ; місце й дату видачі універсалу; коротку анотацію його змісту; способи засвідчення; нотатки про прийняття універсалу для впису, а інколи й про оголошення його змісту коронним генеральним возним.

Про останнє вказували й у кінцевому канцелярському протоколі, зазначаючи при цьому про місця та спосіб цього оголошення. Також у кінцевому канцелярському протоколі нотували і про місцезнаходження оригіналу облятованого документу. Найчастіше загальнодержавні / пріоритетні універсали залишали у канцелярії, а непріоритетні – віддавали після облятації тим, хто його приніс.

Рівень комунікативної ефективності монаршого універсалу на етапі його облятації до гродських книг є спірним. З однієї сторони, документ вносився до гродських реляційних книг і формально кожен бажаючий за потреби міг ознайомитись з його змістом. На практиці це було не так легко: з одного боку, для виявлення універсалу та ознайомлення з його змістом потрібно було пройти довготривалу процедуру із залученням кількох гродських урядників, а з іншого боку, нерідко спостерігалось халатне

відношення гродських канцеляристів до документації, що зберігалась при канцелярії. Так само побутові чинники (наприклад, аварійність будівель, де знаходилась канцелярія) ускладнювали отримання відомостей з книг. Зрештою не всі королівські універсали, надіслані до гродського уряду, завжди облятувались у його книгах.

Можливостей для поширення змісту монаршого універсалу на місцях було кілька. Для здійснення масової комунікації загальнодержавними / пріоритетними універсалами використовували інформаційні засоби гроду. В першу чергу на території міста – у замку, де розміщувався грод, на ринку, інших багатолюдних місцях – королівський універсал зачитував коронний генеральний возний, здійснюючи це під звуки сурм і бубнів.

Гродські канцелярії виготовляли копії з принесених й облятованих оригіналів у вигляді трансумптів – завірених гродськими урядниками копій, що робились з облят універсалів (з початковими та кінцевими канцелярськими протоколами впису), та відіусів – незавірених копій, які візуально повторювали вигляд оригінальних універсалів. Такі витяги / екстракти надсилали до інших гродів, активних шляхтичів, парафіяльних церков і костелів та прибивали у багатолюдних місцях. Зрештою зміст універсалів просто переказували під час різноманітних приватних зустрічей.

Гродські інформаційні можливості не були першочерговими для публікації змісту непріоритетних універсалів. Очевидно такі документи оголошували ще до здійснення їхньої облятації у гродських книгах (якщо її взагалі здійснювали). Поширення змісту таких універсалів відбувалось у середовищі тих суспільних груп, яких стосувався зміст документу, та завдяки засобам, наявним у осіб чи установ, на чиє прохання і був виданий універсал.

Тогочасне суспільство (головно шляхетський загаль) мало значні інформаційні потреби. Задовольнялись вони в цей час численними неофіційними масовими й немасовими джерелами різноманітних відомостей. Все ж це не зменшувало прагнення до набуття інформаційної «автентики з перших рук». Такою була офіційна інформація, до найбільш масових джерел якої належали королівські універсали. Оскільки влада до цього часу навчилася нагромаджувати й використовувати інформацію, то застосовувала всі можливі засоби для високого рівня комунікаційної ефективності монаршого універсалу: офіційне джерело інформації від монарха; деталізація й змістовність опису; стимулююча ідеологічна складова; використання всіх можливих адміністративних (і не тільки) засобів поширення змісту. Все це позитивно впливало на комунікативну ефективність універсалу, проте її рівень не був достатнім. Про це свідчить невиконання деяких розпоряджень монаршого універсалу як через необізнаність у змісті документу, так і через небажання прислухатися до нього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

Неопубліковані джерела

**Львівська національна наукова бібліотека імені Василя Стефаника
НАН України**

Фонд 5 «Збірка рукописів, автографів, грамот і дипломів бібліотеки
Національного закладу ім. Оссолінських у Львові (XV-XX ст.)»

1. Ф. 5, оп. 1, спр. 238/II, 312 арк.

Центральний державний історичний архів України, м. Львів

Фонд 5 «Галицький гродський суд»

2. Ф. 5, оп. 1, спр. 165, 1014 арк.
3. Ф. 5, оп. 1, спр. 167, 818 арк.
4. Ф. 5, оп. 1, спр. 168, 1114 арк.
5. Ф. 5, оп. 1, спр. 169, 1006 арк.
6. Ф. 5, оп. 1, спр. 170, 1340 арк.
7. Ф. 5, оп. 1, спр. 171, 1328 арк.
8. Ф. 5, оп. 1, спр. 172, 712 арк.
9. Ф. 5, оп. 1, спр. 173, 848 арк.
10. Ф. 5, оп. 1, спр. 174, 1000 арк.
11. Ф. 5, оп. 1, спр. 175, 1196 арк.
12. Ф. 5, оп. 1, спр. 176, 794 арк.

13. Ф. 5, оп. 1, спр. 177, 1150 арк.
14. Ф. 5, оп. 1, спр. 186, 2044 арк.
15. Ф. 5, оп. 1, спр. 187, 1076 арк.
16. Ф. 5, оп. 1, спр. 188, 1338 арк.
17. Ф. 5, оп. 1, спр. 189, 2224 арк.
18. Ф. 5, оп. 1, спр. 190, 2228 арк.
19. Ф. 5, оп. 1, спр. 191, 2210 арк.
20. Ф. 5, оп. 1, спр. 192, 1160 арк.
21. Ф. 5, оп. 1, спр. 193, 1300 арк.

Фонд 7 «Жидачівський гродський суд»

22. Ф. 7, оп. 1, спр. 55, 2136 арк.
23. Ф. 7, оп. 1, спр. 56, 1550 арк.
24. Ф. 7, оп. 1, спр. 57, 816 арк.
25. Ф. 7, оп. 1, спр. 58, 1248 арк.
26. Ф. 7, оп. 1, спр. 59, 2182 арк.
27. Ф. 7, оп. 1, спр. 60, 1420 арк.
28. Ф. 7, оп. 1, спр. 61, 1342 арк.
29. Ф. 7, оп. 1, спр. 65, 1180 арк.
30. Ф. 7, оп. 1, спр. 69, 1276 арк.
31. Ф. 7, оп. 1, спр. 74, 1080 арк.
32. Ф. 7, оп. 1, спр. 76, 1038 арк.
33. Ф. 7, оп. 1, спр. 77, 846 арк.

34. Ф. 7, оп. 1, спр. 78, 1140 арк.

Ф. 9 «Львівський гродський суд»

35. Ф. 9, оп. 1, спр. 336, 1310 арк.

36. Ф. 9, оп. 1, спр. 337, 1426 арк.

37. Ф. 9, оп. 1, спр. 422, 1552 арк.

38. Ф. 9, оп. 1, спр. 423, 1521 арк.

39. Ф. 9, оп. 1, спр. 424, 1222 арк.

40. Ф. 9, оп. 1, спр. 425, 1223 арк.

41. Ф. 9, оп. 1, спр. 426, 1203 арк.

42. Ф. 9, оп. 1, спр. 427, 1994 арк.

43. Ф. 9, оп. 1, спр. 428, 1120 арк.

44. Ф. 9, оп. 1, спр. 429, 1131 арк.

45. Ф. 9, оп. 1, спр. 430, 1082 арк.

46. Ф. 9, оп. 1, спр. 431, 869 арк.

47. Ф. 9, оп. 1, спр. 432, 797 арк.

48. Ф. 9, оп. 1, спр. 433, 1474 арк.

49. Ф. 9, оп. 1, спр. 434, 1306 арк.

50. Ф. 9, оп. 1, спр. 435, 1213 арк.

51. Ф. 9, оп. 1, спр. 436, 1536 арк.

52. Ф. 9, оп. 1, спр. 437, 1541 арк.

53. Ф. 9, оп. 1, спр. 439, 1792 арк.

54. Ф. 9, оп. 1, спр. 440, 3442 арк.

55. Ф. 9, оп. 1, спр. 441, 1696 арк.
56. Ф. 9, оп. 1, спр. 446, 1036 арк.
57. Ф. 9, оп. 1, спр. 448, 1637 арк.
58. Ф. 9, оп. 1, спр. 449, 1258 арк.
59. Ф. 9, оп. 1, спр. 452, 1545 арк.
60. Ф. 9, оп. 1, спр. 453, 1396 арк.
61. Ф. 9, оп. 1, спр. 454, 1403 арк.
62. Ф. 9, оп. 1, спр. 455, 1306 арк.
63. Ф. 9, оп. 1, спр. 456, 1295 арк.
64. Ф. 9, оп. 1, спр. 458, 1395 арк.
65. Ф. 9, оп. 1, спр. 460, 1463 арк.
66. Ф. 9, оп. 1, спр. 462, 1164 арк.
67. Ф. 9, оп. 1, спр. 463, 1085 арк.
68. Ф. 9, оп. 1, спр. 464, 1182 арк.
69. Ф. 9, оп. 1, спр. 465, 1122 арк.
70. Ф. 9, оп. 1, спр. 466, 1464 арк.
71. Ф. 9, оп. 1, спр. 467, 1362 арк.
72. Ф. 9, оп. 1, спр. 468, 1124 арк.
73. Ф. 9, оп. 1, спр. 469, 1198 арк.
74. Ф. 9, оп. 1, спр. 661, 370 арк.
75. Ф. 9, оп. 1, спр. 662, 440 арк.
76. Ф. 9, оп. 1, спр. 665, 274 арк.

77. Ф. 9, оп. 1, спр. 671, 419 арк.

Фонд «Перемишльський гродський суд»

78. Ф. 13, оп. 1, спр. 404, 3011 арк.

79. Ф. 13, оп. 1, спр. 405, 2013 арк.

80. Ф. 13, оп. 1, спр. 406, 1298 арк.

81. Ф. 13, оп. 1, спр. 407, 1480 арк.

82. Ф. 13, оп. 1, спр. 408, 1392 арк.

83. Ф. 13, оп. 1, спр. 409, 2153 арк.

84. Ф. 13, оп. 1, спр. 410, 1592 арк.

85. Ф. 13, оп. 1, спр. 411, 1412 арк.

86. Ф. 13, оп. 1, спр. 412, 3248 арк.

87. Ф. 13, оп. 1, спр. 413, 2440 арк.

88. Ф. 13, оп. 1, спр. 414, 2614 арк.

89. Ф. 13, оп. 1, спр. 415, 3350 арк.

90. Ф. 13, оп. 1, спр. 416, 2860 арк.

91. Ф. 13, оп. 1, спр. 417, 2130 арк.

92. Ф. 13, оп. 1, спр. 418, 2432 арк.

93. Ф. 13, оп. 1, спр. 419, 3246 арк.

94. Ф. 13, оп. 1, спр. 420, 3428 арк.

95. Ф. 13, оп. 1, спр. 421, 3220 арк.

96. Ф. 13, оп. 1, спр. 422, 2694 арк.

97. Ф. 13, оп. 1, спр. 423, 1146 арк.

98. Ф. 13, оп. 1, спр. 426, 1548 арк.
99. Ф. 13, оп. 1, спр. 427, 1428 арк.
100. Ф. 13, оп. 1, спр. 430, 1873 арк.
101. Ф. 13, оп. 1, спр. 432, 1352 арк.
102. Ф. 13, оп. 1, спр. 434, 1596 арк.
103. Ф. 13, оп. 1, спр. 435, 1792 арк.
104. Ф. 13, оп. 1, спр. 436, 2790 арк.
105. Ф. 13, оп. 1, спр. 437, 1961 арк.
106. Ф. 13, оп. 1, спр. 438, 3752 арк.
107. Ф. 13, оп. 1, спр. 439, 1380 арк.
108. Ф. 13, оп. 1, спр. 440, 1312 арк.
109. Ф. 13, оп. 1, спр. 442, 2508 арк.
110. Ф. 13, оп. 1, спр. 445, 2404 арк.
111. Ф. 13, оп. 1, спр. 446, 2690 арк.
112. Ф. 13, оп. 1, спр. 449, 2162 арк.
113. Ф. 13, оп. 1, спр. 450, 2444 арк.
114. Ф. 13, оп. 1, спр. 451, 2160 арк.
115. Ф. 13, оп. 1, спр. 453, 1324 арк.
116. Ф. 13, оп. 1, спр. 456, 2050 арк.
117. Ф. 13, оп. 1, спр. 457, 2864 арк.
118. Ф. 13, оп. 1, спр. 458, 1366 арк.
119. Ф. 13, оп. 1, спр. 460, 1914 арк.

120. Ф. 13, оп. 1, спр. 461, 2342 арк.

121. Ф. 13, оп. 1, спр. 462, 3450 арк.

122. Ф. 13, оп. 1, спр. 714, 756 арк.

123. Ф. 13, оп. 1, спр. 718, 566 арк.

124. Ф. 13, оп. 1, спр. 719, 728 арк.

Фонд 15 «Сяноцький гродський суд»

125. Ф. 15, оп. 1, спр. 180, 1624 арк.

126. Ф. 15, оп. 1, спр. 181, 1340 арк.

127. Ф. 15, оп. 1, спр. 182, 1702 арк.

128. Ф. 15, оп. 1, спр. 183, 1988 арк.

129. Ф. 15, оп. 1, спр. 184, 1680 арк.

130. Ф. 15, оп. 1, спр. 185, 2540 арк.

131. Ф. 15, оп. 1, спр. 186, 1968 арк.

132. Ф. 15, оп. 1, спр. 187, 1862 арк.

133. Ф. 15, оп. 1, спр. 188, 1996 арк.

134. Ф. 15, оп. 1, спр. 189, 2376 арк.

135. Ф. 15, оп. 1, спр. 190, 2792 арк.

136. Ф. 15, оп. 1, спр. 192, 1608 арк.

137. Ф. 15, оп. 1, спр. 193, 1804 арк.

138. Ф. 15, оп. 1, спр. 194, 2256 арк.

139. Ф. 15, оп. 1, спр. 195, 1836 арк.

140. Ф. 15, оп. 1, спр. 197, 1274 арк.

141. Ф. 15, оп. 1, спр. 198, 1624я арк.

142. Ф. 15, оп. 1, спр. 199, 1736 арк.

143. Ф. 15, оп. 1, спр. 200, 794 арк.

Фонд 17 «Теребовелький гродський суд»

144. Ф. 17, оп. 1, спр. 141, 1567 арк.

145. Ф. 17, оп. 1, спр. 142, 2144 арк.

146. Ф. 17, оп. 1, спр. 143, 1075 арк.

147. Ф. 17, оп. 1, спр. 144, 964 арк.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

148. Zespół 2 «Zbiór dokumentów papierowych», 4669 j. a. 17,2 m.b

149. Zespół 354 «Zbiór Radziwiłłów», 41543 j. a. 323 m.b

**Archiwum Państwowe w Lublinie. Akta Grodzkie Chelmskie. Relationes,
manifestationes, oblatae.**

150. APL. Agch. RMO. K. 89. 768 s.

151. APL. Agch. RMO. K. 90, 1851 s.

152. APL. Agch. RMO. K. 91, 849 s.

153. APL. Agch. RMO. K. 93, 1945 s.

154. APL. Agch. RMO. K. 95, 3464 s.

155. APL. Agch. RMO. K. 98, 1881 s.

156. APL. Agch. RMO. K. 99, 1532 s.

157. APL. Agch. RMO. K. 103, 1732 s.

158. APL. Agch. RMO. K. 105, 822 s.

159. APL. Agch. RMO. K. 106, 2481 s.

160. APL. Agch. RMO. K. 107, 1370 s.

161. APL. Agch. RMO. K. 109, 1656 s.

162. APL. Agch. RMO. K. 111, 2036 s.

Опубліковані джерела

163. Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый комиссією при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ генераль-губернаторе. – Киевъ, 1904. – Ч. I. Т. X. – 28, 967 с.

164. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie / Oprac. A. Prochaska. – We Lwowie: Z drukarni E. Winarza we Lwowie, 1911. – T. XXI. – 786 s.

165. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie / Oprac. A. Prochaska. – We Lwowie: Z drukarni E. Winarza we Lwowie, 1914. – T. XXII. – 868 s.

166. Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie / Oprac. A. Prochaska. – We Lwowie: Nakładem Towarzystwa Naukowego; Z zasiłkiem funduszu kultury narodowej; Z pierwszej swiązkowej drukarni we Lwowie, 1931. – T. XXIV. – 586 s.

167. Akta sejmikowe województwa krakowskiego / Wyd. A. Przyboś. – Wrocław; Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1959. – T. 3. – 210 s.

168. Akta sejmikowe województwa krakowskiego / Wyd. A. Przyboś. – Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1964. – T. 4. – 67 s.
169. Akta sejmikowe województwa krakowskiego / Wyd. A. Przyboś. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1984. – T. 5. – 226 s.
170. Akta sejmiku podolskiego in hostico 1672-1698 / Wydał i oprac. Jarosław Stolicki. – Kraków, 2002. – XC+238 s.
171. Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem xx. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydanego. – Petersburg: Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1859. – T. II. – 482 s.
172. Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem xx. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydanego. – Petersburg: Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1859. – T. III. – 472 s., XV.
173. Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem xx. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydanego. – Petersburg: Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1859. – T. IV. – 501 s., XVII.
174. Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem xx. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydanego. – Petersburg: Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1860. – T. V. – 463 s., XV.

ЛІТЕРАТУРА

175. Великий А. З літопису християнської України: церковно-історичні радіолекції з Ватикану: в 9-ти книгах / А. Великий. – Рим: Вид-во оо. Василян, 1972. – Кн. 5. – 288 с.

176. Вінниченко О. Позиція шляхти Руського воєводства стосовно соціально-економічного та політичного стану Речі Посполитої в другій чверті XVII ст. (за матеріалами інструкцій вишенського сеймика послам на сейми 1632–1647 років) / О. Вінниченко // Україна модерна. – Львів, 1999. – Число 2–3 за 1997–1998 рр. – С. 7-36.
177. Вінниченко О. [Рецензія на видання]: Akta sejmiku podolskiego in hostico 1672-1698 / Wydał i opracował Jarosław Stolicki. Kraków: Towarzystwo Naukowe „Societas Vistulana”, 2002. XC+238 s. / О. Вінниченко // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2003. – Вип. 38. – С. 767-779.
178. Вінниченко О. Сеймики Речі Посполитої у світлі сеймових поборових універсалів (1587–1632) / О. Вінниченко // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2010. – Вип. 45. – С. 335-374.
179. Вінниченко О. Типологія шляхетських сеймиків Речі Посполитої XVI-XVIII ст. / О. Вінниченко // Наукові зошити історичного факультету Львівського державного університету імені Івана Франка. Збірник наукових праць. – Львів, 1999. – Вип. 2. – С. 47-49.
180. Войтович Л. Козацька піхота: озброєння, організація, бойові можливості на тла європейської лінійної піхоти кінця XV – середини XVII ст. / Л. Войтович // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. – Вип. 3. – С. 64-79.
181. Грабенський В. История польского народа / В. Грабенський. – Минск: МФЦП, 2006. – 800 с.
182. Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії / Б. Гудзяк. – Львів: Інститут історії церкви Львівської богословської академії, 2000. – XVI с. + 426 с.

183. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь / И. Х. Дворецкий. – Москва: Русский язык - Медиа, 2008. – 843, [5] с.
184. Дворнік Ф. Слов'яни в європейській історії та цивілізації / Ф. Дворнік; пер. з англ. В. Верлока, В. Кіку, Д. Матіяш. – Київ: Дух і Літера, 2000. – 528 с.
185. Захарчишина П. І. Писарі й архівісти земських та гродських канцелярій на західноукраїнських землях у XV–XVIII ст. / П. І. Захарчишина // Архіви України. – 1969. № 1. – С. 15–26.
186. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.: іл. + 8 мап.
187. Исторія Русской Церкви. Макарія, архієпископа литовскаго и виленскаго / Макарий. – СПб: Типографія Р. Голике, 1879. – Т. IX: Періодъ раздѣленія русской церкви на двѣ митрополіи. Книга IV: Исторія западно-русской или литовской митрополіи. – XX с. + 689 с.
188. Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях: історичні нариси / В. Інкін; упорядкув. та наук. ред. М. Крикун. – Львів: Добра справа, 2004. – XX + 420 + XXI-CL с.
189. Крикун М. Документи комісарського суду Подільського воєводства 1678-1679 років / М. Крикун. – Львів: Видавництво УКУ, 2015. – 360 с., мапа.
190. Крикун М. Між війною і радою. Козацтво Правобережної України в другій половині XVII – на початку XVIII ст. / М. Крикун. – Київ: Критика, 2006. – 471 с.
191. Крикун М. Повітовий поділ Подільського воєводства в останній чверті XVI – XVIII ст. / М. Крикун // Віник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1997. – Вип. 32. – С. 43-53.

192. Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) метрики 1569–1673 рр.: студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій / П. Кулаковський. – Острог; Львів, 2002. – 304 с.
193. Купчинський О. А. До питання про характеристику формуляра документів середньовіччя / О. А. Купчинський // Архіви України. – Київ, 1974. – № 6. – С. 12-20.
194. Купчинський О. Земські і гродські судово-адміністративні фонди Львова / О. Купчинський // Проблеми едиційної та камеральної археографії: історія, теорія, методика. – Київ, 1998. – Вип. 33. – 58 с.
195. Ониськів М. Два королівські універсали 1678 і 1679 років до мешканців Львова і Львівської землі в справах «релігії грецької» / М. Ониськів // Львів: місто-суспільство-культура. Збірник наукових праць. – Львів, 2012. – Т.8. Част. 2: Культура, освіта, наука, церква [Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск'2012]. – С. 29–43.
196. Пиріг П. Про політичне становище України за доби Руїни / П. Пиріг // Сіверянський літопис. – Чернігів, 2011. – № 2. – С. 12-26.
197. Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст. / Упорядник М. Капраль, наук. ред. Я. Дашкевич, Р. Шуст. – Львів: МГКО «Документальна скарбниця Львова»; Львівський державний університет ім. І. Франка; Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1998. – 640 с.
198. Синиця І. Функціонування термінів у працях М. Костомарова / І. Синиця // Лексикографічний бюлетень: збірник наукових праць. – Київ: Інститут української мови НАН України, 2005. – Вип. 11. – С. 47-53.
199. Справочный словарь юридических терминов древняго актового языка югозападной россии / Сост. И. П. Новицкій. – Киевъ: В университетской топографіи, 1871. – II с. + 31 с.

200. Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст.: організаційна структура та правовий статус / І. Скочиляс. – Львів: Видавництво УКУ, 2010. – XXIV с. + 832 с.
201. Скочиляс І. Єпископ львівський, галицький і кам'янецький Єремія (Свистельницький, 1668-1676) / І. Скочиляс // Генеалогічні записки: збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 8 (нової серії 2). – С. 70-74.
202. Фелонюк А. Органи влади на території замкової юрисдикції Львова в другій половині XVII–XVIII ст. / А. Фелонюк // *Urzędy państwowe, organy samorządowe i kościelne oraz ich kancelarie na polsko-ruskim pograniczu kulturowym i etnicznym w okresie od XV do XIX wieku (Materiały polsko-ukraińskiej konferencji naukowej w Okunince koło Włodawy, 10–12 września 2007 roku)* / Pod red. H. Gmiterka i J. Łosowskiego. – Kraków: Avalon, 2010. – S. 271-320.
203. Флоря Б. Исследования по истории Церкви. Древнерусское и славянское средневековье: Сборник / Б. Флоря. – Москва: ЦНЦ «ПЭ», 2007. – 436 с.
204. Чухліб Т. В. Гетьмани і монархи: українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. / Т. В. Чухліб. – Київ; Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка в США; Інститут історії України НАНУ; Науково-дослідний інститут козацтва, 2003. – 518 с.
205. Чухліб Т. Козаки та яничари: Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500-1700 рр. / Т. Чухліб. – Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – 446 с.
206. Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом: Нариси з історії культури до початку XVIII ст. / І. Шевченко; під ред. А. Ясіновського; переклад з англ. М. Габлевич. – Львів, 2001. – 247с.

207. Шуст Р. Нумізмати́ка: історія грошового обігу та монетної справи в Україні: Навч. посібник / Р. Шуст. – Київ: Знання, 2009. – 376 с.
208. Яковенко Н. Вступ до історії / Н. Яковенко. – Київ: Критика, 2007. – 376 с.
209. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко / 3-тє видання, перероблене та розширене. – Київ: Критика, 2006. – 584 с.
210. Augustyniak U. Informacja i propaganda w Polsce za Zygmunta III / U. Augustyniak. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1981. – 223 s.
211. Balzer O. Kancelarye i akta grodzkie w wieku XVIII / O. Balzer. – We Lwowie: Z drukarni Władysława Łozińskiego, 1882 [Odbitka z “Przewodnika Naukowego i Literackiego”]. – 54 s.
212. Balzer O. Przyczynki do historii źródeł prawa polskiego / O. Balzer. – W Krakowie: Nakładem Akademii Umiejętności, 1903. – 151 s.
213. Bąkała K. Kanclerz Regni Poloniae. Warszawa: Biblioteka Stowarzyszenia Dom Polski Sarmacja, 2006. 117 s.
214. Berkowski W. Struktury administracyjne komór celnych i mytnych na Wołyniu od XVI do połowy XVII wieku / W. Berkowski // Nad społeczeństwem staropolskim / Pod red. K. Łopateckiego i W. Walczaka. – Białystok: Ośrodek Badań Europy Środkowo-Wschodniej; Zakład Historii Nowożytnej; Instytut Historii Uniwersytet w Białymstoku, 2007. – T. I.: Kultura – instytucje – gospodarka w XVI–XVIII stuleciu. – S. 321-338.
215. Bielecka J. Organizacja i działalność kancelarii ziemskich i grodzkich wielkopolskich XIV-XVIII w. / J. Bielecka // Archeion: czasopismo naukowe poświęcone sprawom archiwalnym / Red. P. Bańkowski. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1954. – XXII. – S. 129-155.

216. Bielińska M. Kancelarie i dokumenty wielkopolskie XIII wieku / M. Bielińska. – Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1967. – 397 s.
217. Bogucka M. Miasta a życie polityczne w Polsce XVI-XVII w. / M. Bogucka // Władza i społeczeństwo w XVI i XVII w. Prace Ofiarowane Antoniemu Mączakowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989. – S. 39-46.
218. Bryła Wł. Komunikacja staropolska w «krzywym swierciadle» widziana / Wł. Bryła // Komunikacja i komunikowanie w dawnej Polsce / Pod red. K. Stępnika, M. Rajewskiego. – Lublin: Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2008. – S. 255-262.
219. Chorążyczewski W. Dokument w życiu politycznym Polski wczesnonowożytnej / W. Chorążyczewski // Studia archiwalne / Red. P. Dymmel. – Lublin: Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2006. – T. II. – S. 61-72.
220. Chorążyczewski W. Formuły narracyjne dokumentów królewskich w XIV-XVIII wieku / W. Chorążyczewski // Formuła Archetyp Koncepcja w źródle historycznym (Materiały IX sympozjum nauk dających poznać źródła historyczne) (Kazimierz Dolny, 14-15 grudnia 2000 r.) / Pod red. A. Góraka i K. Skupieńskiego. – Lublin; Radzyń Podlaski; Siedlce, 2006. – S. 115-131.
221. Chorążyczewski W. Nowożytny dokument królewski. Możliwości badawcze / W. Chorążyczewski // Polska kancelaria królewska czasów nowożytnych. Między władzą a społeczeństwem (Materiały konferencji naukowej) (Toruń, 18 kwietnia 2002 roku) / Pod red. W. Chorążyczewskiego i W. Krawczuka. – Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2003. – S. 27-88.

222. Chorążyczewski W. Początki kancelarii pokojowej za Jagellonów / W. Chorążyczewski // Polska kancelaria królewska: między władzą a społeczeństwem / Pod red. W. Chorążyczewskiego i W. Krawczuka. – Warszawa: DiG, 2008. – Część trzecia. – S. 33-46.
223. Chorążyczewski W. Przemiany organizacyjne polskiej kancelarii królewskiej u progu czasów nowożytnych / W. Chorążyczewski. – Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2007. – 312 s.
224. Chronologia sejmów polskich 1493–1793 / Zestawił i wstępem poprzedził W. Konopczyński // Archiwum Komisji Historycznej. – Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1948. – Seria 2, T.IV (Ogólnego zbioru XVI), Nr.3. – S. 127-169 (43 s.).
225. Czapliński W. Jan III Sobieski / W. Czapliński // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1962–1964. – T. X. – S. 413–422.
226. Czarniecka A. Nikt nie słucha mnie za życia... Jan III Sobieski w walce z opozycyjną propagandą / A. Czarniecka. – Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2009. – 438 s.
227. Dąbkowski P. Księgi sądowe Lwowskie w dawnej Polsce / P. Dąbkowski // Studia nad historia prawa polskiego. – Lwów: Towarzystwo naukowe, 1937. – T. 16. Z. 1. – 157 s.
228. Dąbkowski P. Palestra i księgi sądowe ziemskie i grodzkie w dawnej Polsce / P. Dąbkowski // Pamiętnik historyczno-prawny. – Lwów: nakł. redakcji, 1926 (Lwów: z Pierwszej Związkowej Drukarni). – T.III. Zeszyt 2. – 111 s. + tabl.

229. Dąbkowski P. Uwagi o urządzeniu ksiąg sądowych w dawnej Polsce / P. Dąbkowski. – Lwów: Drukarnia Jakubowskiego i Sp., 1918. – 30 s.
230. Dyplomatyka wieków średnich / Oprac. K. Maleczyński, M. Bielińska, A. Gąsiorowski. – Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1971. – S. 371.
231. Filipek A. Proces komunikowania jako element kultury społecznej / A. Filipek // Bezpieczeństwo człowieka a komunikacja społeczna / Pod red. naukową E. Jarmocha, A. W. Świdorskiego, I. A. Trzpił. – Siedlce: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, 2011. – T.II: Aspekty filozoficzne i polityczne. – S. 131-136.
232. Gałaj R. Życie codzienne szlachty polskiej w okresie sarmatyzmu / R. Gałaj // Uniwersytet Szczeciński. Rozprawy i studia. – Szczecin, 1998. T. (CCCLXV) 291. – 138 s.
233. Gieysztor A. Zarys nauk pomocniczych historii / A. Gieysztor / Wydanie trzecie; rozszerzone przy współudziale doc. S. Herbsta. – Warszawa: Akademicka spółdzielnia wydawnicza, 1948. – T.I. – 192 s.
234. Gil A., Skoczyła I. Kościoły wschodnie w państwie polsko-litewskim w procesie przemian i adaptacji: Metropolia Kijowska w latach 1458-1795 / A. Gil, I. Skoczyła. – Lublin; Lwów: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2014. – 684 s.
235. Gliwa A. Uniwersały królewskie, hetmańskie i innych urzędników centralnych oraz ziemskich jako element przygotowań obronnych przed najazdami tatrskimi na Ruś Czerwoną w XVII wieku / A. Gliwa // Inter maiestatem ac libertatem / Pod red. Jarosława Stolickiego, Marka Ferencza i Janusza Dąbrowskiego. – Kraków, 2010. – S. 31-59.
236. Gruszczyńska E. Dawne polskie przekłady prasowe: informacja-repswazja-manipulacja / E. Gruszczyńska. – Warszawa, 2012. – 249 s.

237. Historia Europy Środkowo-Wschodniej / Red. Jerzy Kłoczowski. – Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2000. – T.I. – 554 s.
238. Hlebionek M. Nowożytny pieczęcie królów polskich / M. Hlebionek // Polska kancelaria królewska czasów nowożytnych: między władzą a społeczeństwem (Materiały konferencji naukowej) (Toruń, 18 kwietnia 2002 roku) / Pod red. W. Chorążyczewskiego i W. Krawczuka. – Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2003. – S. 49-67.
239. Kancelaria koronna a sejm walny: instructuarium / Oprac., przetłum., wstępem opatrzył W. Krawczuk. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1995. 105 s.
240. Kapral M. Urzędnicy miasta Lwowa w XIII-XVIII wieku / M. Kapral. – Toruń, 2008. – 420 s.
241. Kętrzyński S. Zarys nauki o dokumencie polskim wieków średnich / S. Kętrzyński. – Warszawa: Z zasiłku funduszu kultury narodowej, 1934. – T. I. – 480 s.
242. Kieniewicz L. Sekretariat Stefana Batorego. Zborowość i kariery sekretarzy królewskich / I. Kieniewicz // Społeczeństwo staropolskie: studia i szkice / Pod red. A. Izydorzycy, A. Wyczańskiego. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986. – T. IV. – S. 33-69.
243. Klimecka G. Z historii tworzenia języka dokumentu polskiego wieków średnich: formularz ciechanowski / G. Klimecka. – Warszawa: Biblioteka Narodowa, 1997. – 109 s.
244. Konofka M. Stanisław Antoni Szczuka – dygnitarz y przyjaciel Jana III / M. Konofka // Studia z dziejów epoki Jana III Sobieskiego / Pod red. K. Matwijowskiego. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego,

1984. – Acta Universitatis Wratislaviensis. No 726. Historia XLVII. – S. 211-219.
245. Kozyński R. Sejmik szlachecki ziemi chełmskiej 1648–1717 / R. Kozyński. – Lublin: Towarzystwo naukowe KUL Jana Pawła II, 2006. – 315 s.
246. Krawczuk W. Kancelaria pokojowa za Wazów / W. Krawczuk // Polska kancelaria królewska. Między władzą a społeczeństwem / Pod red. W. Chorążyczewskiego i W. Krawczuka. – Warszawa: DiG, 2008. – Część trzecia. – S. 47-54.
247. Krawczuk W. Stanowisko prawne dokumentu kancelarii koronnej. Problemy badawcze / W. Krawczuk // Studia archiwalne / Red P. Dymmel. – Lublin: Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2006. – T. II. – S. 53-60.
248. Krochmal J. Żydzi w społeczności miejskiej Przemyśla w XVI-XVII wieku / J. Krochmal // Rocznik historyczno-archiwalny / Red. naukowy Z. Konieczny. – Przemyśl: Archiwum Państwowe w Przemyślu, 1994. – VII/VIII. – S. 43-109.
249. Kukiel M. Zarys historii wojskowości w Polsce / M. Kukiel / Wyd. 4. – London: Puls, 1993. – 726 s.
250. Kuraś S. Fundacja Kolegiatury epistografii i sztuki pisania dokumentów w Akademii Krakowskiej w r. 1420 / S. Kuraś // Małopolskie Studia Historyczne. – Kraków: Polskie Towarzystwo Historyczne, 1964. – T. 6. Z. 3/4. – S. 119-123.
251. Kutrzeba S. Historia ustroju Polski w zarysie / S. Kutrzeba / Wyd. 6. – Lwów; Warszawa: Księgarnia Polska B. Połonieckiego, 1925. – T. I: Korona. – IX s. + 320 s.
252. Kutrzeba S. Historia źródeł dawnego prawa polskiego / S. Kutrzeba. – Lwów; Warszawa; Kraków: Wydawnictwo zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1926. – T. I. – 282 s.

253. Kutrzeba S. Sejm walny dawnej Rzeczypospolitej Polskiej / S. Kutrzeba // Biblioteka Składnicy. – Warszawa: Polska Składnica Pomocy Szkolnych; Drukarnia L. Bogusławskiego, 1921. – Nr. 14. – II s. + 198 s.
254. Luciński J. Formularze czynności prawnych w Polsce w wiekach średnich: przegląd badań / J. Luciński // Studia Źródłoznawcze / Red. A. Giejsztor, I. Ihnatowicz etc. – Warszawa; Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1973. – T. XVIII. – S. 149-179.
255. Łojek J. Prasa polska w latach 1661-1864 / J. Łojek // Historia prasy polskiej / Pod red. Jerzego Łojka. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1976. – T.I. – S. 11-18.
256. Łosowski J. Kancelaria grodzka chełmska od XV do XVIII wieku. Studium o urzędzie, dokumentacji, jej formach i roli w życiu społeczeństwa staropolskiego / J. Łosowski. – Lublin: Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2004. – 444 s.
257. Łosowski J. Kancelaria królewska w procesie komunikacji z urzędami grodzkimi w XVII wieku / J. Łosowski // *Belliculum diplomaticum II Thorunense: kancelarie władców na ziemiach polskich w średniowieczu i czasach nowożytnych na tle porównawczym* / Pod red. W. Chorążyczewskiego i J. Tandeckiego. – Toruń, 2007. – S. 97-115.
258. Łosowski J. Problemy klasyfikacji wpisów ksiąg grodzkich / J. Łosowski // *Miscellanea Historico-Archivistika* / Red. M. Kulecki. – Warszawa: Wydawnictwo DiG, 1999. – T.X. – S. 27-37.
259. Łosowski J. Uniwersały królewskie i ich rola w procesie przygotowania działań wojennych na szczeblu powiatu w XVII wieku / J. Łosowski // *Studia archiwalne* / Red P. Dymmel. – Lublin: Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2006. – T. II. – S. 73-94.

260. Maciszewski J. Szlachta polska i jej państwo / J. Maciszewski / Wyd. 2 uzup. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1986. – 305 s.
261. Madejska K. Ekstrakty w praktyce kancelaryjnej małych miast królewskich województwa Lubelskiego / K. Madejska // Urzędy państwowe, organy samorządowe i kościelne oraz ich kancelarie na polsko-ruskim pogranyczu kulturowym i etnicznym w okresie od XV do XIX wieku (Materiały polsko-ukraińskiej konferencji naukowej w Okunince koło Włodawy, 10–12 września 2007 roku) / Pod red. H. Gmitterka i J. Łosowskiego. – Kraków: Avalon, 2010. – S. 575-597.
262. Maleczyński K. Stanowisko dokumentu w polskim prawie prywatnym i przewodzie sądowym do połowy XIII w. / K. Maleczyński // Studia nad Historją Prawa Polskiego. – Lwów: nakł. Towarzystwa Naukowego, 1935 ([Kraków]: Drukarnia Uniwersytetu Jagiell. pod zarządem J. Filipowskiego). – T. XIV. Zesz. 4. – S. 344-396.
263. Maliszewski K. Barokowe “theatrum mundi”. Uwagi o staropolskim obrazie świata na podstawie polskich gazet rękopiśmiennych / K. Maliszewski // Staropolski ogląd świata: materiały z konferencji, Wrocław 23-24 października 2004 r. / Pod red. B. Roka i F. Wolańskiego. – Wrocław, 2004. – Prace Historyczne. XXXVI. – S. 159-168.
264. Maliszewski K. Komunikacja społeczna w kulturze staropolskiej: studia z dziejów kształtowania się form i treści społecznego przekazu w Rzeczypospolitej szlacheckiej / K. Maliszewski. – Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2001. – 199 s.
265. Maliszewski K. Mieszczańskie formy i metody komunikacji społecznej w wilekich miastach Prus Królewskich w XVII-XVIII wieku / K. Maliszewski // Zapiski historyczne: poświęcone historii Pomorza i krajów bałtyckich / Red.

M. Biskip. – Toruń: Wydawnictwo Naukowe w Toruniu, 1992. – T. LVII. Zeszyt 4. – S. 39-62.

266. Maliszewski K. Problematyka turecka w polskich gazetach pisanych w czasach panowania Jana III Sobieskiego / K. Maliszewski // Studia z dziejów epoki Jana III Sobieskiego / Pod red. K. Matwijowskiego. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1984. – Acta Universitatis Wratislaviensis. No 726. Historia XLVII. – S. 97-109.

267. Maliszewski K. W kręgu staropolskich wyobrażeń o świecie / K. Maliszewski. – Lublin: Wydawnictwo – Fundacja Servire Veritati Instytut Edukacji Narodowej, 2006. – 345 s.

268. Mikulski T. Chrościński Wojciech Stanisław / T. Mikulski // Polski Słownik Biograficzny / Red. główny W. Konopczyński. – Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1937. – T. III. – S. 453–454.

269. Mróz M. Ostatnie swycięstwo parlamentarne króla. Sejm 1690 roku / M. Mróz // Z dziejów i tradycji srebrnego wieku: studia i materiały / Pod red. J. Pietrzaka. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1990. – S. 101-113.

270. Müller W. Madaliński Bonawentura (Dobrogost) / W. Müller // Polski Słownik Biograficzny / Red. naczelny E. Rostworowski. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1974. – T. XIX. – S. 108-109.

271. Nawrocki S. Rozwój form kancelaryjnych na ziemiach polskich od średniowiecza do końca XX wieku / S. Nawrocki. – Poznań: Wydaw. Naukowe UAM, 1998. – 226 s.

272. Obremski K. Jan III – Od Wiednia do Jerozolimy (apogeum sarmackiego mesjanizmu) / K. Obremski // Między barokiem a oświeceniem. Apogeum

sarmatyzmu. Kultura polska drugiej połowy XVII wieku / Pod. red. K. Stasiewicz, S. Archemczyk. – Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 1997. – S. 100-109.

273. Ochmann S. Publicystyka polityczna w czasach panowania Jana Kazimierza: uwagi na marginesie edycji pism politycznych z lat 1648-1668 / S. Ochmann // Studia z dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej / Pod red. K. Matwijowskiego. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1988. – Acta Universitatis Wratislaviensis. No 945. Historia XLVI. – S. 171-175.

274. Olszewski H. Ideologia Rzeczypospolitej – przedmurza chrześcijaństwa / H. Olszewski // Sejm w dawnej Rzeczypospolitej: ustrój i idee. – Poznań, 2002. – [Prace Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. T. VIII]. T. 2: Studia i rozprawy. – S. 111-129.

275. Olszewski H. Rozważanie o klimacie i konfliktach ideowych XVII wieku / H. Olszewski // Sejm w dawnej Rzeczypospolitej: ustrój i idee. – Poznań, 2002. – [Prace Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. T. VIII]. T. 2: Studia i rozprawy. – S. 93-110.

276. Olszewski H. Rzeczpospolita. Przyczynek do dziejów ideologii politycznoprawnej w dawnej Polsce / H. Olszewski // Idee-Państwo-Prawo / Pod red. J. M. Majchrowskiego. – Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1991. – Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagiellońskiego. DCCCXIX. Prace z nauk politycznych. Zeszyt 28. – S. 211.

277. Olszewski H. Sejm w dawnej Rzeczypospolitej: ustrój i idee / H. Olszewski. – Poznań: UAM, 2002. – [Prace Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. T. VIII]. T. 1: Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii (1652-1763). Prawo-praktyka-teoria-programy. – 460 s.

278. Onyśkiw M. Oblata uniwersałów królewskich w kancelarii grodzkiej lwowskiej w latach 1674–1680 / M. Onyśkiw // Kancelarie oraz archiwa wczoraj

i dziś: pamiętnik XIII Ogólnopolskiego Zjazdu Studentów Archiwistyki, Lublin-Zamość, 27–29 kwietnia 2011 roku / Pod red. Janusza Łosowskiego i Elżbiety Markowskiej. – Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych; Departament Edukacji i Współpracy z Zagranicą, 2012. – S. 27-34.

279. Palkij H. Kancelaria królewska w systemie politycznym Rzeczypospolitej: problem analizy źródeł masowych / H. Palkij // Polska kancelaria królewska czasów nowożytnych: między władzą a społeczeństwem (Materiały konferencji naukowej) (Toruń, 18 kwietnia 2002 roku) / Pod red. W. Chorążyczewskiego i W. Krawczuka. – Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2003. – S. 71-88.

280. Palkij H. Problem komunikacji między kanclerzem wielkim koronnym a dworem w procesie tworzenia dokumentu w czasach Augusta II / H. Palkij // Studia archiwalne / Red P. Dymmel. – Lublin: Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2006. – T. II. – S. 95-104.

281. Pamiętki miasta Żółkwi / Zebrał ks. S. Barącz, dominikan. – Lwów: Drukiem Piotra Pillera, 1852. – 139 s.

282. Pawiński A. Skarbowość w Polsce i jej dzieje za Stefana Batorego / A. Pawiński // Źródła dziejowe. – Warszawa: Skład główny w Księgarni Gebethnera i Wolffa, 1881. – T. VIII. – IX + 470 s.

283. Piwarski K. Bużeński Stanisław / K. Piwarski // Polski Słownik Biograficzny / Red. główny W. Konopczyński. – Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1937. – T. III. – S. 157-158.

284. Polska na przestrzeni wieków / Henryk Samsonowicz, Andrzej Wyczański, Janusz Tazbir. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2006. – 802 s.

285. Pośpiech A. W służbie króla czy Rzeczypospolitej? (Włoscy sekretarze Jana III Sobieskiego) / A. Pośpiech // Władza i społeczeństwo w XVI i XVII w. Prace

Ofiarowane Antoniemu Mączakowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989. – S. 151-165.

286. Roszak S. Formy opisu rzeczywistości w szlacheckich księgach «silva rerum» / S. Roszak // Staropolski ogląd świata (Materiały z konferencji) (Wrocław, 23-24 października 2004 r.) / Pod red. B. Roka i F. Wolańskiego. – Wrocław, 2004. – Prace historyczne. XXXVI. – S. 169-176.

287. Rusińska-Giertych H. Czasopiśmiennictwo lwowskie do końca XVIII wieku / H. Rusińska-Giertych // Вісник Львівського університету. Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. – Львів, 2007. – Вип. 2. – С. 76-84.

288. Semkowicz W. Uwagi o początkach dokumentu polskiego / W. Semkowicz // Kwartalnik Historyczny. Organ Polskiego Towarzystwa Historycznego / Red. Teofil Emil Modelski. – Lwów: Nakładem Polskiego Towarzystwa Historycznego, 1935. – Rocznik XLIX. – S. 1-55.

289. Smolarek P. Galecki Franciszek Zygmund / P. Smolarek // Polski Słownik Biograficzny / Red. główny W. Konopczyński. – Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1948–1958. – T. VII. – S. 241-243.

290. Socha Z. Z. Hiberna: studjum z dziejów skarbowości w dawnej Polsce / Z. Z. Socha // Studja nad Historją Prawa Polskiego. – Lwów: Nakł. Towarzystwa Naukowego, 1937 ([Kraków]: Drukarnia Uniwersytetu Jagiell.). – T. XVI. Zesz. 2. – 118 s.

291. Sochaniewicz S. Archiwum krajowe aktów grodzkich i ziemskich we Lwowie / S. Sochaniewicz. – Lwów: [Gubrynowicz i Syn], 1912 (Lwów: drukarnia Wł. Łozińskiego). – 56 s.

292. Sondel J. Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków / J. Sondel. – Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców prac naukowych Universitas, 1997. – XXX s. + 1004 s.
293. Stefańska M. Jan Sobieski w literaturze polskiej lat 1665-1676 / M. Stefańska // Z dziejów XVII i XVIII wieku. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Michałowi Komaczyńskiemu. – Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1997. – S. 85-105.
294. Sułkowska-Kurasiowa I. Polska kancelaria królewska w latach 1447–1506 / I. Sułkowska-Kurasiowa. – Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1967. – 181 s.
295. Szymański J. Nauki pomocnicze historii / J. Szymański. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001. – 444 s.
296. Targosz K. Pinocci Hieronim / K. Targosz // Polski Słownik Biograficzny / Red. naczelny E. Rostworowski. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1981. – T. XXVI. – S. 341-343.
297. Tazbir J. Wzorce osobowe szlachty polskiej w XVII wieku / J. Tazbir // Kwartalnik historyczny. – Warszawa: Polska Akademia Nauk; Instytut Historii, 1976. – Rocznik LXXXIII. Nr. 4. – S. 784-797.
298. Ujma M. Duże miasta Rzeczypospolitej a obieg informacji w świetle relacji francuskich z XVII i XVIII wieku / M. Ujma // Komunikacja i komunikowanie w dawnej Polsce / Pod red. K. Stępnika, M. Rajewskiego. – Lublin: Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2008. – S. 105-113.
299. Urzędnicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku: spisy / Pod red. A. Gąsiorowskiego. – Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1992. – 220 s.

300. Urzędnicy grodzcy i ziemscy Lwowscy w latach 1352–1783 / Zest. K. Maleczyński // Zabytki dziejowe. – We Lwowe: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego we Lwowe, 1938. – T. IV. Zesz. 1. – 240 s.
301. Urzędnicy podolscy XVI–XVII wieku: spisy / Pod red. A. Gąsiorowskiego. – Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1998. – 243 s.
302. Urzędnicy podlascy XIV–XVIII wieku. Spisy / Opracowali Ewa Dubas-Urwanowicz, Włodzimierz Jarmolik, Michał Kulecki, Jerzy Urwanowicz. – Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1994. – 200 s.
303. Urzędnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku: ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka: spisy / Oprac. K. Przyboś. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1987. – 417 s.
304. Wierzbicki L. Uniwersały króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego do szlachty koronnej z lat 1669-1673 / L. Wierzbicki // Res historica. Czasopismo Instytutu Historii UMCS / Red. wydawniczy T. Dunin. – Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2012. – Nr. 33. – S. 39-48.
305. Wojcik Z. Traktat Andruszowski 1667 i jego geneza / Z. Wojcik. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1959. – 281 s.
306. Wojtasik J. Schyłek wybitnego wodza i spadek wartości bojowej wojska Rzeczypospolitej (1684-1696) / J. Wojtasik // Wojny polsko-tureckie w XVII w. (Materiały z konferencji naukowej) (Kamieniec Podolski, 11-15 września 2000 r.) / Red. Z. Budzyński. – Przemyśl: Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Przemyślu; Regionalny Ośrodek Kultury, Edukacji i Nauki w Przemyślu, 2000. – S. 23-28.
307. Wyczański A. Między kulturą a polityką: sekretarze królewscy Zygmunta Starego (1506-1548) / A. Wyczański. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990. – 300 s.

308. Zagórowski O. Grabiański Ludwik Mikołaj / O. Zagórowski // Polski Słownik Biograficzny / Red. K. Lepszy, H. Altman, S. Arnod etc. – Wrocław; Kraków; Warszawa: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1959–1960. – T. VIII. – S. 464-465.
309. Zahara M. Sylwy – document szlacheckiej kultury umysłowej w XVII w. / M. Zahara // Z dziejów życia literackiego w Polsce XVI i XVII wieku: praca zbiorowa / Pod red. H. Dziechcińskiej. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydaw. Polskiej Akademii Nauk, 1980. – Studia Staropolskie. T. 48. – S. 197-220.
310. Zawadzki K. Dwie nieznane gazety “sejmowe” z 1696 i 1697 r. // Rocznik Warszawski . K. Zawadzki / Pod red. A. Gejsztora, A. Rottermunda. – Warszawa: ARX Regia Ośrodek Wydawniczy Zamku Królewskiego w Warszawie, 1998. – XXVII. – S. 63-74.
311. Zielińska T. Archiwa Radziwiłłów i ich twórcy / T. Zielińska // Archeion: Czasopismo założone przez Stanisława Ptaszyckiego w roku 1926 / Red. S. F. Kuczyński. – Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 1978. – T. LXVI. – S. 105-129.
312. Zielińska T. Kwestia bezpłatności urzędów publicznych w Rzeczypospolitej XVI-XVIII w. / T. Zielińska // Władza i społeczeństwo w XVI i XVII w. (Prace ofiarowane Antoniemu Mączakowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin). – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989. – S. 202-221.
313. Żądłowski D. Sekretarze królewscy Władysława IV Wazy w kancelarii królewskiej / D. Żądłowski // Polska kancelaria królewska: między władzą a społeczeństwem / Pod red. W. Chorążyczewskiego i W. Krawczuka. – Warszawa: DiG, 2008. – Część trzecia. – S. 55-67.

314. Z zagadnień psychologii społecznej / W. Domachowski, S. Kowalik,
J. Miluska. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984. – 136 s.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Реєстр універсалів за 1668-1696 рр. (акти Львівського, Перемишльського, Сяноцького, Жидачівського, Холмського, Галицького й Тереховлянського гродських урядів)

1668 р.:

1. 19 вересня, Варшава. –

Миколай Пражмовський оголошує скликання сеймику в Галичі на 8 жовтня, конвокаційний сейм повинен відбутися 5 листопада у Варшаві.

2. 17 листопада, Варшава. –

Примас Речі Посполитої повідомляє, що монети ортів, злотих і шелягів можна використовувати у торгових операціях, при цьому вони зберігають свою попередню вартість.

1669 р.:

3. 12 березня, Варшава. –

Миколай Пражмовський повідомляє про необхідність сплати податків й надання провіанту військовим Речі Посполитої, які охоронятимуть українські фортеці (з них було евакуйовано московські гарнізони); зібране потрібно направити до Варшави, а східним воєводствам – до Львова.

4. 9 серпня, Варшава. –

Примас Речі Посполитої видає перший вісі.

5. 9 серпня, Варшава. –

Міхал Вишневецький повідомляє про видачу примасом першого вісі, вимагає виконання вимог універсалів примаса й гетьмана, якими скликають військових до обозу.

6. 29 серпня, Варшава. –

Примас Речі Посполитої оголошує повторний сеймик у Галичі на 11 вересня.

7. 7 листопада, Варшава. –

Міхал Вишневецький повідомляє про продовження королівської протекції над Скитським монастирем, за якою законники останнього не повинні сплачувати податків та мит від того, що набули завдяки милостині.

8. 20 листопада, Краків. –

Міхал I оголошує заборону військовим перебувати зі стаціями, нічлігами й годуваннями на території Самбірської економії.

9. 20 листопада, Краків. –

Міхал Вишневецький повідомляє про заборону направляти сіль з приватних жуп за р. Сян, таке право мають тільки жупи Самбірської економії.

10. 30 листопада, Краків. –

Міхал I оголошує скликання передсеймовго сеймику в Галичі на 15 січня 1670 року, сейм у Варшаві має відбутися 5 березня.

11. 16 грудня, Варшава. –

Міхал Вишневецький оголошує скликання передсеймовго сеймику у Вишні на 22 січня 1670 року, сейм у Варшаві має відбутися 5 березня.

12. 16 грудня, Варшава. –

Міхал Вишневецький оголошує скликання передсеймовго сеймику у Холмі на 22 січня 1670 року, сейм у Варшаві має відбутися 5 березня.

1670 р.:

13. 25 квітня, Варшава. –

Міхал I оголошує скликання реляційних сеймиків на 20 травня, на них потрібно вирішити питання виплати заборгованостей війську, забезпечення гарнізонами прикордонних фортець (зокрема, Кам'янця, Білої Церкви, Львова й Кракова); король просить дозволу на проведення коронації королеви у Варшаві, а не в Кракові (оскільки це допоможе зекономити кошти); крім того, монарх зазначає про готовність видати перші подвійні вісі.

14. 28 квітня, Варшава. –

Міхал I оголошує скликання реляційних сеймиків на 20 травня, на них потрібно вирішити питання виплати заборгованостей війську, забезпечення гарнізонами прикордонних фортець (зокрема, Кам'янця, Білої Церкви, Львова й Кракова); король просить дозволу на проведення коронації королеви у Варшаві, а не в Кракові (оскільки це допоможе зекономити кошти); крім того, монарх зазначає про готовність видати перші подвійні вісі.

15. 28 квітня, Варшава. –

Міхал I оголошує скликання реляційних сеймиків на 20 травня, на них потрібно вирішити питання виплати заборгованостей війську, забезпечення гарнізонами прикордонних фортець (зокрема, Кам'янця, Білої Церкви, Львова й Кракова); король просить дозволу на проведення коронації королеви у Варшаві, а не в Кракові (зважаючи на економічну доцільність); крім того, монарх зазначає про готовність видати перші подвійні вісі.

16. 31 травня, Варшава. –

Міхал I видає подвійні вісі, через військову небезпеку зі сторони Туреччини.

17. 27 червня, Варшава. –

Міхал Вишневецький оголошує скликання передсеймового сеймику на 29 липня у Вишні, генерального сеймику Мазовецького й Підляського воєводств на 19 серпня у Варшаві, а сейму – на 9 вересня також у Варшаві.

18. 27 червня, Варшава. –

Міхал Вишневецький оголошує скликання передсеймового сеймику на 29 липня у Галичі, генерального сеймику Мазовецького й Підляського воєводств на 19 серпня у Варшаві, а сейму – на 9 вересня також у Варшаві.

19. 27 червня, Варшава. –

Міхал Вишневецький оголошує скликання передсеймового сеймику на 29 липня у Холмі, генерального сеймику Мазовецького й Підляського воєводств на 19 серпня у Варшаві, а сейму – на 9 вересня також у Варшаві.

20. 8 серпня, Варшава. –

Міхал I оголошує підтвердження єпископської влади Єжи Гошовського – перемишльського й самбірського владика «релігії грецької», та вимагає послуху йому у церковних справах.

21. 11 вересня, Варшава. –

Міхал I видає треті вісі.

22. 20 вересня, Варшава. –

Міхал Вишневецький повідомляє про заборону Йосифу Шумлянському чинити шкоди духовенству «релігії грецької», збирати з них податки й вимагати інших повинностей до постанови суду у цій справі.

23. 30 вересня, Варшава. –

Міхал I повідомляє про необхідність виконання мешканцями Щирця судового декрету, за яким чернігівський хорунжий Годлевський визнається щирецьким вїйтом.

24. 12 листопада, Варшава. –

Міхал Вишневецький оголошує про виключне право жуп Самбірської економії на продаж солі за р. Сян, тому вимагає від гродських і міських урядів, щоб вони забороняли приватним жупам дрогобицького староства збувати свою сіль у цьому напрямку.

25. 13 листопада, Варшава. –

Міхал I оголошує необхідність виконання давніх звичаїв і люстрації громадами сіл Берка і Вроблик сяноцького староства, а саме: сплачувати податки, відбувати повинності та чинити послух сяноцькому старості Єжи Вандалін Мнішку.

26. 28 листопада, Варшава. –

Міхал I оголошує скликання реляційного сеймику в Галичі на 29 грудня.

27. 10 грудня, Варшава. –

Міхал Вишневецький повідомляє, що євреї держави зобов'язані сплачувати тільки поголовний податок, розмір якого не змінюється.

1671 р.:

28. 20 січня, Варшава. –

Міхал I оголошує необхідність сплати вибранецького податку, збиратиме його призначений комісар Войцех Вольський; податок повинен бути направлений до Варшави до 1 березня.

29. 6 лютого, Варшава. –

Міхал Вишневецький оголошує скликання сеймику у Вишні на 5 березня, де потрібно затвердити, якнайшвидше зібрати й відправити королю зарплату військовим.

30. 9 лютого, Варшава. –

Міхал I оголошує скликання сеймику у Холмі на 5 березня, де потрібно затвердити, якнайшвидше зібрати й відправити королю зарплату військовим.

31. 15 лютого, Варшава. –

Міхал Вишневецький повідомляє про скликання сеймику в Галичі на 26 лютого для вирішення питання забезпечення війська та посилення оборони.

32. 20 лютого, Варшава. –

Міхал I повторно оголошує необхідність послуху жителів Щирця їхньому війту Єжи Годлевському.

33. 15 квітня, Варшава. –

Міхал Вишневецький оголошує перші два вісі.

34. 28 квітня, Варшава. –

Міхал I оголошує скликання сеймику в Холмі на 26 травня для вирішення питання виплати обіцяної зарплати військовим.

35. 16 травня, Варшава. –

Міхал Вишневецький оголошує треті вісі й вимагає збору військових 13 липня під Львовом; на 12 червня король оголошує сеймик у Вишні, де потрібно вирішити питання виплати заборгованостей; оголошується про збір піхоти; монарх повідомляє, що 600 тисяч злотих, які Радомський трибунал надав для виплати іноземному війську, будуть направлені тим полкам, які служать протягом тривалого часу.

36. 16 травня, Варшава. –

Міхал I оголошує треті вісі й вимагає збору військових 13 липня під Львовом; на 12 червня король оголошує сеймик у Холмі, де потрібно вирішити питання виплати заборгованостей; оголошується про збір піхоти; монарх повідомляє, що 600 тисяч злотих, які Радомський трибунал надав для виплати іноземному війську, будуть направлені тим полкам, які служать протягом тривалого часу.

37. 16 травня, Варшава. –

Міхал Вишневецький оголошує треті вісі й вимагає збору військових 13 липня під Львовом; на 12 червня король оголошує сеймик у Галичі, де потрібно вирішити питання виплати заборгованостей; оголошується про збір піхоти; монарх повідомляє, що 600 тисяч злотих, які Радомський трибунал надав для виплати іноземному війську, будуть направлені тим полкам, які служать протягом тривалого часу.

38. 15 липня, Варшава. –

Міхал I повідомляє про повторне, без покарання, прийняття на військову службу всіх, хто раніше служив, але віддалився; проте, застерігає, що хто б надалі втік з війська, буде притягнений до суду.

39. 26 липня, Варшава. –

Міхал Вишневецький оголошує збір військових, які ще не вийшли до обозу, під Люблін на 10 серпня.

40. 29 липня, Варшава. –

Міхал I оголошує жителям села Берка, щоб ті підпорядковувались адміністраторам сяноцького старости Георгія Мнішка, сплачували їм податки й виконували всі необхідні повинності, а не бунтували.

41. 7 вересня, Люблін. –

Міхал I оголошує скликання сеймику у Вишні на 14 вересня, де потрібно обговорити підготовку військ; повідомляється про підтримку виходу до обозу й службових осіб.

42. 9 вересня, Люблін. –

Міхал Вишневецький оголошує скликання сеймику в Галичі на 22 вересня, де потрібно обговорити підготовку військ; повідомляється про підтримку виходу до обозу й службових осіб.

43. 10 вересня, Люблін. –

Міхал I оголошує скликання сеймику у Холмі на 14 вересня, де потрібно обговорити підготовку військ; повідомляється про підтримку виходу до обозу й службових осіб.

44. 11 вересня, Люблін. –

Міхал Вишневецький повідомляє про направлення до Львова полку німецької піхоти на чолі з Парчовським і вимагає від останніх не завдавати шкоди містянам.

45. 21 жовтня, Львів. –

Міхал I скликає сеймик у Галичі на 29 жовтня для вирішення проблеми забезпечення провіантом війська держави, головно того, яке перебуває у відвойованих українських фортецях.

46. 30 жовтня, Львів. –

Міхал I скликає сеймик у Холмі на 3 листопада для вирішення проблеми забезпечення провіантом війська держави, головно того, яке перебуває у відвойованих українських фортецях.

47. 30 жовтня, Львів. –

Міхал Вишневецький скликає передсеймові сеймики на 15 грудня, а сейм на 26 січня 1672 року у Варшаві.

48. 30 жовтня, Львів. –

Міхал I скликає передсеймові сеймики на 15 грудня, а сейм на 26 січня 1672 року у Варшаві.

49. 30 жовтня, Львів. –

Міхал Вишневецький скликає передсеймові сеймики на 15 грудня, а сейм на 26 січня 1672 року у Варшаві.

50. 30 жовтня, Львів –

Міхал I оголошує заборону всім військовим зупинятися чи збирати податки з теренів церковної юрисдикції Андрія Циковського – пресвітера села Циків перемишльської землі.

51. 30 жовтня, Львів –

Міхал I оголошує заборону всім військовим зупинятися чи збирати податки з теренів церковної юрисдикції Стефана й Геліаша Негрибецьких – пресвітерів села Негрибка перемишльської землі.

1672 р.:

52. 20 січня, Варшава. –

Міхал I повідомляє про надання декрету Єремії Свістельницькому на владичество Львівським, Галицьким й Кам'янецьким єпископством, натомість заперечує автентичність будь-яких документів, що підтверджують владичество Йосифа Шумлянського на території цих єпископств.

53. 20 лютого, Варшава. –

Міхал I видає повторний універсал, яким оголошує необхідність якнайшвидшої сплати гіберни війську, для запобігання бунту останнього.

54. 27 лютого, Варшава. –

Міхал Вишневецький оголошує про необхідність підтримки полковника війська запорізького Леска Рудана, який захищає білоцерківську фортецю, та вимагає від нього тримати своїх солдат у відповідних умовах та дисципліні.

55. 20 березня, Варшава. –

Міхал I скликає передсеймові сеймики на 27 квітня, а сейм на 18 травня у Варшаві.

56. 20 березня, Варшава. –

Міхал I скликає передсеймові сеймики на 27 квітня, а сейм на 18 травня у Варшаві.

57. 20 березня, Варшава. –

Міхал Вишневецький скликає передсеймові сеймики на 27 квітня, а сейм на 18 травня у Варшаві.

58. 24 березня, Варшава. –

Міхал I оголошує необхідність сплати вибранецького податку до 1 травня 1672 року, відправити його повинні до Варшави комісару Войцеху Вольському; повідомляє король й про необхідність доставки кварцяного податку цьому ж комісарові.

59. 5 квітня, Варшава. –

Міхал I видає перші два вісі.

60. 8 травня, Варшава. –

Міхал Вишневецький скликає повторний передсеймовий сеймик на 25 травня у Вишні.

61. 20 червня, Варшава. –

Міхал I повідомляє про передання Самбірської економії у адміністрацію війницькому каштеляну Станіславу Скаршевському.

62. 4 липня, Варшава. –

Міхал I скликає реляційний сеймик у Вишні на 20 липня, де потрібно обговорити способи захисту від ворога та питання виплати податків для забезпечення війська.

63. 5 липня, Варшава. –

Міхал I оголошує треті вісі, військові мають зібратися на 16 серпня під Грубешов; крім того, король скликає й сеймики на 20 липня.

64. 5 липня, Варшава. –

Міхал Вишневецький оголошує треті вісі, військові мають зібратися на 16 серпня під Грубешов; крім того, король скликає й сеймики на 20 липня.

65. 8 липня, Варшава. –

Міхал Вишневецький скликає реляційний сеймик у Холмі на 20 липня, де потрібно обговорити способи захисту від ворога та питання виплати податків для забезпечення війська.

66. 23 серпня, Янівець. –

Міхал I повторним універсалом (треті вісі) вимагає негайного збору шляхетства до Янівця, через велику небезпеку всім східним регіонам держави.

67. 8 вересня, Янів. –

Міхал Вишневецький видає треті вісі.

68. 17 вересня, Янівець. –

Міхал I оголошує негайний збір усіх військових під Голебем.

69. 30 жовтня, обоз під Любліном. –

Міхал Вишневецький повідомляє про надання грамоти на владичество Львівським, Галицьким і Кам'янецьким єпископством Йосифу Шумлянському.

70. 24 листопада, Варшава. –

Міхал I оголошує про перенесення генеральної конфедерації до Варшави, відбутись вона повинна 4 січня наступного року, тому партикулярне коло у Вишні скликають на 13 грудня.

71. 24 листопада, Варшава. –

Міхал I оголошує про перенесення генеральної конфедерації до Варшави, відбутись вона повинна 4 січня наступного року, тому партикулярне коло у Холмі скликають на 13 грудня.

72. 27 листопада, Варшава. –

Міхал Вишневецький повідомляє, що за мирними договорами з Портою, купці Речі Посполитої можуть вільно торгувати на турецьких ринках без сплати будь-яких приватних зборів; відповідно й турецькі купці мають такі самі торгові права на території Речі Посполитої.

1673 р.:

73. 28 лютого, Варшава. –

Міхал I повідомляє про необхідність сплати поголовного податку всіма євреями, незважаючи на будь-які протекції.

74. 27 березня, Варшава. –

Міхал Вишневецький оголошує про анулювання помилково наданої грамоти Йосифу Шумлянському на владичество Львівським, Галицьким й Кам'янецьким єпископствами.

75. 21 березня, Варшава. –

Міхал I повідомляє, що за мирними договорами з Портою, купці Речі Посполитої можуть вільно торгувати на турецьких ринках без сплати будь-яких приватних зборів; відповідно й турецькі купці мають такі самі торговельні права на території Речі Посполитої.

76. 11 травня, Варшава. –

Міхал Вишневецький повідомляє про необхідність відправити вибранецький податок до Варшави, кошти з якого підуть на потреби гвардії.

77. 15 червня, Варшава. –

Міхал I видає вісі, оголошує збір військових під Сокалем та скликає сеймики не пізніше як через тиждень після публікації універсалу;

пояснюється це загрозою турецького війська, що насувається на Річ Посполиту під проводом візира.

78. 7 липня, Варшава. –

Міхал I повідомляє про необхідність виконання постанови останньої конституції про сплату мит купцями з експортованих/імпортованих товарів, не зважаючи на будь-які наявні у них протекції.

79. 7 липня, Варшава. –

Міхал Вишневецький повідомляє про звільнення Львова й довколишніх сіл від утримання послів, що проїжджають через місто; міський уряд може надати тільки варту й житло в передмістях на один нічліг чи попас.

80. 15 липня, Варшава. –

Міхал I оголошує про заборону митникам долішніх комор на обкладення додатковими митами солі з Самбірської економії.

81. 15 липня, Варшава. –

Міхал Вишневецький повідомляє про право адміністратора Самбірської економії – Станіслава Скаршевського на конфіскацію солі, привезеної з приватних жуп.

82. 15 жовтня, Львів. –

Міхал I оголошує про необхідність затримувати й відсилати назад до війська солдатів-втікачів.

83. 26 жовтня, Львів. –

Міхал Вишневецький скликає посполите рушення, через загрозу Покуттю й Галицькій землі.

84. 5 грудня, Смардзевіце. –

Казимир Чарторийський повідомляє про смерть короля Міхала І.

1674 р.:

85. 23 січня, Варшава. –

Стани конвокаційного сейму оголошують зібрання скарбової комісії на 11 лютого в Любліні, де протягом чотирьох тижнів повинен засідати скарбовий трибунал.

86. 1 лютого, Варшава. –

Стани конвокаційного сейму повідомляють про необхідність затримувати воїнів, які після оголошення цього універсалу будуть втікати з поля бою.

87. 8 лютого, Варшава. –

Стани конвокаційного сейму повідомляють про збереження збору генерального акцизу з експорту й імпорту на території Руського воєводства, не зважаючи на скасування цього збору у більшості воєводств.

88. 14 червня, Варшава. –

Ян III оголошує про необхідність сплати всіх податків, прийнятих останнім сеймом; відкладення його коронації, яка повинна була відбутися 22 липня, на 1 січня, через війну на сході країни; про скликання на 19 липня Радомського трибуналу.

89. вписано 27 червня. –

Ян III оголошує про надання руському воєводі керівництва над частиною війська й наказує військовим, які знаходяться під командою брацлавського воєводи Яна Потоцького, львівського ловчого Регіміана Стравковського, серадзького підчашого Анджея Моджейовського та

перебувають з військовими діями на Поділлі та Покутті, щоб підпорядковувались руському воєводі і рухались на визначене ним місце (це ж вимагають від тих військових, що не перебувають при своїх хоругвах).

90. 4 липня, Варшава. –

Ян III повідомляє про складне воєнне становище на турецькому прикордонні; знову ж оголошує необхідність сплати податків; повідомляє про можливість видачі третіх віці в разі небезпеки.

91. 26 липня, Варшава. –

Ян III повторно оголошує необхідність збору драгунських військ до місця, призначеного руським воєводою.

92. 27 липня, Варшава. –

Ян III видає треті віці і скликає сеймик у Вишні на 16 серпня, на якому воєвода і каштеляни повинні узгодити наступні воєнні дії.

93. 27 липня, Варшава. –

Ян III видає треті віці і скликає сеймик у Галичі на 16 серпня, на якому воєвода і каштеляни повинні узгодити наступні воєнні дії.

94. 27 липня, Варшава. –

Ян III видає треті віці і скликає сеймик у Холмі на 16 серпня, на якому воєвода і каштеляни повинні узгодити наступні воєнні дії.

95. 7 серпня, Варшава. –

Ян III повідомляє про заснування комори для сплати мита у Ярославі, яка повинна діяти замість втрачених подільських.

96. 14 серпня, Варшава. –

Ян III забороняє військовим чинити будь-які кривди чи самовільно збирати податки з жителів Самбірської економії.

97. 20 серпня, Варшава. –

Ян III видає повторний третій віці та повідомляє про необхідність сплати податків, для забезпечення війська.

98. 9 вересня, [...] –

Ян III повідомляє про заборону будь-яких податкових протекцій, наданих євреям Белзького воєводства й Холмської землі, та вимагає сплати ними встановленого поголовного податку.

99. 23 жовтня, Золочів. –

Ян III оголошує про перенесення передкоронаційних сеймиків, через війну з Османською імперією; необхідність виплати заборгованих податків, для забезпечення війська; негайний збір ланової піхоти.

100. 23 жовтня, Золочів. –

Ян III повідомляє, що виплата гіберни жителями королівщин повинна здійснюватись у такому ж розмірі, як і минулого року, згідно з вимогою комісарів, призначених попередньою комісією.

101. 23 листопада, обоз під Баром. –

Ян III повідомляє про військові успіхи та оголошує необхідність відправляти до каптурових судів і виписувати з військового реєстру Речі Посполитої військових-утікачів.

1675 р.:

102. 7 лютого, Брацлав над Бугом, в Україні. –

Ян III повідомляє про дозвіл повертатися додому бранденбурзьким військам (які були відкликані ординансом курфюрста), але це має відбуватися мирно і буде контролюватися бельським чашником Яном Хондзинським.

103. 16 лютого, Брацлав. –

Ян III повідомляє про необхідну допомогу війську держави, головно людськими ресурсами (вимагає направляти до обозу дезертирів; військових, які були відпущені на деякий час і не повернулися; тих, хто може допомогти війську).

104. 25 травня, Яворів. –

Ян III оголошує про заборону військовим чинити будь-які кривди чи самовільно збирати податки з жителів передмістя Перемишля, контролювати це повинен Петро Бродзінський.

105. 28 травня, Яворів. –

Ян III оголошує про небезпеку Львову зі сторони турецько-татарських військ та наказує усім військовим, які перебувають вдома, збиратися до своїх хоругв під Львовом.

106. 29 травня, Яворів. –

Ян III оголошує про воєнну небезпеку Львову та наказує військовому командуванню збиратися зі своїми військами до обозу.

107. 30 травня, Яворів. –

Ян III оголошує збір «вибранецької» піхоти протягом чотирьох тижнів під Львовом, який (збір) повинен відбуватися без шкоди мирному населенню.

108. 23 червня, обоз під Львовом. –

Ян III оголошує про надання компенсації подільській шляхті, що втратила свої володіння, у розмірі 20 тис. злотих; останні візьмуть з податків Краківського, Любельського та Руського воєводств.

109. 25 червня, обоз під Львовом. –

Ян III оголошує про наданий дозвіл Яну Древецькому на збір добровольців з українських, подільських і покутських земель, які повинні збиратися у разі небезпеки й перешкоджати руху ворога.

110. 6 липня, Яворів. –

Ян III оголошує збір військових біля Львова, а саме під село Рясне, до 15 липня; військові з-за Вісли повинні прибути до 20 липня.

111. 8 липня, Яворів. –

Ян III повідомляє, що досі існує небезпека нападу турецько-татарських військ, оскільки він не погоджується на трактати, подані їхніми послами, тому оголошує повторні перші вісі.

112. 7 серпня, обоз під Львовом. –

Ян III оголошує про продовження призначення Анджея Еллета адміністратором Калуського староства.

113. 27 серпня, обоз під Львовом. –

Ян III суворо наказує усім військовим сходитись до обозу.

114. 7 листопада, обоз над Збручем під Чернокозинцями. –

Ян III оголошує скликання передкоронаційного сеймика на 31 грудня 1675 року, генерального сеймику на 18 січня 1676 року, здійснення його юридичної коронації 2 лютого та засідання коронаційного сейму 4 лютого того ж року у Кракові.

115. 7 листопада, обоз над Збручем під Чернокозинцями. –

Ян III оголошує скликання передкоронаційного сеймика у Галичі на 23 грудня 1675 року, а генерального сеймику на 18 січня 1676 року, здійснення його юридичної коронації 2 лютого та засідання коронаційного сейму 4 лютого того ж року у Кракові.

116. 30 грудня, Жовква. –

Ян III оголошує про необхідність сплати всіма євреями їхнього податку, не зважаючи на будь-які податкові протекції.

1676 р.:

117. 5 лютого, Краків. –

Ян III повідомляє про успішне здійснення його коронації.

118. 8 березня, Краків. –

Ян III повідомляє про звільнення дружин львівських купців-заручників від сплати будь-яких державних та приватних податків.

119. 26 травня, Краків. –

Ян III оголошує скликання елекційного сеймика на 25 червня, де потрібно обрати нового львівського підчашого.

120. 16 червня, Яворів. –

Ян III вимагає виконання сеймових ухвал щодо сплати податів (які головно підуть на забезпечення війська) і збору військових біля Львова.

121. 25 червня, Яворів. –

Ян III повідомляє про дозвіл протягом чотирьох років (з липня 1676 року до червня 1680 року) створювати додаткові комори у прикордонних воєводствах.

122. 16 жовтня, обоз під Журавном. –

Ян III застерігає людей, які проживають біля обозу, від можливих нападів турецько-татарських військ.

123. 3 листопада, Жовква. –

Ян III оголошує скликання екстраординарного сейму у Варшаві на 14 січня 1677 року, а передсеймового сеймика – на 10 грудня, генеральних сеймиків – на 4 січня; крім того, король повідомляє про необхідність збору перед сеймом комісії щодо зарплати війську.

124. 3 листопада, Жовква. –

Ян III оголошує скликання екстраординарного сейму у Варшаві на 14 січня 1677 року, а передсеймового сеймика – на 10 грудня, генеральних сеймиків – на 4 січня; крім того, король повідомляє про необхідність збору перед сеймом комісії щодо зарплати війську.

125. 3 листопада, Жовква. –

Ян III оголошує скликання екстраординарного сейму у Варшаві на 14 січня 1677 року, а передсеймового сеймика – на 10 грудня, генеральних сеймиків – на 4 січня; крім того, король повідомляє про необхідність збору перед сеймом комісії щодо зарплати війську.

1677 р.:

126. 5 березня, Варшава. –

Ян III повідомляє про перенесення львівської рахункової комісії до Варшави; вона (комісія) спочатку буде судити й виписувати з реєстру військових, які не з'являлися до обозу в період між битвами під Хотиним і Журавном, а потім опрацьовуватиме скарбові рахунки (тому король вимагає сплати усіх заборгованостей державі до 18 березня); монарх

повідомляє, що питання щодо оплати війську й приватних кривд розглядатимуться пізніше – в кінці травня у Сандомирі.

127. вписано 11 березня. –

Ян III оголошує скликання сейму у Варшаві.

128. 20 березня, Варшава. –

Ян III повідомляє про право приїжджих грецьких купців відправлятися з товарами до всіх міст держави, зокрема Ярослава, і наказує львівському магістрату не забороняти цього.

129. 18 травня, Варшава. –

Ян III оголошує про здійснення від 1 липня 1677 року і до майбутнього сейму збору мита від будь-яких товарів, згідно з попередніми конституціями сеймів 1661, 1673 і 1674 років, на встановлених місцях, який (збір) передано в адміністрацію коронному мечнику Францішкові Білінському та вишгородському стольнику Адамові Котовському.

130. 19 червня, Гнєзненський замок. –

Ян III оголошує про збір шелезного у Львові та про направлення його на фортифікацію міста.

131. 13 серпня, Гданськ. –

Ян III оголошує про скасування постанови конституції, прийнятої на коронаційному сеймі, щодо заборони імпорту вин.

132. 26 серпня, Гданськ. –

Ян III оголошує, що протягом трьох років податки з вибранецьких ланів (а саме 100 злотих з такого лану) будуть надаватися подільським емігрантам; до того ж, король уточнює, що з осіб, які окремо сплачують

вибранецький податок, не можна брати таку суму податку (тобто 100 злотих з окремої людини).

133. 12 жовтня, Гданськ¹. –

Ян III повідомляє, що купці повинні сплачували донативу від усіх товарів, згідно зі встановленою квотою.

1678 р.:

134. 25 травня, Яворів. –

Ян III повідомляє, що до наступного сейму купецьку донативу потрібно сплачувати у тому розмірі, який встановив ще коронаційний сейм.

135. 3 липня, Львів. –

Ян III оголошує про необхідність виплати цього річної гіберни комісарам у Львові до свята св. Михаїла.

136. 3 серпня, Жовква. –

Ян III повідомляє, що Антоній Вінницький й надалі залишається митрополитом Київським.

137. 16 вересня, Яворів. –

Ян III оголошує скликання генерального сейму в Гродні на 15 грудня та сеймиків на місцях на 3 листопада.

138. 16 вересня, Яворів. –

Ян III оголошує скликання генерального сейму в Гродні на 15 грудня та сеймиків на місцях на 3 листопада.

¹ Хоча у датації універсалу вказано 1679 р., це, очевидно, є помилкою, адже документ актикований у 1677 р.

139. 16 вересня, Яворів. –

Ян III оголошує скликання генерального сейму в Гродні на 15 грудня та сеймиків на місцях на 3 листопада.

140. 28 вересня, Яворів. –

Ян III повідомляє, що зібраний податок з вибранецьких ланів повинен йти на допомогу подільським емігрантам.

141. вписано 15 жовтня. –

Ян III оголошує скликання сеймика у Вишні.

142. вписано 2 листопада. –

Ян III оголошує скликання сеймика у Львові для шляхти Подільського воєводства.

1679 р.:

143. 10 квітня, Гродно. –

Ян III оголошує про збір коштів з купецьких товарів по всьому Руському воєводстві у розмірі 1 грош зі 100 злотих прибутку купця; такий збір проводиться для забезпечення львівського стрілецького братства.

144. 13 вересня, Ярослав. –

Ян III оголошує про діяльність комісії, призначеної сеймом, яка займатиметься вирішенням суперечок між перемишльськими євреями та їхніми кредиторами.

145. 9 жовтня, Яворів. –

Ян III повідомляє, що, згідно з конституцією варшавського сейму, священнослужителі Православної та Уніатської церков повинні зібратися у

Любліні на 24 (14 ст. ст.) січня 1680 року для вирішення непорозумінь всередині руського народу.

1680 р.:

146. вписано 13 травня. –

Ян III повідомляє про необхідність збору заборгованого кварцяного з королівських володінь.

147. 21 травня, Варшава. –

Ян III оголошує про необхідність сплати четвертини з королівщин.

148. 22 жовтня. Яворів. –

Ян III оголошує скликання передсеймового сеймика Руського воєводства 3 грудня 1680 року, а сейму – 14 січня 1681 року у Варшаві.

149. 22 жовтня, Яворів. –

Ян III оголошує скликання передсеймового сеймика Подільського воєводства 3 грудня 1680 року, а сейму – 14 січня 1681 року у Варшаві.

150. 6 грудня, Жовква. –

Ян III оголошує повторне скликання зірваного передсеймового сеймика 30 грудня у Вишні.

1681 р.:

151. 27 квітня, Варшава. –

Ян III оголошує про попереднє надання мешканцям містечка Ратне привілею-звільнення від усіх мит.

152. 30 травня, Варшава. –

Ян III оголошує про діяльність комісії, призначеної сеймом, яка займатиметься вирішенням суперечок між перемишльськими євреями та їхніми кредиторами.

153. 15 червня, Варшава. –

Ян III повідомляє скликання реляційного сеймика 15 липня на звичному місці (у даному випадку у Вишні) та оголошує цей універсал першими двома вісі.

154. 15 червня, Варшава. –

Ян III оголошує скликання реляційного сеймика 15 липня на звичному місці (у даному випадку в Холмі) та оголошує цей універсал першими двома вісі.

155. 20 червня, Варшава. –

Ян III повідомляє, що євреї повинні сплачувати тільки ті податки, які затвердили ще попередньою конституцією.

1682 р.:

156. вписано 4 квітня. –

Ян III повідомляє, що виплата боргів перемишльськими євреями їхнім кредиторам повинна здійснюватися відповідно до декрету королівської комісії, датованого 22 вересня 1681 р.

157. 1 липня, Яворів. –

Ян III оголошує заборону жителям перемишльської землі займатися виготовленням алкогольних напоїв, якщо вони не є членами відповідного цеху; король наголошує й на необхідності проводити ремонт доріг, гребель і мостів староства.

158. 9 вересня, Яворів. –

Король повідомляє, що Сильвестр Тваровський є новим архімандритом Овруцького монастиря і вимагає від представників «руської віри» Київського, Брацлавського і Чернігівського воєводств послуху йому, інакше порушники повинні сплатити штраф у розмірі 50 тис. польських злотих.

159. 9 вересня, Яворів. –

Ян III оголошує про здійснення Анжеєм Ржечицьким та Станіславом Коритком перевірки привілеїв і прав коронних війтівств Самбірської економії.

160. вписано 19 вересня. –

Ян III оголошує необхідність мирного і законного вирішення суперечок між євреями та їхніми кредиторами.

1683 р.:

161. 29 квітня, Варшава. –

Ян III повідомляє про дозвіл експорту сукна через польсько-угорський кордон.

162. 14 червня, Віланов. –

Ян III повідомляє про необхідність знаходити, судити і карати, згідно з військовими законами, військових-утікачів.

163. 18 червня, Віланов. –

Ян III повідомляє про заборону експорту збіжжя, через неврожай.

1684 р.:

164. 24 листопада, Жовква. –

Ян III оголошує скликання передсеймового сеймика у Вишні на 5 січня 1685 року, вальний сейм у Варшаві відбудеться 16 лютого.

165. 24 листопада, Жовква. –

Ян III оголошує скликання передсеймового сеймика у Холмі на 5 січня 1685 року, вальний сейм у Варшаві відбудеться 16 лютого.

1685 р.:

166. 7 січня, Жовква. –

Ян III повідомляє про тимчасове передання Паровського староства й Острова в адміністрацію Францішку Чернєвічу.

167. вписано 13 січня. –

Ян III оголошує скликання повторного передсеймового сеймика у Вишні на 30 січня.

168. 9 червня, Варшава. –

Ян III повідомляє про збір мита, відповідно до конституцій 1661, 1667, 1678 і 1685 років, на вільних коморах і прикоморках; відповідальним за цей збір є надворний коронний підскарбій Міхал Флоріян Жевуський.

169. 23 липня, Віланов. –

Ян III повідомляє про необхідність виявляти і карати євреїв-фальшивомонетників за допомогою установ коронного скарбу й відповідно до чинного законодавства.

170. 11 жовтня, Жовква. –

Ян III оголошує необхідність швидкого прибуття ще більшої кількості військових до мосту на Дністрі.

171. 27 грудня, Жовква. –

Ян III повідомляє, що ті представники нової шляхти, які не беруть участі у військових діях (їхній реєстр складуть, починаючи з конституції 1653 року) повинні особисто прибути до війська з трьома кіньми, обмундируванням, коштами й провіантом, які б вони мали подати на три військові кампанії, хто б особисто не міг прийти до обозу, то повинен відправити когось замість себе або сплатити 5100 польських злотих коронному надворному маршалку Героніму Любомирському.

1686 р.:

172. вписано 2 січня. –

Ян III оголошує скликання сеймика 18 лютого у Вишні.

173. 2 березня, Жовква. –

Ян III оголошує про необхідність виставити на 1 травня до Львова 20 бійців з обмундируванням (це можуть бути як прості селяни, так і найняті військові) від сіл Чиже й Давідовце, відповідно до положень декрету від 1680 року.

174. 8 квітня, Жовква. –

Ян III повідомляє про виключне право Матиса Верлінгі на завіз і продаж «райських яблук» на території держави.

175. 18 квітня, Львів. –

Ян III повідомляє якими повинні бути вигляд і вартість несфальшованих монет та оголошує необхідність затримувати й карати фальшивомонетників.

176. 15 травня, Яворів. –

Ян III скликає сеймик 4 липня у Галичі, де обов'язково потрібно обговорити питання вилати заборгованих податків.

177. 12 червня, Стрий. –

Ян III оголошує про необхідність затримувати військових, які втікають з поля бою, відправляти їх до гродів, повідомляти про них офіцерів, а потім направляти до найближчих фортець, інакше вони будуть притягнуті до суду, згідно з поданням інстигатора.

178. 19 липня, намети за Тисменицею. –

Ян III повідомляє про необхідність зберігати і виконувати всі права і вольності, які були надані священнослужителям «релігії грецької».

1687 р.:

179. 2 січня, Львів. –

Ян III оголошує про відкладення сейму і вимагає виконання ухвали Радомського трибуналу щодо сплати зарплати війську.

180. 13 лютого, Львів. –

Ян III оголошує скликання сеймика в Галичі на 7 серпня, де потрібно вирішити питання вилати заборгованих податків.

181. 12 серпня, Жовква. –

Ян III повідомляє про наближення іноземного війська до Кам'янця, тому наказує усім військовим збиратися до обозу і реєструватися по дорозі у Золочеві.

182. 15 листопада, Жовква. –

Ян III оголошує скликання передсеймового сеймика 9 грудня у Галичі, генерального Малопольського – 13 січня 1688 року в Корчині, а сейму – 27 січня у Гродно.

183. вписано 26 листопада. –

Ян III оголошує шляхті Перемишльської землі про скликання сеймика у Вишні.

184. 27 грудня, Гура. –

Ян III скликає повторний передсеймовий сеймик для шляхти Подільського воєводства 3 січня у Львові.

1688 р:

185. 23 березня, Гродно. –

Ян III оголошує про скликання реляційного сеймика 17 травня у Вишні.

186. 6 серпня, Чемерніки. –

Ян III повідомляє про призначення Яна Смажевського посесором і державцем королівських сіл Дроговизького староства.

187. 6 серпня, Чемерніки. –

Ян III повідомляє про призначення Павла Бусковського посесором і державцем Дроговижа, Розвадова і Миколаєва.

188. 1 жовтня, Золочів. –

Ян III оголошує скликання вального шеститижневого сейму у Варшаві на 17 грудня 1688 року, передсеймовий сеймик для Львівської, Перемишльської, Сяноцької земель має відбутися 5 листопада у Вишні.

189. 1 жовтня, Золочів. –

Ян III оголошує скликання вального шеститижневого сейму у Варшаві на 17 грудня 1688 року, передсеймовий сеймик для шляхти Галицької землі має відбутися 29 жовтня у Галичі.

190. 1 жовтня, Золочів. –

Ян III оголошує скликання вального шеститижневого сейму у Варшаві на 17 грудня 1688 року, передсеймовий сеймик для шляхти Холмської землі має відбутися 5 листопада у Холмі.

191. 1 жовтня, Золочів. –

Ян III оголошує скликання вального шеститижневого сейму у Варшаві на 17 грудня 1688 року, передсеймовий сеймик для Подільського воєводства має відбутися 5 листопада у Львові.

192. 10 листопада, Яворів. –

Ян III повідомляє про охорону території Самбірської економії від солдатських переходів, зупинок, різноманітних зборів, товаришем панцирної роти Гульчевським; на фінансове забезпечення охорони піде гіберна, зібрана в цій економії.

193. 16 листопада, Жовква. –

Ян III оголошує скликання повторного передсеймового сеймика 3 грудня у Галичі.

194. 20 листопада, Яворів. –

Ян III оголошує скликання повторного передсеймового сеймика для шляхти Подільського воєводства 3 грудня у Львові.

195. 28 листопада, Жовква. –

Ян III повідомляє про скликання повторного передсеймового сеймика 13 грудня у Вишні.

1689 р.:

196. 10 березня, Варшава. –

Ян III оголошує про анулювання постанови конституції щодо умов збору шелезного у Львові, через численні порушення: тепер його не буде збирати влада міста і спрямовувати на його потреби (зокрема фортифікацію), натомість умови збору і розмір цього податку для Львова будуть такими як у всій державі.

197. 18 квітня, Варшава. –

Ян III оголошує скликання реляційного сеймика у Вишні на 16 травня.

198. 18 квітня, Варшава. –

Ян III скликає реляційний сеймик у Львові 24 травня для шляхти Подільського воєводства.

199. 18 квітня, Варшава. –

Ян III оголошує скликання реляційного сеймику у Галичі 24 травня.

200. 2 травня, Варшава. –

Ян III повідомляє про необхідність сплати кварцяного, боржників реєструватиме писар коронного скарбу – Ковалковський, оголошується й збір усієї вибранецької піхоти без винятків.

201. 6 червня, Варшава. –

Ян III оголошує скликання реляційного сеймика у Вишні 4 липня.

202. 31 жовтня, Жовква. –

Ян III оголошує скликання позачергового вального шеститижневого сейму у Варшаві на 14 січня 1690 року та, відповідно, позачергового передсеймового сеймика у Вишні на 5 грудня.

203. 31 жовтня, Жовква. –

Ян III оголошує скликання позачергового вального шеститижневого сейму у Варшаві на 16 січня 1690 року та, відповідно, позачергового передсеймового сеймика у Львові для шляхти Подільського воєводства на 5 грудня.

1690 р.:

204. 26 липня, Варшава. –

Ян III скликає повторний реляційний сеймик у Вишні 13 вересня.

1691 р.:

205. 29 червня, Варшава. –

Ян III застерігає від набуття та використання зношеної й сфальшованої монети, а саме копових талерів, які потрапляють до держави через пруські міста з сусідніх країн (у сфальшовуванні звинувачуються Кароль Карта та Готфрід Вальтер).

206. 24 серпня, під наметами біля Дністра, 5 миль від валаського кордону. –

Ян III повідомляє, що солдатів-втікачів потрібно ловити й утримувати, при цьому забороняє забирати в них обмундирування й відпускати.

207. 28 серпня, намети під Тлумачем. –

Ян III оголошує необхідність сплатити кварцяне та гіберну до наступного скарбового трибуналу.

1692 р.:

208. 10 лютого, Львів. –

Ян III оголошує скликання депутатського сеймика у Вишні 12 березня, а 5 травня має відбутися сам скарбовий радомський трибунал.

209. 10 лютого, Яворів. –

Ян III оголошує скликання депутатського сеймика для шляхти Подільського воєводства у Львові 12 березня, а 5 травня має відбутися сам скарбовий радомський трибунал.

210. 8 квітня, Львів. –

Ян III оголошує скликання повторного передсеймового сеймика у Вишні 5 травня.

211. 3 червня, Жовква. –

Ян III дозволяє, щоб на новому єврейському зібранні була встановлена загальна сума їхнього податку не більша, ніж у 1682 року.

212. 3 жовтня, Поморяни. –

Ян III оголошує скликання передсеймового сеймика у Вишні 19 листопада, генерального малопольського сейму в Корчині 12 грудня, генерального сейму Речі Посполитої у Гродні 31 грудня 1692.

213. 3 жовтня, Поморяни. –

Ян III оголошує скликання передсеймового сеймика у Галичі 19 листопада, генерального малопольського сейму в Корчині 12 грудня, генерального сейму Речі Посполитої у Гродні 31 грудня 1692.

214. 3 жовтня, Поморяни. –

Ян III оголошує скликання передсеймового сеймику для шляхти Подільського воєводства у Львові 19 листопада, генерального малопольського сейму у Корчині 12 грудня, генерального сейму Речі Посполитої у Гродні 31 грудня.

215. 28 листопада, Жовква. –

Ян III оголошує скликання передсеймового сеймика 13 грудня у Вишні.

1693 р.:

216. 26 лютого, Гродно. –

Ян III оголошує скликання реляційного сеймика 29 квітня.

217. 26 лютого, Гродно. –

Ян III оголошує скликання реляційного сеймика для шляхти Подільського воєводства 1 червня.

218. 1 жовтня, Жовква. –

Ян III скликає передсеймовий сеймик у Вишні на 10 листопада, генеральний малопольський сейм – на 25 листопада у Корчині, а вальний сейм – на 25 грудня у Варшаві.

219. 1 жовтня, Жовква. –

Ян III скликає передсеймовий сеймик Подільського воєводства у Львові на 10 листопада 1693 року, генеральний малопольський сейм – на 24 листопада у Корчині, а вальний сейм – на 22 грудня у Варшаві.

1694 р.:

220. 18 березня, Жовква. –

Ян III повідомляє, що оголошував попередніми універсалами й листами про стан свого здоров'я й відміну сейму, крім того, зазначається про можливість проведення наступного сейму в листопаді чи в інший час, якщо випаде така нагода.

221. 27 липня, Пелашковіци. –

Ян III оголошує, що з'їзд євреїв у Ярославі потрібно відкласти до майбутнього сейму, а зараз вони повинні сплатити ті внески, які були встановлені на їхньому минулому з'їзді.

222. 27 липня, Пелашковіци. –

Ян III повідомляє про збір з усіх євреїв визначеної частини податку, не зважаючи на будь-які протекції.

223. 26 жовтня, Варшава. –

Ян III оголошує скликання передсеймового сеймика у Вишні 1 грудня, вального у Варшаві – 12 січня 1695 року.

224. 26 жовтня, Варшава. –

Ян III оголошує скликання передсеймового сеймику для шляхти Подільського воєводства у Львові на 1 грудня, генерального малопольського – на 15 грудня, вального у Варшаві – на 12 січня наступного року.

225. 26 жовтня, Варшава. –

Ян III оголошує скликання передсеймового сеймику у Галичі на 24 листопада, генерального малопольського – на 15 грудня, а вального сейму у Варшаві – на 12 січня наступного року.

226. 9 грудня, Варшава. –

Ян III повідомляє про два вальні ярмарки у Жовкві (на свято Трьох Королів та Іллі Руського) та забороняє чинити перешкоди задекларованому купецькому вільному й безпечному проїзду територією держави.

227. 16 грудня, Варшава. –

Ян III оголошує чергове скликання передсеймового сеймика у Вишні на 20 січня 1695 року, оскільки попередні два були зірвані.

1695 р.:

228. 28 квітня, Варшава. –

Ян III оголошує скликання реляційного сеймика 26 травня у Вишні, на якому потрібно звернути увагу головно на підкріплення війська солдатами.

229. вписано 10 травня. –

Ян III оголошує про скликання сеймика для шляхти Подільського воєводства у Львові 26 травня.

230. вписано 13 травня. –

Ян III оголошує про скликання сеймика в Галичі.

231. 30 червня, Віланов. –

Ян III повідомляє, що пропорція поголовного податку євреїв повинна бути такою як у 1683 році.

232. 25 липня, Віланов. –

Ян III оголошує про надання Самбірської економії в адміністрацію Янові Леовартові Ебертсу, згідно із контрактом від 1 липня 1695 року.